

VIGILIA

49. évf. 5. szám

1984. május

ÖKUMENIKUS PÁRBESZÉD

A megújuló egyház és a lutheri hitújítás – Az Egység Lelke – Luther Márton írásaiból – Reformátusok Teilhard vonzásában – Keresztes Szent János tanítása – Disputa: A Jézus-esemény és az egyház – Minek a történelme...?! – Zrinyi Feszület-himnusza – Rádióriport: „Mindennapi kenyérünk” – Széljegyzetek egy vitairathoz – Beszélgetés Szentkuthy Miklóssal – Xantus Géza képei – Roger Schutz Budapesten – Jékely Zoltán és Vasadi Péter versei

**Précis: français, deutsch,
English, italiano**

Ökumenikus párbeszéd	321
CSERHÁTI JÓZSEF: A megújuló egyház és a lutheri hitújítás	323
GÚTHY ANDOR: Az Egység Lelke	328
LUTHER MÁRTON: Kommentár a Lukács 1, 49-hez; Az Isten, akiben hiszünk (<i>Doromby Károly</i> fordításai)	331
UNGER ZSUZSA: Reformátusok Teilhard vonzásában	333
PUSKELY MÁRIA: Keresztes Szent János tanítása. A szeretetegység élete	336
LUTHER MÁRTON: Életünknel fogva míg; Nagy szükségben (<i>versek</i>) (<i>Petra-Szabó Gizella</i> fordításai)	343
VERMES GÉZA: Vita egy könyvről (<i>Szécsi József</i> fordítása)	344
SZABADI SÁNDOR: Újpest (<i>vers</i>)	349
GÁL FERENC: A Jézus-esemény és az egyház. Hozzászólás a vitához... ..	350
JÉKELY ZOLTÁN: Parajd; Atyai intelem; Márkus Emilia néném!; Töredékek (<i>versek</i>)	351
KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: Zrínyi Feszület-himnusza (II.)	352
NAGY KÁZMÉR: Minek a történelme...?!	357
HEGYI IMRE: „Mindennapi kenyerünk” (<i>rádióriport</i>)	365

A Vigilia beszélgetése

Szentkuthy Miklóssal. II. rész (<i>Rugási Gyula</i>)	377
SZÖLLŐSI ZOLTÁN: Regina vitae	384
VASADI PÉTER: Csapdák; Most (<i>versek</i>)	385

Napló

Széljegyzetek egy vitairathoz (<i>B. B. A.</i>)	386
Irodalom Király István: Intés az őrzőkhöz (<i>Hegyi Béla</i>) – 388; Czigány György: Álmodok Ninivéből (<i>Rónay László</i>) – 389; Nemeskürty István: Diák, írd meg magyar éneket (<i>Pomogáts Béla</i>) – 391; Honismeret A máriabesnyői kegyhely (<i>Bene Mihály</i>) – 392; A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei (<i>Surányi Dezső</i>) – 393; Tudomány Josef Klima: Mezopotámia (<i>Váczai Tamás</i>) – 394; Zene Brockhaus–Riemann: Zenei lexikon I. (<i>R. L.</i>) – 395; Képzőművészet Két könyv (<i>Andrási Gábor</i>) – 396; Idegen nyelvű <i>tartalomjegyzék</i> – 398; <i>Könyvjelzőink</i> a 364, 383, 397. oldalakon; <i>Haza és nagyvilág</i> rovatunk a hátsó külső borítón.	

KÉPEK: *Xantus Géza* képeinek reprodukciói a hátsó külső és belső borítón; *Szente György* bemutató sorai a hátsó belső borítón. A címlapon *Joós Julianna* grafikája.

Lapunk oldalain az ökuménia nagy alakjáról, *Roger Schutz*ről készült felvételeket láthatunk, melyeket a francia perjel tavalyi budapesti látogatásakor *Virt László* fényképezett. A 376. oldalon levő fotót *Taizéból* kaptuk, *Roger Schutz*öt és *Teréz* anyát ábrázolja.

Főszerkesztő: HEGYI BÉLA

ÖKUMENIKUS PÁRBSZÉD

A katolikus egyház kezdetben – hogy úgy mondjuk – távoli megfigyelőként követte az ökumenikus mozgalmat. A II. vatikáni zsinat azonban e tekintetben is fordulatot jelentett. Megkezdődött a katolikus egyház és az Egyházak Világtanácsa párbeszéde, illetve az egyes ortodox, anglikán, protestáns egyházak testvéri eszmecseréje a katolikusokkal, az egyházi vezetők találkozása, valamint a vegyes teológiai bizottságok munkája. Ennek a párbeszédnek szorgalmazója az Augustin Bea bíboros által vezetett Keresztény Egységtitkárság volt. Jelenlegi elnöke Jan Willebrands bíboros. A vegyesbizottságok több kérdést vizsgáltak, és ez több oldalról is jelentős közeledést hozott.

A dialógus gyakran hivatalos jelleget ölt, minthogy, az ebben résztvevőket a legmagasabb egyházi tekintélyek nevezik ki katolikus és nem katolikus részről egyaránt. A teológiai megbeszélések eredményei természetesen még nem jelentik azt, hogy az illető egyházak automatikusan, minden további nélkül elköteleznék magukat a közösen kidolgozott tételek elfogadására. A hivatalos tekintély utólag megvizsgálja az eredményeket, amelyek aztán az egyházak életében fontossá válhatnak. A lényeg az, hogy a bizottságok igyekeznek a testvéri egyetértés szellemében keresni a vitás teológiai és az egyházfegyelmi kérdések megoldását, amelyeket a hitviták megakadályoztak.

A dialógus főbb témái a következők: az Eucharisztia tana és gyakorlata; a felszentelt egyházi szolgálattevők egyháztani helyzete (ezt gyakran kiterjesztik a püspöki szolgálatra, az apostoli folytonosságra és a pápa szolgálatára is); a tekintély kérdése az egyházban (ide tartozik a Szentírás értelmezése, a közös hitvallás és az egyetemes zsinatok dogmatikai döntései, illetve a szent-hagyomány stb.). Számos lényeges kérdésben a teológusok megegyezésre jutottak. De vannak még olyan témák, amelyeket alig érintettek, vagy nem vizsgáltak meg kellőképpen. Ilyenek: a pápa primátusa; a mariológia kérdései; a szentek tisztelete, vagy hogy mi a szerepe az egyháznak az üdvösség művében. Az alapvető egyetértések ellenére megmaradtak a különbségek egyes másodlagos problémákban. De ezekben sem azt hangsúlyozzák, ami elválasztja az egyházakat, hanem inkább a jogos pluralizmus szellemében keresik, ami előbbre viheti a keresztény egység ügyét. A legjobb kifejezés talán az eredmények jelzésére a konvergencia, az egymás felé, vagy pontosabban a teljesebb igazság, a Krisztus felé való közeledés, a különbözőségeket megőrző egyetértésben.

Az igazi egység nem jelenthet uniformitást, egyöntetűséget, hanem közösséget, *communitó*-t a változatosságban. Néha azt az ellenvetést halljuk, hogy az ilyen teológiai párbeszéd nem veszi komolyan az igazságot, amely csak egy lehet. Ezt az ellenvetést azonban visszafordíthatjuk: vajon nem rejlik-e mögötte az igazság felületese értelmezése? Hiszen a keresztény hiten belül maga Krisztus az igazság. Az egyháznak nagy mesterei sohasem vallották, hogy a hit igazsága azonos annak szóbeli kifejezésével, minthogy minden kifejezés csak megközelíti az igazságot. Ezt a II. vatikáni zsinat és a legutóbbi pápák is hangsúlyozták, különösen VI. Pál. A Zsinat ökumenikus dekrétumának 4. pontjában ezt olvassuk: „Az egyházon belül a szükséges dolgokban őrizték meg az egységet, egyébként pedig az egyház minden tagja saját hatáskörében tisztelje a személyes szabadságot a lelkiiségnek és a fegyelemnek változatos formáiban, a liturgiák különféleségében, sőt még a kinyilatkoztatás teológiai feldolgozásában is”. VI. Pál pápa pedig 1967-ben a keleti ortodox egyházakhoz szólva az alábbiakat emelte ki: „A Krisztus és testvéreik iránti szeretet fényében még jobban felfedezzük hitünk mély azonosságát. A még egymástól elválasztó pontoknak pedig nem szabad megakadályozniuk minket abban, hogy észrevegyük ezt a mély egységet. Vajon Alexandriai Szent Cirill 433-ban nem volt-e kész arra, hogy mellőzze kép-teológiáját, kiengesztelődjön Antiochiai Jánossal, miután megállapították, hogy a különböző kifejezések ellenére hitük azonos?” Ugyancsak VI. Pál mondotta a keleti szertartású Szent Atanázról: „A nyugati egyházban, elismerte a hit egyértelmű azonosságát, csak a szóhasználatban, a háromságos Isten teológiájának értelmezésében voltak határozott különbségek Kelet és Nyugat között”.

Mindebből az következik, hogy a vegyesbizottságoknak számolniuk kell a kinyilatkoztatott hit egységének és a teológiai kifejezés különbözőségeinek tényével, amikor párbeszédet folytatnak.

Hiszen a keresett egységnek a leírása vagy megfogalmazása is különböző. Az ökumenikus párbeszédben ilyen megfogalmazásokat javasoltak: „torkolati egyesülés a különbözőségekben”; vagy Ratzinger bíboros formulája: „Az egyházak olyan egysége, amelyben az egyházak megmaradnak egyházaknak és ugyanakkor teljes egyházzá válnak”; vagy a Lutheránus Világszövetség ajánlása: „megbékélt, egység a különbözőségben”. Mindezek a kifejezések ugyanazt a dolgot akarják jelezni: olyan egyházi egységről van szó, amelyben az egyházaknak nem kell lemondaniuk sajátos öröksükről, profiljukról, önazonosságukról, illetve ezt nem vészíthetik el feloldódással, azzal, hogy másik egyház, vagy egy úgynevezett „szuper-egyház” felszívja őket. Más szóval: olyan egységet keresnek, amely a részegyházak communiója révén a különböző jegyekkel rendelkező egyházak közössége lesz. Ezeket a különbözőségeket az ökumenikus megértésben úgy módosítják, hogy ezentúl már nem jelentenek szakadáshoz vezető ellentéteket, hanem Krisztus egyetlen teste tagjainak jogos sokféleségét fejezik ki.

A vegyesbizottságok teológusai ebben már általában egyetértének, amiként számos doktrinális kérdésben is. Hátra van még, hogy az egyetértésből valóság is legyen az egyházak életében. Ezt nevezik a teológiai párbeszéd befogadásának. Az elkövetkező években talán ez az ökumenizmus legsürgősebb és legfontosabb feladata: átültetni a teológiai párbeszédben kialakult konszenzust, egyetértést az egyházak, a hívők gyakorlati életébe. Ezért kell imádkoznia és járadoznia kinek-kinek a maga körében.

A II. vatikáni zsinat ökumenikus dekrétuma a következőket írja: „A katolikusoknak ökumenikus munkájukban szívügyük legyen a különvált testvérekkel való törődés. Tegyék meg feléjük az első lépéseket! Legelső kötelességünk azonban az őszinte és tüzetes vizsgálat: mit kell magán a katolikus közösségnek belül megújítani vagy megvalósítani, hogy életünk hivebben és egyértelműbben tanúskodjék arról a tanításról és szeretetről, amelyet Krisztus hagyott ránk apostolai által.”

A Vigilia mostani, ökumenikus száma ezeket a gondolatokat kívánja tőle telhetően szolgálni.

A MEGÚJULÓ EGYHÁZ ÉS A LUTHERI HITÚJÍTÁS

A II. vatikáni zsinat az egyház megújítását írta zászlajára. A közös értékek megtalálása, kimunkálása érdekében kész a párbeszédre, más keresztény egyházakkal, az istenhívőkkel és minden jóakarató emberrel. Érthető tehát, hogy az egyház az évforduló alkalmával megkülönböztetett figyelemmel tekintett a nagy reformátor személyére és életművére. Luther Márton 500 év után éppen azért lett időszerűvé a katolikus egyház számára, mert az egész keresztény világ ma belső megújulást sürget, és a kor kihívására válaszolva, önigazolását ma is az evangélium küldetés vállalásában látja. Luther reformakarata és a II. vatikáni zsinat megújítási törekvései azonos alapelemeket tartalmaznak. A zsinati agglomeráció rövid megfogalmazásában: idejétmúlt szemléletek és vallási praxisok feladását, hogy új életteret biztosítsunk az evangélium mai aktualitásának. Az egész kereszténység vonalán a hit, a vallás, a túlvilág mai érvényű megfogalmazásáról van szó. Ez csak úgy lehetséges, ha gondolkodásunkkal korunk lelki és társadalmi feszültségében élünk, és élénk figyelemmel követjük a változásokat.

Ezt az igényt fogalmazta meg II. János Pál pápa az Európai Püspöki Konferenciák Tanácsának 1983 szeptemberi zágrábi értekezletéhez intézett üzenetében: „Ki kell dolgoznunk a keresztény felekezetek közös gyökérigazságait, megtérést kell hirdetni szerte az egész világon, mert csak így lehetünk úrrá az elvilágiasodás közömbösítő veszélyein, az evangéliumi értékek alábecsülésén, és csak így leszünk képesek a szükséges egység és a béke ma oly kívánatos megteremtésére”.

Luther és műve katolikus értékelése

Luther Márton születésének 500. évfordulóján újból feltesszük a kérdéseket személyiségéről, művéről és tanításáról. Vallásos magatartásának alapvonásai: a feltétel nélküli önatadás Istennek, a bizalom és az imádás. Emellett a keresztény élet értelmét a másokért való cselekvésben, az egyházi közösség és az egymás iránti megbocsátó irgalmas szeretetben határozta meg. Személyiségének kulcsa a hit. A hit félreérthetetlen következetességének volt prédikátora: kibékülés, kiengesztelődés és keresztény közösség csak ott lehetséges, ahol a hit értéke egyezik a szeretet értékével.

Amit a protestáns, de legújabbban a katolikus teológusok is Luther műveiből kielemeznek, egyenesen vonzó: rendkívül tehetséges, elszánt ember áll előttünk, aki küzd hitének őszinteségeért és nemcsak vallásos, hanem egyúttal emberi tartalmaért is.

Karl Lehman münsteri egyetemi tanár, az új mainzi püspök mondja: „Luther mint tanúságtevő ma már a katolikusok oldalán is áll, számunkra is »a hit atyja« lett; ma igényt tartunk arra, hogy ne sajátítsa ki őt többé kizárólagosan a lutheránus egyház”.

Luther személyének mai katolikus megközelítését és értékelését tartalmazza az a levél, melyet a centenárium alkalmából II. János Pál pápa intézett 1980. október 31-én Willebrands bíborshoz, a Keresztény Egységítőkárság elnökéhez. Miután megállapítja, hogy a katolikus-lutheránus teológiai vegyesbizottság munkája nyomán teljesebb és árnyaltabb kép alakult ki Luther személyiségéről, elhelyezve őt kora bonyolult egyházi, társadalmi és politikai összefüggéseibe, a következőket írja: „Meggyőzően kirajzolódott ennek során Luther mély vallásossága, aki heves vérmérsékletének megfelelően az örök üdvösség kérdésével vívódott. Az is világossá vált, hogy az egyházi egység megszakadása nem magyarázható kizárólag azzal, hogy az egyházi tekintély nem értette meg Luthert, sem azzal, hogy Luther nem értette meg az igazi katolicizmust, bár mindkét szempontnak volt részleges szerepe. A szakadásnak mélyebb gyökerei voltak.” A munkát tovább kell folytatni részrehaj-

lás nélkül, egyedül az igazságot keresve, hogy még teljesebb képet alkothassunk a hitújítóról és a reformációról.

Az eddigi eredményeket mintegy összefoglalja a már említett katolikus-lutheránus vegyesbizottság 1983. május 6-án a württembergi Kirchbergben kiadott nyilatkozata. Ez a nagy jelentőségű dokumentum 26. pontjában összegezi, mit tanulhatunk ma Luthertől, katolikusok és evangélikusok egyaránt. Willebrands bíborost idézve, megállapítja: „Ő abban lehet közös tanítónk, hogy Istennek mindig Istennek kell maradnia, és hogy a mi legfontosabb emberi válaszuk az abszolút bizalom és Isten imádása kell, hogy maradjon”. Majd tételesen felsorolja milyen ösztönzéseket kaphat a ma kereszténye a reformátor személyétől: „Mint teológus, hithirdető, lelkipásztor, énekszerző és imádkozó, Luther rendkívüli lelki összpontosításban újra bizonyította és világossá tette az Isten ajándékozó és megszabadító igazságosságának bibliai üzenetét. – Luther felhívja figyelmünket Isten szava elsőbbségére az egyház életében, tanításában és szolgálatában. – Olyan hitre hív minket, mely feltétlen bizalom az iránt az Isten iránt, aki Fia életében, halálában és feltámadásában hozánk irgalmas Istennek bizonyult. – Arra tanít minket, hogy a kegyelmet mint Istennek az emberhez való személyes viszonyát értsük, mely semmiféle feltételhez nincs kötve, és szabadabb tesz Isten előtt és a felebarátok szolgálatára. – Arról tanúskodik nekünk, hogy az emberi életnek egyedül Isten megbocsátása ad alapot és reményt. – Az egyházat arra hívja, hogy állandóan Isten szavából újuljon meg. – Arra tanít minket, hogy a szükségesben való egység a szokások, a fegyelmi rendek és a teológia különbözőségét teszi lehetővé. – Megmutatja nekünk, mint teológus, hogy Isten irgalmasságának megismerése csak az imádkozó és elmélkedő embernek tárul fel, akit a szentlélek az evangélium igazságáról meggyőzött és – minden kísértés ellenére – megtart és megerősít ebben az igazságban. – Figyelmeztet minket, hogy csak ott létezhet kiengesztelődés és keresztény közösség, ahol a »hit normáját« mint a »szeretet normáját« követik, mely csak a legjobbat gondolja mindenkiről és nem gyanakvó, minden jót hisz a felebarátról és ... minden megkereszteltet szentnek nevez.”

A nagy francia zsinati teológus, *Yves Congar* szerint: „Ki tagadhatná, hogy Luther mélyes személyiségével, vallásos meggyőződésével az evangélium üzenetét akarta tisztázni a kisemberek számára is. Luther az evangéliumi hit nagy hőse marad, akinek egyetlen szenvedélye Krisztus tanításának saját korához szóló értelmezése lett. Luther egyházújítási szándékáról mai katolikus szemmel ezeket kell mondanunk.”

Ami egybeköt, és ami elválaszt

A reformáció közel négy és félszázados múlttal rendelkezik, s azóta a katolikus egyház, valamint a különböző felekezetek járták a maguk külön útját, mégis mindig megmaradtak a közös vonások, a közös krisztusi eredetű elemek. Közös végeredményben a Szentírás, az apostoli és egyéb hitvallások, közös a Miatyánk, a keresztség szentsége, részben az oltáriszentség is és a hit kegyelmi valósága. A kegyelem, Luther szerint is, bennünk élő isteni valóság: személyes kapcsolat Isten és az ember között. Luther egyéni utat jelölt meg: üdvözülésünk elsősorban Isten irgalmától és kegyelmi ajándékaitól függ. A protestantizmusban a katolikus tanításnál erősebb hangsúlyt kap a kiválasztás és az eleve elrendeltség. Isten legnagyobb ajándéka, Jézus Krisztus áll a keresztény hit középpontjában, az Isten-ember valósága, amely egyedül és örökké ég és föld egybekötője. Egyedül Jézus Krisztusban bízhatnak, és e remény hite az egyedüli hit, a „sola fides”, amely megmenthet bennünket.

A keresztények találkozása vagy újraegyesülése szükségessé teszi, hogy a hívők különböző táborokban világosan lássák a különbözőségeket is. A katolikus és protestáns felfogásban talán nem annyira a megigazulás, vagyis a jó cselekedetek nélküli üdvözülés kérdéseiben, hanem inkább az egyház fogalmának és tartalmának értelmezése körül látszanak nagyobb eltérések. Különbözik a protestánsok éppen úgy nem tartják, hogy nincs szükség jó cselekedetekre, mint ahogyan a katolikusok sem tagadják a kegyelem – feltétlen elsőbbsége mellett – bizonyos értelmű egyedülvalóságát is. Ezért Luthernek az egyházzal szóló tanítását igyekszem inkább alaposabban ismertetni, mivel *Sulyok Elemér* pannonhalmi főiskolai ta-

nár a Teológia 1983. októberi számában igen értékes tanulmányban már feltárta Luther mély spiritualitását és ezzel kapcsolatban „kegyelem- és megigazulás tanának” lényeges mondanivalóját.

A katolikus egyház felfogása szerint: hinni annyit jelent, mint együtt hinni az egyházzal, az egyház látható közösségében megvallani és élni a hitet. A hívő így elsődlegesen és közvetlenül az egyháznak van elkötelezve, az egyházon keresztül pedig Krisztusnak és Istennek. Természetesen úgy is szabad fogalmazni, hogy a hitengedelmesség elkötelezettsége első lépésben az egyház tanítóhivatala iránti engedelmesség, tehát a tanítóhivatal lesz a legfőbb tekintély, amely a keresztény hitet körülbástyázza és védi. Tévedés lenne azt hinni, hogy a katolikus egyházban a hit indítéka az egyházi tanítóhivatal iránti engedelmességben rejlik. A hit indítéka, motívuma a hozzánk szóló Isten tekintélye: vagyis Isten szava, a Szentírás alapozza meg hitünket.

A katolikus hívő az egyházat mint Istentől akart, Jézus Krisztustól alapított intézményt vagy mint az üdvösséghez vezető eszközt fogja föl. Az egyházon keresztül kell eljutnunk Jézus Krisztushoz és Jézus Krisztuson keresztül kell a Szentlélek segítségével Isten, a Mennyei Atya elé lépni.

A lutheri értelmezés szerint a megigazulás kegyelmi folyamatában első helyen a bűnös embert hivatgat, neki megbocsátani akaró, irgalmas Isten áll oly fenséges magasságban, hogy szinte megközelíthetetlen es esellett ember számára. Az egyház mintha kimaradna a közvetítésben: az ember közvetlenül léphet Isten színe elé. Az összekötés hídja nem az egyház, hanem a hit, értelmünk és akaratunk szubjektív kapcsolata Istenhez. Az igazi egyház valójában láthatatlan lelki valóság, mert amit az egyházból látunk, a hívek gyülekezete, az csupán a külső egyház, következésképp a Szentírás olvasása és magyarázata, a közös imádság és ének csak másodrangú jelentőséggel bírnak. A protestánsok szerint a hit szintén az egyházi közösségben jön létre, de kizárólagosan az Istenre való hallgatás által.

Az üdvösség közvetítésének problémája

A keresztények közös nagy kincse, „a megigazulás gyökere és alapja”, az üdvösség kapuja a keresztség. Ez mindkét oldalon a legérzékenyebb. Aki a protestánsoknál megkeresztelkedik, kétségtelenül Krisztus egyházának tagja lesz, Krisztus minden kegyelmének részese, az istengyermekség hordozója és az örök mennyei boldogság várományosa. A Szentírás alapján közösen valljuk: „aki hisz és megkeresztelkedik, az üdvözüli”. Az evangéliumi hit bizonyossága a protestáns felfogás szerint közvetlenül és kizárólagosan Jézus Krisztusban gyökerezik, vagyis a benne megígért isteni üdvösségben. Eme értelmezés nem ismer földi közvetítő instanciát vagy evilági tekintélyt, amely a természetfölötti hit dolgában és értelmezésében tévedhetetlen lenne, minden hívő részéről Isten nevében elkötelezettséget követelhetne. Ebből következik, hogy a protestantizmus teljes egészében elveti a katolikus egyháznak a pápai hivatalról szóló tanítását.

A katolikusok azt vallják, hogy Jézus Krisztus egyházát mint emberekből álló közösséget alapította meg, ennek élére közösségvezetői, központi tekintéllyel felruházott főt, Szent Péter apostolt és mindenkori utódját, a római püspököt állította. A protestánsok alaptanításuknak megfelelően nem fogadják el a pápát, a pápai hivatalt, főleg annak tévedhetetlenségét és az úgynevezett primátust sem, vagyis azt a tanítást, hogy a pápa mint Krisztus földi helytartója az egyházi hatalom legfőbb képviselője. A Szentírásra hivatkozva és a protestáns gyakorlatot is figyelve, azt állítják, hogy lehetetlen olyan érvet találni, amely igazolná az ilyen, egyetlen embernek juttatott hatalmat, és Isten nem is adhatott minden emberre kiterjedő teljhatalmat senkinek. Éppen ezért a pápa nem szólhat tévedhetetlenül és kötelezően Isten nevében az emberekhez. Katolikus részről e megnyilatkozásokban túlzást kell látnunk.

A pápai hivatal rendeltetése és szolgáló funkciója körüli ellentétek még mindig a felekezetek közötti közeledés legnagyobb akadályai, noha ma mindannyian keressük az egyház egységének gyökereit. A Szentírás alapján biztosra vesszük, hogy Krisztus ezt az egységet, en-

nek megvédését, őrzését, az apostoli kollégium egészére, de elsősorban ennek fejére, Péterre bízta, és ma is az apostoli kollégium utódja, a püspökök testülete és Péter utóda, a pápa az egyházi egység garantálója és biztosítója. A katolikus teológia egyoldalúnak és hiányosnak tartja Luther tanításának ama tételét, mely szerint az embernek nincs szüksége közvetítésre Istenhez. Így nehezen lennének értelmezhetőek a próféták, akik Isten nevében beszéltek és a legfőbb prófétának, a világra küldött Isten Fiának voltak előfutárai. A protestáns értelmezés szerint, mivel az egyháznak sincs igazi közvetítő szerepe, ezért a pápai hivatal is teljesen felesleges.

Jogos a teológus kérdése: vajon Jézus Krisztus emberségének mi a szerepe az üdvösség rendjében, a megigazulás megszerzésében, mert Luther is azt vallja, hogy Jézus Krisztus szenvedése és halála mint érdemszerző cselekedet mentett meg bennünket Isten előtt. Az egyház közössége nem más, mondja *Nisszai Szent Gergely*, mint Jézus Krisztus emberségének kiterjesztése és folytatása a világtörténelem folyamán. Ez az egész keresztény ókor, a szentatyák teológiájának középponti gondolata: Krisztus az emberi természetnek az isteni személlyel való egyesítésében az egész emberiséget mintegy magába foglalta és az Isten világába emelte. Az embernek tehát az isteni megváltásműben megvan a helye, szerepe és feladata. Teológiai megközelítésben az egyház szentségi értelmezéséről van szó. Az egyház azért szentség, mert egyszerre látható, emberileg megnyilatkozó jel és eszköz. Az egyház a Krisztusban megvalósult megigazulás jele és az Istentől adott megigazulás közvetítője. Jelzi Isten jelenlétét, Istenre utal és amit jelez, az Istennel való közösséget, az istenkeresést és az Istennel való egyesülést, azt meg is tudja adni.

A mai protestáns teológia egyháztana hangsúlyozottan állítja, hogy az egyház Jézus Krisztusra épült és Jézus Krisztusban be is fejeződött. Tehát elegendő a Krisztusban való hit. Mi, katolikusok, a kétezer éves egyházi hagyományok birtokában is azt valljuk, hogy a Jézus Krisztusban megvalósult isteni megváltási mű Jézus Krisztus istenemberi mivoltából következően igényli az emberi elemek beépítését a megváltás művének egészébe, és ahol csak lehetséges, Isten a mai egyházban is emberré akar lenni: az üdvösség, a mindennapok természetes adományain keresztül jut el hozzánk. Ez éppen a katolikus hit sajátossága: a kenyér Jézus teste az oltáron, az egyetemes egyház szava minden hívőre kötelező igazság. Az Isten elérhetőségének és megfoghatóságának hite végső sorban összefügg azzal az alapmeggyőződéssel, hogy a világ és az ember a bűnbeesés ellenére is őrzi a teremtés értékeit, fellelhető benne az Isten. A protestáns felfogás nem hiszi, hogy Isten elérhető lenne a szentségekben és az egyházi szavában. Istennel csak a Szentírás köthet bennünket egybe.

A második isteni személy emberré levése nélkül érthetetlen lenne az apostolok szerepe és küldetése, s felfoghatatlan a papság küldetésének szentírási értelmezése, mely szerint Jézus Krisztus saját személyi helyettesítésére hívta meg a papokat és ruházta fel őket szentségi szolgálati küldetéssel. Ez annyit jelent, hogy Jézus Krisztus papi hivatalt akart, vagyis a hívők általános papsága mellett egyes meghívottakat különleges papi megbízatásokkal ruházott fel. Ezek a felszentelt papok.

A tárgyalt témával összefüggő sajátos katolikus hittartalmak: a pápai primátus, a hit és erkölcs dolgában ünnepelesen, az egész egyháza érvényes hatallyal nyilatkozó pápai tévedhetetlenség és a felszentelt papság szolgálati megbízatása. A pápai hatalom a századok folyamán olykor túlságosan is egyoldalúan és kisarkítottan nyilvánult meg. Ennek mintegy csúcspontját jelentette a pápai tévedhetetlenség dogmáinak kihirdetése az I. vatikáni zsinaton. A II. vatikáni zsinat a pápa mellé már odaállította a világ összes püspökeinek testületi közösségét, és így a négyévenként üléselőző püspöki szinódus alakjában kiegyensúlyozást nyert a legfőbb egyházi vezetés.

Egyre inkább előtérbe lép a hatalom viselésének és gyakorlásának képével szemben a szolgálat fogalma: a pápai primátusnak az evangéliummal, az egyház egységével kapcsolatban való szolgáló funkciója van. Ezt protestáns részről is, kezdik itt-ott elfogadhatónak tartani, sőt szükségesnek látszik a keresztény egység megeremtetése végett az ilyen „központi szolgálat” létrehozására is. A protestáns teológia természetesen ragaszkodik az így értelmezett „egyházi hivatal” elfogadhatóságának bizonyításához is. Az utolsó szó azonban e tekintetben még nem hangzott el. Bölcsen állapítja meg *Karl Rahner*: „A részegyházak

ismerjék el a mai Péter-hivatalt mint a szeretet egységének biztosítékát és jelét. A pápa ugyanakkor a maga részéről ismerje el a részegyházakat.”

Nagy kár lenne, ha a felelősek, a katolikusok elsősorban, de a protestáns teológusok is, nem tudnák levetni a megmaradáshoz ragaszkodó hagyománytisztelet gátjait, közelebről a már Lutheren is túljutott protestáns teológia vívmányaiban elért magabiztosságot, és képelenek lennének a pápai tisztség, a pápai hivatal történelmi és differenciált szemléletére. Csak a történelmi összefüggések révén válik világossá Luther szándéka és az is, hogy a protestantizmus hogyan értelmezi napjainkban a primátus problémáját. A katolikus teológia ma egyre fokozódó érdeklődéssel fordul Luther felé, benne az egzisztenciális, az átélésben megerősödött hit hírnökét látja, és azt az elszántságot dicséri, hogy hozzá mert nyúlni a hit megtisztításához, amelyben ma közösen érdekelve vagyunk. „Luthert a legőszintébb jóakarat vezette, sajnos korának társadalmi nyugtalansága, a hatalmasak körülötte és érte való versengése, a szegény nép erkölcsi elesettsége olyan akadályokba ütköztette a legjobb szándékot, hogy a megsértett önérzet és a felkorbácsolt szenvedélyesség szinte nem találhatott már más kiutat, mint hogy akaratlanul is elindította a nyugati egyházszakadást, amely az egyháznak annyi könnyet, szenvedést és máig sem gyógyuló sebzettségét okozott” – írja *Ewald Hundrup*.

Egységben a közös ügyért

Az azonos evangéliumi- vagy krisztusi elemek felragyogtatása reményt ad arra, hogy közös erőfeszítéssel egyelőre mindkét részről a saját hitvallás megőrzésén és megerősítésén munkálkodva, Jézus Krisztus megvallásában közelebb jussunk egymáshoz. Ezt jelzik a közel-múlt nagy találkozásai. A centenáriumi ünnepségek Eisenachban, Wartburgban, Erfurtban és Wormsban. A keletnémet Luther-ünnepségen Magdeburgban Willebrands bíboros mint Róma küldöttje vett részt, Wormsban Höffner bíborossal az élen a német püspöki kar jelent meg. A sok ünneplésben ma nem a szétválasztottságot látjuk, hanem annak kinyilvánítását, hogy közösen az egységet kell szolgálnunk.

Az ökumené, a keresztények egybetartozásának tudata és mindig teljesebb találkozása a kereszténység igazi értékeinek felismerésével eleven kormeghatározó valóság lett. A keresztények, egymás iránt érzett felelősségük tudatában, a fennálló hitbeli különbözőségek ellenére is az egész emberi család kiengesztelésében és egyesítésében látják a krisztusi evangéliumból is következő világ- és embermentő elhivatottságukat. Erre a „kozmosz ökuménia” kell vállalkozniuk ma az egyházaknak.

Mostantól kezdve arra is súlyt kellene helyeznünk, hogy mindig jobban megismerjük és elismerjük a keresztény valóságot, a közös örökséget egymásban és egymásnál. Legyen közös kincsünk elsősorban a Szentírás, merjük ma jobban hangsúlyozni hitünk egész vonalán a keresztény igazságok mélyeséges tartalmában az emberit, az emberi összetartozást, az emberközpontságát azzal az elkötelezettséggel, amellyel Luther a népet akarta felemelni.

A mai emberiség új-egységéért és radikálisabb egybetartozásáért viaskodik. E vonatkozásban is nagyra kell értékelnünk azokat a humánus és demokratikus erőket, amelyek felszabadításában a reformációnak is nagy szerepe volt. A vallásnak személyes istenkapcsolattá formálásában, az emberi élet földközeli, erkölcsi támogatásában, a mindennapok terheinek viselésében, valamint a föld civilizációs és kulturális birtokbavételében. Kifejeződtek a földi valóságok teológiai szintéziskeresésében a szabadabb, a felvilágosultabb emberábrázolásban, az egész emberiségnek saját egységéért és egyenlőségéért folyó társadalmi és politikai erőfeszítéseiben. Ezek ma közös vívmányok, vagy ha akarjuk, további feladatkielölések. Merjük együtt vállalni, amit ma Luthernél a közös keresés felfedez, ama keresztény gondolat megerősítését, hogy egymásért kell élnünk, hogy a szeretet akkor igazi evangéliumi szeretet, ha a másik emberre, az emberi egészre irányul és tárgya a konkrét valóság, a másik felkarolása, a másik mellé állás, a vigasztalás, a lelki erősítés a mindenkor jelenlevő társadalmi és politikai ambiensben.

A kereszténység reformja ma mind a két oldalon ezt az emberi hozzáállást kívánja hangsúlyozni. A kereszténység reformja ugyanis sem Lutherral, sem a II. vatikáni zsinattal nem fejeződött be. Az egyházak, a vallások intézményes, emberi berendezései mind állandó megújulásra szorulnak. Ma az evangélium legigazibb, legbensőségesebb óhaja: megmenteni az emberiséget, békét biztosítani a számára, elhárítani a civilizációt, a kultúrát elsöpörni készülő atomháborús veszedelmet.

Irodalom: J. Lortz: *Die Reformation in Deutschland*. Freiburg i. B. 1940 – O. H. Pesch: *Hinführung zu Luther*. Mainz, 1982 – K. Lehmann: *Luthers Sendung für Katholiken und Protestanten*. München-Zürich, 1982 – R. Baumer: *Martin Luther und der Papst*. Münster, 1982 – R. Zinnhobler: *Der Wandel des katholischen Luther-bildes*. Theol. prakt. Quartalschrift, 1983/4.

Gúthy Andor

AZ EGYSÉG LELKE

Kedves Testvérek Krisztusban!

Lelkem mélyéig örvendező meghiúsultság tölt el, hogy erről a helyről én, mint katolikus szólhatok hozzátok, Hajdu Péter barátomnak, a gyülekezet lelkészének szíves meghívására és engedelmével.

Kedves Testvérek Krisztusban, az Atyában és a Léleekben! Ezen a héten pünkösd ünnepe, a Lélek kiáradásának az ünnepére készülünk, és minden este, különböző egyházakhoz tartozó hívek, kérjük a Szentlelket, az ökumenikus egységért könyörögve. A mai este programja különösképpen erre irányul: az Egység Lelke lévén a központi gondolat.

Két Igét jelölt ki lelkész testvérünk a mai elmélkedésre. Az első Szent Pál Efezusiaknak írt leveléből a 4. rész 3. verse, amely így szól az új protestáns fordítás szerint: „Igyekeztek megtartani a Lélek egységét, a békesség kötelékével”. A Lélek, a békesség és az egység, ime ez az, amire mindannyian vágyakozunk. Szinte nincs is mit hozzátenni ehhez az imához. A katolikus egyházhoz tartozván, felütöttem a katolikus bibliafordításokat is, vajon ugyanezt mondják-e azok is? Először meglepődtem, mert a katolikus fordítások nem a Lélek egységét említik, hanem a „lelki egységet”, sőt a régebbi, Káldy-féle fordítás csupán az „egyetértést”. Megnéztem idegen nyelvű fordításokat is, két protestánst és hat katolikus. Ezekben is hasonló különbséget találtam, bár az eltérés kevésbé volt szembevetendő. Az eredeti görög szövegben (protestáns kiadás) „pneuma” áll, ami a görög-magyar Újszövetségi Szótár szerint először az emberi lelket, de sok íráshely szerint a Szentlelket is jelenti. Így hát az eredeti szöveg mindkét változatot megengedi. Ha jól meggondoljuk azonban, a kétféle fordítás mégsem ad ellentétes értelmet, a szöveg jelentését plasztikusan, dialektikusan adja vissza. A katolikus fordítók talán arra gondoltak, hogy a nagybetűvel írt Lélek, a Szentlélek természetesen nem osztható meg, egysége fenntartásához sem kell semmi igyekezet. De hiszen a protestáns fordítás sem ilyesmit mond, s a katolikus fordítás következő mondatából („egy a test és egy a Lélek,”) szintén kitűnik, hogy a „lelki egység” nem független a Lélektől, a Szentlélek Istentől. A Szentlélek egysége nem osztható meg, de hogy számunkra is megmaradjon mint az Egység életető Lelke, az már a mi igyekezetünkön is múlik. A Lélek minden-

Elhangzott a Szent István Társulat elnökének előadásában 1983. május 20-án a kelenföldi református templomban.)

kor egy, de nekünk szomorú kiváltságunk, hogy hátat fordíthatunk ennek az egy Léleknek. Vagy legalábbis tehetünk egy fél fordulatot úgy, hogy az egy Lélek részben homályban marad számunkra. Meg nem oszthatjuk a Lelket a maga valójában, de felfogásunk róla megosztott lehet, s korlátolt emberek lévén, ez gyakran van így. Ettől óv Szent Pál apostol.

Az egyházak közti szakadás is mindenkor valószínűleg így jött létre: egyes csoportok, katolikusok és nem katolikusok megpróbálták kisajátítani a Lelket, kizárólag a maguk számára. Tulajdonképpen a legnagyobb szakadások történetéből is azt olvashatjuk ki, hogy egyik fél sem akarta az egyház egységét, a Lélek (és a test) egységét megszüntetni – groteszk gondolat is lett volna ilyesmi –, de mindkét oldalon úgy kezdték látni a vita egy bizonyos pontján túl, hogy az egységes Lélekhez ők maradtak hűek, a másik elszakadt tőle. Évszázadoknak kellett eltelniük a legutóbbi nagy szakadás óta, míg például a katolikus egyház a II. vatikáni zsinaton „alázatosan könyörögve” kért bocsánatot Istentől is, a különvált testvérektől is, a katolikus egyház részéről is bocsánatot hirdetve. És ugyanez a Zsinat felhívta a katolikusokat, hogy „szíves örömet elismerjék és értékeljék mindazokat az igaz krisztusi javakat, amelyek megtalálhatók a különvált testvéreknél”, elismerve ezzel, hogy a Lélek itt is, ott is megtalálható, nem a Lélek van megosztva, csak mi, emberek.

S ez a felismerés, amely mindkét oldalon, a protestáns ökumenikus mozgalomban és a katolikus zsinati szellemben is megnyilvánul, máris reménykeltő. Felismertük végre teljesebben azt, amire Pál apostol tanít az Efezusi levélben: a Lélek, a Szentlélek egysége arra ösztönöz, hogy a mi lelkeink egysége is helyreálljon, a békesség kötelékével. Akik ebben a gyülekezetben a Teilhard-szemináriumba is járnak, talán könnyebben belátják, bár ez mindenki számára belátható, hogy a természet rendjében is az egység ad életet és ezt az egységet a lélek jelenti: már az emberi lélek is. Az anyag szétporló, szétporlasztható részekből áll, a lélekkel bíró anyag jelent csak igazi egységet (ide értve most az állati lelket, életelvet is), az élet, a lélek, a szellem ad egységet, már az állati, még inkább az emberi lélek. És hát akkor a nagybetűs Lélek micsoda egységet képes adni! Igyekezzünk hát magunk számára is megtartani a Lélek egységét a békesség kötelékével! Aki az egységet sérti vagy éppen megöli, az vét a legnagyobbat az élet ellen, a Lélek ellen, legyen szó a házasságok oktalan szétrombolásáról vagy a nemzeteken, az embercsaládon belüli egység aláásásáról.

Ha mi, Krisztusnak a Lélekre hallgató, bár különböző egyházakhoz tartozó tanítványai most és mindennap az Egység Lelkét hívjuk, állhatatosan és igaz szívvel, az egy Lélek meg is adja majd nekünk ezt az egységet. Nem azt mondom, hogy visszavezet a régi egységhez, nem a mögöttünk hagyott és egykor szűknek bizonyult egységet akarjuk visszasóhajtani a régi formában, hanem a még előttünk lévő, teljesebb és igazabb, emberibb és istenibb, az egy Lélek szerinti egységet keressük.

Persze, ez az egység azért ugyanaz lesz, mint az első idők oly rövid egysége volt, hiszen Krisztus (és az Atya és a Lélek) ugyanaz tegnap, ma és mindörökké, s az egyház, megint csak Pál tanítása szerint, Krisztus teste. Krisztus egyetlen egyházat alapított, s minden krisztusi egyház valamiképpen ehhez az egyházhoz, ehhez a Krisztus-testhez tartozik, de áhítzunk ennek látható egysége után is. Egyetlen egyházat alapított Krisztus, de amint a vatikáni zsinat is tanítja, ezt az egyházat örök reformációra hívja, és szakadást úgy is elő lehet idézni, ha a szükséges reform elől elzárkózunk. A reformra mindegyik egyháznak szüksége van: először önmagunkat vizsgáljuk meg és igyekezzünk jobbitani; ezzel használunk a másik, a testvér egyháznak is a legtöbbet s ezzel segíthetjük elő legjobban az igazi, a teljes egységet.

„Egy a test és egy a Lélek”, – mondja az Efezusi levél 4. rész 4. verse, és hasonlót mond a mai napra kijelölt második Ige is: Pál 1. Korinthusi levelének 12. rész 13. verse: „Hiszen egy Lélek által mi is mindnyájan egy testté kereszteltettünk, akár zsidók, akár görögök, akár rabszolgák, akár szabadok, és mindnyájan egy Lélekkel itattattunk meg”. Ennél a versnél is van bizonyos ellentét a protestáns és a katolikus fordítások között, de itt csak a magyar nyelvű katolikus fordításokban észlelhető ez a csekély különbség. A két protestáns fordítás egyaránt azt mondja, hogy „egy Lélekkel itattattunk meg”, a két modern katolikus fordítás pedig e helyett azt mondja: „mindannyiunkat egy Lélek itatott át”. Ez az eltérés még kevésbé ellentét, mint az előbb tárgyalt Ige fordításai, csak többféleségről beszélhetünk.

Megitatni vagy átítatni rokon jelentésű szavak. Talán azt lehetne mondani, hogy a megítás következménye az átítatás. A görögben a „potidzó”, tehát a megitatni szó szerepel, s így a protestáns fordítás látszik szó szerintibbnék. A német és a francia katolikus fordítások is hasonlóak, az olasz katolikus fordítás pedig egy nagyon szép szót használ: „siamo stati dissetati con un solo Spirito”; ugyanazon egy Lélek oltotta mindannyiunk szomját. Íme ez a nagyon szép ige szinte összekapcsolja a „megitat” és „átítat” kifejezéseket. És az egyik külföldi katolikus fordítás jegyzete azt a gondolatot veti fel, hogy talán az Eucharisziára történik itt utalás, az Úrvacsora kelyhére.

Pál apostolnak ez a szövege az előzőnél is határozottabban emeli ki, hogy a Lélek az Egység Lelke. Azt írja, hogy egy Lélek által mi is mindnyájan egy testté kereszteltettünk. S hogy miféle testté, azt ugyanennek a 12. résznek a 27. verse mondja ki nyíltan: „Ti pedig Krisztus teste vagytok és egyenként annak tagjai”.

És ha így van, akkor világos kell, hogy legyen mindnyájunk előtt: ez az egység nem szakadhatott szét teljesen, bármilyen ellenségeskedések gyötörték is a különböző egyházakat. Hiszen „amíg valamennyi egyházban nyíltan vallják Jézus Krisztust Istenüknek és Uruknek, egyetlen közvetítőnek Isten és emberek között, amíg Istent magukban a szent Íratokban keresik, segítségül hívva a Szentlelket, amíg mindenütt ugyanazt a keresztséget szolgáltatják ki” – mint a Zsinat hangsúlyozza –, addig az egység nem csupán a vágyakozásban él, még ha sok minden különbség is van az egyes egyházak tanításai közt. És ha a legnagyobb ellentét az Euchariszta kérdésében van is sok teológus szerint, a II. vatikáni zsinat*leszögezi, hogy „a különvált egyházak az Úrvacsorában mégiscsak Urunk haláláról és feltámadásáról emlékeznek és így megvallják, hogy az a Krisztussal való életadó közösséget jelenti és várják az ő dicsőséges eljöttét”. Ezért ajánlja ezt a kérdést is, elsőik között, a teológiai párbeszéd témájaként.

A remény tehát nem alaptalan, és már nem is kizárólag remény. Hiszen ifjúkorom idejének elzárkózásához képest ma már lehet nyíltan is imában egyesülnünk, a katolikus Zsinat is biztat erre, s emlékezetünkbe idézi Krisztus Urunk ígérését: „Ahol ketten vagy hárman összegyűlnek a nevemben, ott vagyok köztük” (Mt 18, 20). S íme ma már, és szinte folyamatosan, nemcsak ketten vagy hárman vagyunk együtt a közös imádságban, mint most itt is, a kelenföldi református gyülekezet templomában. Mindannyian hisszük, hogy Krisztus is itt van közöttünk. És hogy a katolikus Zsinat előre tudott lépni, abban történelmileg kétségtelenül segített a reformáció is, amint azt tíz évvel ezelőtt svájci útinaplómban megfogalmaztam. Genfben járva megtekintettük feleségemmel Kálvin templomát és a Reformáció emlékművét. Ez utóbbiról írtam akkor: „Ez a monumentum valóban monumentális: 143 lépésnyi hosszú, Illyés Gyula lépéseivel mérve, akinek hatalmas verse, *A reformáció genfi emlékműve előtt*, ezzel az adattal kezdődik. Nem annyira a mérete és a szép környezet nyugöz le, még csak az sem elsősorban, hogy a Reform nagy alakjai közt a mi Bocskaink is ott dacoskodik, mellette a Bécsi béke vallásszabadságra vonatkozó cikkelyeinek latin szövegével, hanem az egész történelmi jelentőség, amit sugároz s amit Illyés verse oly nagyszerűen foglal össze: »Hiszed, hogy volna olyan-amilyen magyarság, ha nincs Kálvin? Nem hiszem.« – kérdi és feleli Illyés. És mi, mai katolikusok pedig megkérdezhetjük: lett volna-e XX. századi Zsinat – s olyan, amilyen! –, ha nincs 400 éves reformáció, mely végül is kényszerítette a katolikus teológiát, hogy a maga igazságait másfelől is – tehát plasztikusabban, dialektikusabban – lássa, értse és magyarázza? Nem! Vagy ahogy Illyés nem teológiai nyelven mondja: »Végül, ezt mondtam, önvigasztalásképp: volt bárkié a szándék, maga az Isten se tudhatta másképp«. Nem az ellenünk támadókat, de az ugyanazt helyettünk is keresőket látom már bennük. Tisztelettel fényképezem le Bocskaink szobrát.”

Eddig az egykori napló. S most hadd térek még egyszer vissza az Efezusi levélhez, a mára választott Igét bevezető versekhez, melyeket a Zsinat is idéz: „Éljetek méltón ahhoz az elhíváshoz, amellyel elhívtattok, teljes alázatossággal, szelidséggel és türelemmel; viseljétek el egymást szeretettel”. És ezután jön a mi mai Igénk: „Igyekezetek megtartani a Lélek egységét (vagy »a lelki egységet«), a békesség kötelékével”. Alázatosság, szelidség és türelem útja vezet tehát a teljes egység felé, s ami mindennek előfeltétele: a megtérés és a bűnbánat. Ez is az egység köteléke.

Az 1. Korinthusi levélből vett mai második Igénk utal arra is, hogy egy testté kereszteltetünk, zsidók és görögök, rabszolgák és szabadok. Mire biztatnak ezek az ókori világból vett ellentétpárok? Hogy törekedjünk a nemzetek és fajták békéjére, egyetértésére, a társadalmi megbékélésre, ami persze a szociális igazságosságon kell, hogy nyugodjék. Csakis az ember-társ szolgálatán át, vele békességben, közösségben és szeretetben egyesülve juthatunk közelebb Krisztushoz, s ha Hozzá közelebb jutunk, egymáshoz is megint közelebb kerülünk. Ez az ökumenizmus igazi útja.

Az elmúlt napokban egy kopt eredetű, VII. századi ikon járt körbe fővárosunkban is. Én is kezemben tarthattam néhány percig: ismeretlen, nagyon egyszerű embert ábrázol Krisztus társaságában, amint a Megváltó jobb karjával átöleli a férfi vállát, barátjává fogadva őt. Az a testvér, aki magával hozta ezt az ikont Magyarországra, felhívta rá a figyelmet, hogy a kép felirata elmosódott, így csak Krisztus alakja azonosítható rajta, a Krisztus által átölelt embertársunké már nem. Ezért mindenki a maga nevét gondolhatja oda az elmosódott betűk helyére. Ezt az ikont az ökumenikus kiengesztelődés taizéi központja őrzi, s ez a kép gyönyörű szimbóluma ennek az ökumenikus kiengesztelődésnek: Krisztushoz közeledve, Krisztus barátságába, az ő ölelő karjába öltözve fogjuk teljesen megtalálni egymást.

Kedves Testvérek Krisztusban. Erre az egységre, a Lélek egységére, a Lélek által valószínű egységre szomjazunk mindnyájan. Hagyjuk magunkat megitatni, átítatni, oltasuk szomjunkt az egységnek ezzel a lelkével! Amen.

LUTHER MÁRTON ÍRÁSAIBÓL

Kommentár a Lukács 1, 49-hez

*Mert nagy dolgokat cselekedett velem
a Hatalmas, és szent az ő neve.*

(Lk 1, 49)

Az Isten szent anyjának véleménye így fejeződik ki, ezekben a szavakban: »Semmi sem az enyém mind ezeknél a nagy dolgoknál és nagy adományoknál, hanem az, aki egyedül tesz minden dolgokat és akinek egyedül hatékony a hatalma, ő cselekedett velem ilyen nagy dolgokat.« Mert ez a szócska „hatalmas” itt nem valami csendesen nyugvó hatalmat jelent, ahogyan egy evilági királyról mondjuk, hogy ő hatalmas még akkor is, ha nyugodtan ül és semmit sem tesz; hanem hatékony hatalom ez és állandó tevékenység, amely szünet nélkül jelen van és hat. Mert Isten nem pihen; szünet nélkül tevékenykedik, amint Jézus mondja Jn 5,17-ben: „Az én atyám mind ez ideig munkálkodik, és én is munkálkodom”. Ugyanígy mondja Szent Pál az Ef 3, 20-ban: „Aki pedig mindent megtehet, sokkal bőségesebben, mint ahogy mi kérjük vagy gondoljuk”, vagyis „ő mindenkor többet tesz, mint amennyit kérünk; ez az ő módja, így cselekszik az ő hatalma”.

Ezért mondtam: Mária nem akar valamiféle istennő szerepében tetszelegni. Ő semmit sem tesz; Isten cselekszik mindent. Fordulhatunk Máriához, hogy Isten az ő kedvéért adjon és cselekedje, amit kérünk; ugyanilyen értelemben fordulhatunk az összes többi szenthez is, hogy (minden bizonnyal) a mű mindenkor egyedül Isten dolga maradjon.

Ezért még valamit hozzáfűz amikor azt mondja: „És szent az ő neve”, vagyis: „mint ahogy nem tulajdonítom magamnak a művet, úgy nem sajátítom ki a nevet és a dicsőséget sem. Mert csak azt illeti meg a dicsőség és a név, aki a művet cselekszi. Méltánytalan lenne, hogy az egyik cselekszi a művet és egy másik szerez nevet ezáltal és dicsóítteti magát ennek következtében. Én csak a műhely vagyok, amelyben ő cselekszik; de én semmivel sem járultam hozzá a műhöz. Ezért senki sem dicsérjen vagy dicsóítsen engem, amiért Isten anyja lettem, hanem Istent és az ő művét dicsóítse és dicsérje bennem. Éppen elég, ha valaki velem örül és engem boldognak mond, mert Isten engem használt fel arra, hogy ezt a művét bennem elvégezze.”

Az Isten, akiben hiszünk

„Ne legyenek idegen isteneid.” Ez azt jelenti, hogy egyedül engem tarts Istenednek. Mit akar ez mondani, és hogyan kell ezt érteni? Mit jelent az, hogy Istenünk van, vagy mit jelent az, hogy Isten. Felelet: Isten az, akitől minden jót várnunk kell és akiben menekvést lelünk minden inségben. Az tehát, hogy Istenünk van nem más, mint hogy szívünk mélyén bízunk és hiszünk benne, ahogyan gyakran mondtam már, hogy egyedül a szív bizalma és hite teremti mind a kettőt, Istent és a hamis Istent is. Ha a hit és a bizalom igaz, akkor az Istened is igaz, ahol viszont hamis és igaztalan a bizalom, ott az igaz Isten sincs jelen. Mert a kettő összetartozik, hit és Isten. Amire tehát szívedet függeszted és amire bízod, az volta-képpen az Istened.

(A világ legszebb imái című gyűjteményből)

DOROMBY KÁROLY fordításai

REFORMÁTUSOK TEILHARD VONZÁSÁBAN

Szeretnék hírt adni egy tanfolyamról, ami nem jellemezhető szokványos módon: arányosan szétosztott tananyaggal, befejezést ígérő dátummal, végbizonyítvánnyal. Nem annyira a *tan-t*, mint inkább a *folyam-ot* kellene hangsúlyoznom e vállalkozáson belül: Teilhard-szeminárium a Kelenföldi Református Egyházközség szervezésében.

A tanfolyam kezdetét kutatva az első dátum: *1976. február 15-én* az egyházközség presbitériuma jóváhagyta lélkészének javaslatát, miszerint Teilhard-szemináriumot kíván indítani a gyülekezetben. A következő bejelentést már száznál több ember hallhatta: *1976. február 22-én* Vigilia-estet rendeztek a gyülekezet templomában. – *1976. április 20.* Rónay György megtartja a tanfolyam nyitó előadását, melynek címe: „Teilhard életműve és a kereszténység”. – A magyar olvasóközönség ekkor már három éve kezében tarthatta a Gondolat Kiadónál megjelent Teilhard-művet, *Az emberi jelenség-et*, melyhez Tordai Zádor filozófus írt előszót. *1976. május 18.* A tanfolyam második előadásán „Teilhard és a mai marxizmus” témában Tordai Zádor a meghívott vendég. – A tanfolyam állandó előadóra talál Victor András személyében, aki hónapról hónapra hűségesen eljön, hogy tolmácsolja számunkra Teilhard de Chardin írásait.

1977 kezdetén már az úgynevezett missziói tervben is szerepel a Teilhard-szeminárium, tehát egyházmegyei jóváhagyással megkapta hivatalos helyét a gyülekezet munkaprogramjában. 1977. november 20-i számában az Új Ember „Egyperces interjú Hajdú Péterrel” cím alatt a házigazdát szólaltatja meg. – Ha dédapáinkat is megkérdezhetne volna a riporter, ok bizonyára a legképtelenebb ötletek közé sorolták volna a Teilhard-szemináriumot: hogy a klérus egy tagja keresztény világlátásának gerincévé tegye az evolúciós tanokat, s hogy eme jezsuita gondolatait egy református gyülekezet közvetítse?! – Teilhard-ral valami hallatlanul figyelemreméltó közeledés indult meg – avagy lett láthatóvá – a Krisztus-hívők között. *1978. január 22-én* a Reformátusok Lapja első oldalán foglalkozik e jelenséggel. Láthatjuk Hajdú Péter portréját és a már szállóigévé vált idézetet, mely a reformáció emlékünnepe – *1978. október 31.* – hangzott fel első ízben: „A reformáció örökségéhez ma akkor vagyunk hűségesek, ha a keresztény segítségterkvéseket segítjük, mert ma ez a reformáció”.

Több év telt el az interjú óta. Eközben nagy utat jártunk be alázatos, szívós munkával: rendre elolvastuk Teilhard-nak a Vigiliában megjelent írásait, majd a stencil-formában rendelkezésünkre álló fordításokat. A belső gazdagodást külső gyarapodás is kísérte, – a szeminárium átlagléttszáma 19 főről lassan 28-ra emelkedett. Kik jönnek, és főleg miért jönnek, mit is várnak ezektől a kedd estéktől? Bizony megriadtam volna, ha ezt a kérdést szegezték volna nekem, amikor első ízben nyomtam le a gyülekezeti terem ajtajának kilincset. Várakozásom akkor még nem volt szavakba foglalható, csupán sejtettem, hogy jó dolog lesz ide eljárni.

Tágas, világos, kellemesen fűtött terembe lépek. Pillantásom a széksorokon végigfutva az előadói asztalon pihen meg. Piros színű, írásos mintával díszített terítő borítja, rajta virág. A terem sarkában zongora áll. Leveszem a kabátomat, és helyet keresek magamnak. A többiek rámosolyognak, még nem ismernek, de a tekintetükkel üzenik, hogy befogadnak. Nem sokkal hat óra után asztalhoz ül az előadó. A házigazda gyorsan eléje teszi a kis tálcát – rajta pohár és két üveg tonic –, majd maga is helyet foglal az asztal sarkán. Köszönt bennünket, és átadja a szót az előadónak. Az előadó világosan, fegyelmezetten beszél, időnként felolvass egy-egy kis szakaszt Teilhard-tól, de azután mindjárt magyaráz is (úgy érzem magam, mintha nem anyanyelvemen tanulnék valami idegen nyelvet: Teilhard szavait nem elég hallani, külön meg kell ismerkedni azok sajátos jelentésével). A tanulmány végére

jutva, apró jegyzetkártyáit átlapozva, röviden összefoglalja az ismertetett mű főbb gondolatait. Igen, most már van némi áttekintésünk, de azért hosszú másodpercek telnek el, amíg felocsúdunk, és karját nyújtja az első hozzászóló. Kérdés, ellenvetés, kiegészítés, tetszésnyilvánítás – sokféle a visszhang. Van aki félreérti az elhangzottakat, van aki bibliai idézetekkel hasonlítja össze Teilhard kijelentéseit.

Mindent szabad, de nem minden használ, – ezért egyetlen játékszabályunkhoz ma is ragaszkodunk: nem bírálni, értékelni kívánjuk Teilhard-t, hanem elsősorban megismerni, megérteni. Gondolatvilága egységes egész, magával ragadó távlatokra nyitja szemünket. A pillanatokban, a mindennapos tennivalókban szétforgácsolódo embert a hatalmas evolúciós folyamatba állítja. A ködbe vesző múltban már a mi történelmünk készülődött, értünk van a törzsfajlódás, hogy mi is továbbhaladjunk: öntudatra ébredve, immáron nem csupán az evolúció terméke, hanem felelős hordozója, irányítója is az ember. A végső Omega pont vonzásában az egyetemes Krisztus testévé szerveződik az egyre központosultabbá, személyesebbé váló világ. Milyen nagyszerű átérezni ezt a kozmikus sodrást, de milyen nehéz róla avatott módon beszélni! Teilhard túlszárnyalva saját szakterületét (paleontológia, biológia), költői ihlettel, misztikus elragadtatással tud szólni a végső, nagy kérdésekről. Mi pedig csak dadogunk, és keresgéljük az illő kifejezéseket. Így aztán jó néhányan közülünk inkább csak csöndes hallgatói az előadásoknak. Mégis, fejünk-szívünk tágul miközben kozmikus léptékekkel vizsgálva feltárulnak a világ fejlődésének erővonalai, s megsejtjük azt a mondhatatlan energiát, ami/aki maga felé irányítja a mindenséget, hogy aztán „beleöltözzék”.

Másfél óra után szedelőzködni kezdünk. A kijárat mellett álló asztalkán fekszik a jelenléti ív: főleg a XI–XII. kerület képviselteti magát, de jönnek távolabbról is, néha egy-egy vidéki vendég is betoppan. Egyetemisták és nyugdíjasok által közrefogva, minden korosztályból vannak látogatók. Nyelvtanár, vegyész, szociológus, orvos, gyógypedagógus, lelkész, háztartásbeli és mérnök vesz búcsút egymástól. Talán csak néhány napra, ha egyazon gyülekezet tagjai, de lehet, hogy csupán a következő hónapban találkoznak újra. Sokan megfordultak már körünkben, a vendégkönyv 216 nevet ismer. Van, aki igen nagy távolságból csak üdvözlétét és bátorító szavait küldhette: P. Rezek Sándor (Román), Teilhard összes műveinek magyar fordítója. Levele Hajdu Péter tiszteletesnek, a gyülekezet lelkészének szól:

Kedves Péterem,

Sao Paulo, 1976. márc. 3.

boldogan-boldogan olvastam beszámolódat a Vigília-estetekről. S ha már nemcsak „szó esett a Teilhard szeminárium megindításáról” (amint irtad), hanem valóság is lesz belőle, kérlek két dologra (Teilhard nevében tolmácsolom): -

- 1. szövegolvasással kezdjétek és folytassátok;*
- 2. sose csüggedj, ha nem találnál teljes megértésre, vagy azt mondanák egyesek, hogy „ez nehéz”.*

Teilhard a jövő embere, s ma még csak kevesen sejtik, hogy ő a jövő igazi gondolkodója, talán még „filozófusa” is. Kereszténységünk pedig csodálatos megújulást érhet el az ő nyomain. Nagy szeretettel öllelek

Sándorod

Mindnyájan, akik állandó résztvevői vagyunk az esteknek, érezzük ezt a megújító erőt. Ezért is ragaszkodtunk a szemináriumhoz abban a nehéz félévben is, amikor átmenetileg előadó nélkül maradtunk. Egyik társunk filmet hozott: diaképekben tárult élénk Teilhard előtt, ahogy azt megőrizték az egykorú felvételek. A világ vándora (mert ez lett a száműzöttből) Pekingtől New Yorkig mindenütt otthon volt. Szellemével pedig – bebarangolva a földtörténeti korokat – egészen az escatonig közeledett. Láthattuk a gyermekkori környezetet, a hatalmas parkot, ahol először találkozott a kis Pierre a természettel. Akkor még a vasat, a követ (a differenciálatlan külsődlegest) tekintette az alapul szolgáló biztosnak, szilárdnak. Csak később, fokozatosan jutott arra a meggyőződésre, hogy a világot sokkal inkább lehet „felülről” megmagyarázni: a magasabb rendű megszüntetve-megőrizve magába zárja azt,

amit túlhaladott. Láttunk képeket az I. világháborús időkől, amikor hős szanitécként mentette sebesült bajtársait a tűzvonalból. Azután képek az expedíciókról, a leletfeldolgozásokról, kedves barátairól, – legvégül az amerikai temetőről, ahol egyszerű sírkő alatt pihen. Húsvétvasárnap, a feltámadás napján (mindig is ez volt a vágya) léphetett át a halál határfalán, hogy mindörökre, maradéktalanul egyesülhessen Krisztusával.

Elvettük a féltve őrzött magnószalagot is: hadd hallják az újak is az időközben elhunyt Rónay György előadását. Napirendre tűztünk néhányat a nyári összegező tanulmányokból: Teilhard és a modern biológia eredményei; Teilhard és a szeretet; Teilhard materializmusa; Teilhard imái. Volt miből meríteni, a nyár gazdag termést hozott. Évről évre összejövünk egy-egy hétvégére a gyülekezet Tahiban lévő üdülőjében. „Teilhard Szemináriumi Napok” – így neveztük a több előadásból álló programot. Őszövetségi bibliamagyarázat; Teilhard tanulmányozása és ökumenikus kitekintés a nagyvilágba – ez volt a váza az együtt töltött napoknak. – A kert hatalmas diófájának árnyékában üldögéltünk, távolban a Duna fénylő szalagja kanyarodott, hátunk mögött dús erdeivel a Pilis. Miközben tudománnyal töltekeztünk, szorgos kezek – a gyülekezet önkéntes fiataljai a lelkesné irányításával – már az ebédnek valót készítettek a nagy kondérhoz. Ebéd után „szabad foglalkozás” következett: sétálni indultunk, mások pingpongoztak vagy szunyókáltak. Este a tyúkokkal feküdtünk, hajnalban a kerekeskút csikorgása ébresztett. A természet ritmusában éltünk, csupán egyszer törtük meg a sötétség hatalmát egy programon kívüli spontán beszélgetéssel: Milyen történelmi szerepe, küldetése van a keresztényeknek a mai világban? A földszinti nagyterembe húzódva, a viharlámpa imbolygó fénye mellett virrasztottunk a kerek asztal körül; felekezeti különbségeken túlemelkedve valóban egyek voltunk a keresztény felelősségvállalásban. Tudtunk együtt imádkozni is, amikor másnap délelőtt istentiszteleti célra rendeztük át ugyanazt a termet.

Teilhard sok mindenre megtanított. Például arra, hogy a megválaszolhatatlannak tűnő kérdéseket próbáljuk meg másképp feltenni, – mert az nem lehet, hogy végső értelmetlenségbe fulladjunk. Aztán arra is, hogy igazságunkat ne játsszuk ki a másik ellen, hanem összegezzük egy magasabb szinten. Bátorít, hogy ne mondjunk le semmiről, ne fáradjunk bele semmibe. Teilhard-t nagyon sok kudarc érte élete folyamán. Csalódásai mégsem törték meg, – rendületlenül hitte, hogy „... az Igazságnak elég egyszer egyetlen szellemben megjelennie, s aztán soha semmi sem tudja megakadályozni, hogy mindent meghódítson és lángba borítson” (halála előtt néhány héttel írta e sorokat). Tudott küzdeni anélkül, hogy lekaszabolta volna ellenfeleit, hogy gyűlöletet táplált volna szívében.

Az elmúlt esztendőkből világszerte számos előadás, megemlékezés, méltatás hangzott el vele kapcsolatban. A sokféle cím és jelző mellé hadd csatoljuk még saját tapasztalatunk alapján azt is, hogy Teilhard – talán tudtán kívül – az ökumené munkása. Szemlélete és hatása révén azzá lett halála után. A Teilhard-szeminárium résztvevőinek mintegy harmad-része katolikus. A vendéglátók szívesen viszonzák látogatásainkat: a januári ökumenikus imahét alkalmából a városmajori katolikus templomban rendszeresen közös ige-istentisztelet tartunk. Az összetalálkozást Teilhard-nak is köszönhetjük.

Teilhard születésének centenáriuma a Szent István Társulat megjelentetett egy reprezentatív válogatást Teilhard műveiből *Út az Ómega felé* címmel Golen Károly szerkesztésében. Most ez a „tankönyvünk”, ebben búvárokodunk.

KERESZTES SZENT JÁNOS TANÍTÁSA

A szeretetegység élete

A szerző előző tanulmányaiban – *A költő és a misztikus* (1983. január), *A lélek sötét éjszakája* (1983. október) – bemutatta a spanyol karmelita misztikus alakját, jellemezte szimbolikus nyelvezetét és vázolta a lélek sötét éjszakájáról szóló tanítását. E befejező tanulmányában elsősorban Keresztes Szent János *A szellemi páros ének és Az élő szeretetláng* című művei alapján Isten és az ember szeretetkapcsolatának lényegéről, kibontakozásáról és beteljesüléséről lesz szó.

Az Istennel megélt szeretetegység nem a lélek sötét éjszakája után következik be, hanem állandóan jelen van a belső élet minden szakaszában. Voltaképp állandóan a hit és a szeretet dinamizmusa érvényesül belső növekedésünkben, csak más-más hangsúllyal és szinten. A hit első lépéseire egy szerető Személy léte készítet; a hit mélyebb távlatainak kutatására is mélyülő szeretetigényünk sürget; a gyökeres tisztulás is a szeretetben és a nagyobb szeretéért történik – a nagyobb szeretet pedig újabb tisztulásra ösztönöz. E felfelé haladó ösvénynek nincs vége, helyesebben vége az örökkévalóságba vész. A kezdeti lépésektől a tökéletes szeretetig vezető utat, vagyis az Istennel megélt szeretetegység tökéletesedését Szent János evangélista így foglalja össze: „Aki vallja, hogy Jézus az Isten Fia, abban Isten él és ő Istenben. Megismertük a szeretetet, amelyet Isten oltott belénk, és hittünk benne. Isten szeretet, és aki kitart (megmarad) a szeretetben, az Istenben marad és Isten öbenne. Abban teljesedett ki bennünk a szeretet, hogy örömmel és bizalommal várjuk az ítélet napját, mert amilyen ő, olyanok vagyunk mi is a világon” (1 Jn 4, 14–17).

Keresztes János többször idézi ezt a szöveget és számtalan esetben hangsúlyozza: a belső élet bármely szakaszáról legyen is szó, az embernek egyetlen feladata van, nevezetesen az, hogy egész lényével válaszoljon a benne élő Isten szeretetére. A misztikus író a hit és ez az önátadó szeretet érdekli minden emberben. Nem akarja tudni, hogyan imádkozik, milyen hibákkal küszködik, mennyit tett már Isten országaért. Egyetlen kérdése van csak: mennyire szeret. De nemcsak úgy általában, hanem kézzelfoghatóan, a hétköznapi élet adott helyzeteiben. Támadva – méghozzá igen erős kifejezésekkel – az „érzékies” embert, segítve őt a tisztulás, a sötét éjszaka ösvényein, voltaképp ezt a szeretetegységet tartja szem előtt mint az Isten képére és hasonlatosságára teremtett és Krisztusban újjászületett ember egyetlen célját.

A misztikus költő Isten és a lélek kimondhatatlan szeretetkapcsolatáról és életegységéről két csodálatos költeményben énekelt. *A szellemi páros ének* 40 versszaka az Énekek éneke gondolatmenetét követve gyakorlatilag felöleli e szeretetkaland minden lényeges mozzanatát. *Az élő szeretetláng* című költemény pedig a beteljesedésről, a kibeszélhetetlen misztériumról sejt meg valamit... János testvér négy versszakba sűríti mindazt, amit megélt, amire vágyakozott, és amit teljesen csak az örökkévalóság dicsőségében remél megtalálni. Mindkét költeményt egy-egy prózai műben magyarázza.

1. A szeretet kibontakozásának szakaszai

Talán fölösleges hangsúlyoznunk, hogy a szeretet fogalma Keresztes Szent János jegyesi misztikájában nem olcsó érzelmet jelent, hanem azt az alapvető magatartást, ahogyan az

ember egész lényével Isten felé feszül. A szeretet az evangéliumi értelemben „megistenült” ember életének belső egységét fejezi ki. A Krisztusba szerelmes, vele személyes szeretetegyességben élő ember mindent úgy tesz, mint bárki más: végzi kötelességét, dolgozik, szolgálatot teljesít, problémákat old meg stb. De személyében és teendőiben azt keresi, azt juttatja érvényre, ami számára az egyetlen fontos: a szeretetet. Minden mással csak annyira él – és ebben áll belső szabadsága – amennyire az szeretete mélyülését segíti elő.

Összes vágyainak és gondjainak egyedüli tárgya Isten. Egész valója oly módon van Istennek szentelve és őrá irányítva, hogy még ha a lélek nem is figyel oda, mindezek a részek már első, önkéntelen indulataikkal és azonnal és mindig készségesen állnak Isten szolgálatára, és cselekszik az ő akarata. Az értelem, az akarat és az emlékezet azonnal Istenhez állnak; a vonzalmak, az érzések, a vágyak, a hajlamok, a remény, az öröm és a lélek egész valója az első pillanattól kezdve Isten felé hajlik, még olyankor is, amikor a lélek nincs is annak tudatában, hogy Istenért tesz valamit. Így tehát sokszor megesik, hogy az ilyen lélek Istenért dolgozik, övele vagy pedig az ő ügyeivel foglalkozik anélkül, hogy arra gondolna, vagy annak tudatában volna, hogy érte teszi (A szellemi páros ének, 28, 5).

A szeretet magatartásának ez a belső egysége természetesen hosszú fejlődés eredménye. Lássuk tehát a kibontakozás szakaszait.

A *lélek sötét éjszakája* című művében, amelyet előző tanulmányunkban már részletesen elemeztünk, nagyjából a következő fázisokat különböztethetjük meg:

a) Érezhető áhitat, buzgóság (az érzékek éjszakája előtt). *Ha a lélek végre valahára teljesen megtér és az Úr szolgálatára szenteli magát, Isten rendesen gyöngéden és dédelgetve kezdi meg lelki nevelését. Úgy tesz vele, mint az anya szokott kicsi gyermekével: keblén melengeti, édes anyatejjel táplálja, karján hordozza és minden képzelhető módon becézi. (...) Nem csoda, hogy az ilyen lélek nem tud betelni az imádsággal, az önsanyargatás a legnagyobb öröme, a bőjtölés élvezete. Rendesen sok gyarlóság tapad eljárásukhoz... Lelki vigasztalást és élvezetet keresnek (I. 1).*

b) Lelki szárazság, állandó aggódó istenkeresés (az első éjszaka idején). *A szeretet rendesen nem érezhető, hanem csakis a szárazság és üresség. Ilyenkor eme, csakis később kigyulladó szeretet helyett, a tehetségeknél szárazsága és üressége közepette, a lélekben olyan Istenre irányuló gyöngédség és figyelem foglal helyet, amely bánkódással és félelémmel van egybekötve, mert úgy érzi, nem tud neki szolgálni. (...) Ez az aggódás és figyelem helyezi bele a lelket a titokzatos szemlélődésbe mindaddig, amíg idő folytán a szárazság hatása alatt az érzéki részből kissé kitzisztulnak a természetes erők és hajlamok, és így semmi sem akadályozza többé, hogy a szellemben az isteni szeretet kigyulladjon (I. 11, 2).*

c) A szeretet első fellobbanása az érzékekben (az első éjszaka után). *A lélek azt sem tudja miképpen és honnan támadt benne ez a szeretet és vonzódás, csak azt érzi, hogy ez a tűz és ez a lobogó láng olykor annyira megnövekszik, hogy szeretettől lihegve vágyódik Isten után. (...) A lélek tapasztalatból ismeri meg, milyen égető a szeretet szomjúsága... (I. 11, 1).*

d) Erős, megharcolt, megbecsült szeretet (a második éjszaka idején). *E sötét éj kezdetén Isten nagyon magas fokú, nagyra becsült szeretetet önt a lélekbe Isten irányában, úgyhogy ennek az éjszakának összes kínjai között mit sem érez és fájlal jobban, mint azt, hogy – nézete szerint – elvesztette Istenét és hogy Isten eltaszította őt. (...) Oly nagy benne Isten irányában a nagyra becsült szeretet még e sötétség közepette is (bár nem érez belőle semmit), hogy kész volna ezer halált is elszenvedni, csakhogy Istennek kedvére tehessen (II. 13, 5).*

e) A szellem szenvedélyes szeretet-lángolása (a második éjszaka után). *A szellem itt nagyon érzi, hogy szenvedélyes szeretetre lobbant. Ez a szellemi fellángolás ugyanis a szeretet szenvedélyét lobbantja fel. Ebben a szeretetben már van valami az Istennel való tökéletes egysülésből... (II. 11, 1).*

Míg *A lélek sötét éjszakája* című művében csak elszórtan találunk jelzéseket a szeretet kibontakozásáról, *A szellemi páros ének* teljes rendszerben mutatja be a Jegyes és Menyasszonya szerelmének szakaszait. A költemény menetét követve a következő útszakaszokat jelölhetjük meg: a) aggódó keresés (1–2. versszak); b) találkozás a szeretetben – lelki eljegyzés vagy eksztatikus egyesülés (13–21. versszak); c) teljes szeretetegység – lelki házasság vagy átalakító egyesülés (22–35); d) szomjas vágy a dicsőség életére (36–40. versszak).

Vizsgáljuk most meg kissé közelebből a szeretet állapotának ezt a négy fejlődési szakaszt.

a) *Aggódó, szorgos keresés.* A szeretetnek ezt az első ébredését általában valamilyen istenelmény váltja ki a lelki érettségnek már egy bizonyos szintjén, az úgynevezett második megtérés ideje körül. Hogy mi történik ebben a fázisban, azt *A szellemi páros ének* 1. versszakához írt *Megjegyzés*-ében így magyarázza a szent szerző:

A lélek tudatára ébred annak, milyen rendkívül sokra van kötelezve: belátja, hogy az élet rövid (Jób 14, 5) hogy az örök élet útja szűk (Mt 7, 14); hogy még az igaz is alighogy üdvözül (1Pét 4, 18); hogy a világi dolgok hitványak és hamisak; hogy minden mulandó, hogy az idő bizonytalan; a számadás szigorú; az elkárhozás könnyen megy, az üdvözülés pedig igen nehéz. Megérti továbbá, mennyivel tartozik Istennek; hogy ezernyi jótéteményben részesült létének első pillanata óta. Világos lesz előtte, hogy életének nagyobb része haszontalanul telt el, hogy máris későre jár az idő és talán már nyugovóra hajolt élete napja. Szívét fájdalom szállja meg, s ezért lemond mindenről. Az istenszeretet megsebezte szívét.

A szerető lélek Szerelmese keresésére indul, kitartó bátorsággal jár be hegyet, partokat. Könnyedén lemond minden élvezetről, örömről, bátran szembeáll az akadályokkal. A 3. versszak arra utal, hogy a kereső már túl van az első tisztuláson, belső energiái, képességei már a szeretetre összpontosultak. A kereső szenved Kedvese távolléte, hiánya miatt – ez utalás a lélek sötét éjszakájára –, a hitből merít erőt a továbbhaladáshoz. Belső feszültsége állandóan növekszik, mivel sejti, hogy Szerelmese bevezeti majd őt misztériuma végtelen mélységeibe . . .

b) *Első találkozás.* Váratlanul megjelenik a Jegyes; a Menyasszonnyal megélt egységet azonban akadályozza ez utóbbi felkészülésének hiánya. Nagyobb volt vágyódása, mint belső készenléte. Nem tudja még elviselni a Jegyes közléseit. A jegyesi misztika ezt az állapotot „lelki eljegyzésnek” nevezi: a Menyasszony (értsd a lélek, az ember) őszintén és teljesen Istennek adja akaratát arra vágyódva, hogy eljusson a vele megélt teljes szeretetegységre. Már megízlelte Isten nagylelkűségét, határtalan szeretetét, de érzi önmaga elégtelen mivoltát. Ezért teljes belső szabadságért, további tisztulásért könyörög . . . *A lelki eljegyzés kezdetén Isten nagy dolgokat szokott a lélekkel Önmagáról közölni; nagysággal és fenséggel ékesíti őt; elárasztja ajándékokkal és erényekkel; felruhazza Isten ismeretével (14, 2).*

A Menyasszony, felejtve eddigi aggódó keresését, e találkozásban nyugodt szeretetben élvezi Jegyese nagyságát. Mindez azonban rövid ideig tart, hogy helyet adjon a teljes szabadsulásért való könyörgésnek. A Jegyesnek kell közbelépnie, hogy szavával a lélekben örömet, összhangot teremtsen, hogy újabb erővel töltsse el őt.

A szeretetegységnek ebben a szakaszában az embernek meg kell tanulnia, hogy élete minden mozzanatát teljesen a jelenlévő Isten kívánsága szerint élje meg. Ez a jelenlét rendkívül igényes, cselekvő; a hozzá való alkalmazkodás pedig hosszú és dinamikus folyamat. A léleknek lassanként hasonlónak kell válnia Jegyeséhez. Csak ennek árán alakulhat ki közöttük az élet és a szeretet teljes egysége.

c) *Teljes egység.* Ez a teljes, kölcsönös ónatadás korszaka, amikor a lélek egészen Istenbe alakul. Bizonyos célbajutásról beszélhetünk a hosszú keresés, aggódó várakozás, részleges közlések és vágyódás után. *A léleknek és Istennek egyedül az a cél lebeg a szeme előtt, hogy ezt az állapotot tökéletesen megvalósítsák. Eppen ezért a lélek sohasem pihen meg mindaddig, amíg ezt el nem éri (22, 6).*

A költemény magyarázatában Keresztes János egy fontos teológiai tételt emel ki: az eddigi során, úgy tűnt, a Menyasszony kereste jegyesét, és Jegyese rejtőzködött, illetve tűnt el váratlanul. Valójában pedig az történt, hogy mindig Krisztus kereste kitartó hűséggel a lelket, és a lélek rejtőzködött Jegyese elől: *A Jegyes hűn óhajtott, hogy végre-valahára teljesen kiszabadíthassa menyasszonyát az érzékiség és a sátán hatalmából, és amikor ez végre sikerült, mint a jó pásztor, nagy örömmel veszi vállára soká keresett és végre megtalált, elveszett bárányát. (. . .) Igazán csodálatos dolog látni, mekkora az öröme e szerető Pásztornak és Jegyesnek, amikor az ilyen lelket sikerül megnyernie, tökéletesítenie, vállára vennie és saját kezűleg belehelyeznie ebbe a forrón óhajtott egyesülésbe (22, 1).*

Az élő szeretetláng-ban később majd még megismétli: *Meg kell jegyezni, hogy ha a lélek keresi Istent, akkor még inkább a Jegyes keresi őt* (3, 28).

Ebben az egyesülésben Krisztus a fő Szerető, és nem a lélek. A misztikus író ismételten visszatér erre az igazságra: *Ha egy ember szeretete a másik iránt olyan erős volt (utalás Dávid és Jonatán barátságára), hogy össze tudta forrasztani lelküket, hogyan fogja összeforrasztani a lelket isteni Jegyesével az a szeretet, amellyel a lélek Isten iránt viselkedik, különösen tekintve azt, hogy itt tulajdonképpen Isten a fő szerető, aki végtelen szeretetének mindenhatóságával határozottabban és elemibb erővel nyeli el a lelket, mint ahogyan elnyelné valami tűzár a levegőben szállongó, egy csöppnyi reggeli ködöt* (31, 2).

d) *Vágy a dicsőség élete után.* A misztikus költemény utolsó öt versszakában csak jelzéseket ad arról az emberről, akit Isten belehelyezett a teljes szeretetegység állapotába, aki éli az átalakító egyesülés titkait, de ugyanakkor lelkében új vágyak ébrednek, amelyek kielégítését már nem reméli ebben a földi életben...

Keresztes Szent Jánosra leginkább a 28. versszakban ismerünk. Ennek magyarázatában ezt olvassuk: *A lélek már nem tud mást tenni, mint szeretni. Minden cselekedete szeretet, minden tehetségét és képességét szeretésre fordítja. Látja, hogy Kedvese semmit sem becsül a szereteten kívül, azért tökéletesen akarván szolgálni neki, mindenét az Isten iránti tiszta szeretetre fordítja... Csak szeretni tud* (28, 9).

2. Az Élet és a Szeretet teljessége.

Hogy mi is történik a véges emberrel, amikor már a teljes szeretetegység állapotában él, amikor már nincs más foglalkozása, csak a szeretet? Keresztes János testvér szemléletes hasonlattal próbál valamit elmondani a kimondhatatlanról: *A lélek mélységes vágyódását fejezi ki arra vonatkozóan, hogy az Örök Szeretet hallgassa meg végre esengését és vegye le róla e hitvány élet bilincseit. A szeretetnek ez a lángja nem más, mint Jegyesének szelleme, vagyis a Szentlélek, akit a lélek önmagában érez. Ez már nemcsak lassan emésztő tűz módjára alakítja át a lelket édes szeretetté, hanem lobog és lángokat vet benne. Ez a láng a lelket az örök dicsőségben fűrészi és a mennyei élet előlőzével üdíti* (Az élő szeretetláng, bev.).

Ez a lélek, magyarázza a misztikus szent, *állandó izzó állapotban van, cselekedetei izzó lángnyelvekhez hasonlítanak, akarát teljesen áttüzesítette a Szentlélek. Isten – állítja nagy határozottsággal – mindazokkal szemben ilyen nagylelkű, akik egész szívükkel elkötelezik magukat a viszonszeretetre. Más szóval: mindenkit meghív arra, hogy vele egyesüljön ebben a lángoló szeretetben. Nem egyesekről, nem kiváltságosokról, nem rendkívüli esetekről van tehát szó. Ha a lélek mentesítette magát mindentől, ha elérte azt, hogy teljesen üres és nem birtokol semmit, ami – mint mondtuk – az egyedüli dolog, amit a lélek a maga részéről megtehet: akkor, ha a lélek így megtette a magáét, lehetetlenség, hogy Isten meg ne tegye azt, amő neki áll hatalmában, vagyis hogy közli magát vele, legalábbis hallgatag, titkos csendben* (Az élő szeretetláng 3, 46).

Mivel meg van győződve erről az általános meghívásról, nem állhatja meg, hogy *A szellemi páros ének* csodálatos szeretet-történetének lírai bemutatása után szinte kétségbeesetten fel ne kiáltson, rá ne „támadjon” azokra, akik megelégszenek a felszínes élettel és így elszalasztják földi pályafutásuk legnagyobb lehetőségét: *Ó lelkek, akik ilyen fönséges nagy dolgokra vagytok teremve és hívva, mit csináltok?! Miért haboztok?! Terveitek és álmaitok hitványságok: birtokotok nyomorúság. Ó, mekkora szerencsétlenség, hogy lelketek szeme vaksággal van megverve! Milyen szomorú az, hogy akkora fénnel szemben vagytok vakok, és oly hangos szózatokkal szemben süketek! Nem látjátok, hogy miközben nagyság és dicsőség után töritek magatokat, nyomorultakká, aljasokká és tudatlanokká lestek, és méltatlanokká ekkora igazi kincsekre!* (39, 7).

Belső életünk kibontakozása az Atya ingyenes ajándéka Krisztusban a Szentlélek által. Ez a titok a szeretetben való egyesülés állapotában „tapintható” valósággá válik. A Krisztussal – a Jegyessel – megélt szeretetegység a Szentháromság szeretetközösségébe vonja be a lelket: *A lélek a legfönségesebb és legtökéletesebb módon átalakul Isten iránti szeretetté. Újra*

hálát ad az Atyának, újra szereti őt nagy élvezettel és gyönyörűséggel az ő Fiáért, Jézus Krisztusért, egyesülve Krisztussal (A szellemi páros ének, 37, 6).

A lélekben szabadon működő Szentháromság tevékenysége nyomán az emberben új képességek ébrednek, helyesebben tettei átalakulnak a benne élő és szerető isteni Személyek „tetteivé”. Jóllehet az ember megőrzi teljes cselekvési szabadságát, cselekvése elválaszthatatlan lesz a Szentlélek működésétől. János testvér kétségtelenül merész kifejezésekkel jellemzi ezt az állapotot: *Ebben az állapotban a lélek nem képes tetteket végrehajtani, ha csak nem indítja őt ebbe az irányba a Szentlélek; ennek következtében az összes tette isteni, mert Isten különös hatására történnek (Az élő szeretetláng 1, 4).*

A lélek már legmélyebb belső központjában él, Isten titokzatos szentélyében. (Avilai Szent Teréznel ez a legmélyebb központ megfelel a belső várkastély hetedik lakásának.) *A lélek központja Isten. Ha tehát lénye egész tehetségének, működése egész erejének és teljes hajlamának megfelelő fokban érte el őt, akkor eljutott Istenben lévő utolsó és legmélyebb központhoz (1, 12).*

Nem nehéz átlátnunk, hogy ebben az átalakító egyesülésben az ember elérte teljes pszichológiai, erkölcsi, szellemi és lelki érettségét. Hittől megvilágosított értelme „Isten szögéből” látja, ítéli meg az eseményeket, dolgokat, személyeket. A remény által megtisztult emlékezete takaros rendben őrzi benyomásait, emlékképeit, a történeteket, az élményeket. Mindezeket az örök élet távlatában rendezte el és őrzi lelke titkos archívumában. Nincsenek visszafelé húzódó, bénító, romboló kötöttségei, már régen elszakított minden olyan szálát, amely csökkentené belső dinamizmusát. Akaratát is teljesen áttüzesítette a szeretet, szinte ösztönösen a jóra hajlik, az egyre teljesebb szeretet felé feszül. Szellemi-lelki képességeit lénye legbenső központjából irányítja, illetve már nem is ő, hanem a benne szabadon működő és szerető isteni Személyek. A test is bőségesen részesedik a lélek e túlaradó, megistenült életében... Ezek a szeretet tüzében égő, „megistenült” emberek hihetetlen energiáról, fáradhatatlanságról, belső dinamizmusról tesznek tanúságot. Elfáradnak, de ennek semmi köze sincs az idegkimerültséghez; a természet törvénye szerint életerejük is elkopik, anélkül azonban, hogy belső lobogásuk csökkenne. Ez a „szellemi test” már az örök élet tulajdonságait sejteti:

Ebben az érintésben Isten érintése révén az örök élet íze van. Ily módon a lélek itt élvezi Isten összes dolgát, amennyiben ő közli vele erejét, bölcsességét, szeretetét, szépségét, kegyességét, jóságát és így tovább. Mivel pedig Isten mindezen dolgokkal azonos, a lélek azokat mind egyszerre élvezi, Istennek egyetlenegy érintésében. A lélek tehát élvez tehetségeiben és állagában is. Abból a boldogságból pedig, amelyet a lélek itt élvez, a Szentlélek kenete olykor átárad a testre is, és ilyenkor aztán boldog az egész érzékies rész, az összes tag, a csontok, a csontvelő, mégpedig nem abban a gyöngé fokban, amint az rendesen történni szokott, hanem a nagy gyönyörűségnek és dicsőségnek érzetével, amely még a kéz és a láb legutolsó tüületében is érezhető (Az élő szeretetláng 2, 22).

E megistenült, szentháromságos életnek egyik, szinte „természetes” velejárója az emberben megnövekedett intuíciós készség. A misztikus szerző, ismét csak saját tapasztalataira támaszkodva, állítja, hogy ezek a megtisztult, szeretetben lángoló emberek könnyen belelátanak mások lelkébe, nagyobb empátiával élik át problémáikat és ismerik fel Isten rájuk vonatkozó akaratát. Olykor a legkisebb jelzés, mozdulat, megnyilatkozás is elég ahhoz, hogy megértsék a másikat és elindítsák, vagy tovább juttassák őt lelkük belső központja felé. Ezek az emberek belső képességeiknek nem 10–30%-át élik meg, mint a lénye felszínén mozgó átlagember, hanem szabad teret engedve a bennük élő Istennek, minden tekintetben „végtelenül felülmúlják önmagukat” (Pascal). Ők a Titokzatos Test leghasznosabb tagjai.

Bármily eleven és egész lényünket átható is ez a szeretetegység, végeredményben a hit homályában valósul meg. „Boldogok, akik nem látnak és mégis hisznek” (Jn 20, 29). A szeretetben Istennel egyesült emberben felizzik a vágy: meglátni Istent, Jegyesét, akit szeret. E szeretetegységben a hit homályban jött létre, és a boldog színelátásban teljeseedik be. A szerelmes szív sóhajtozva várja azt a pillanatot, amikor szemtől szembe találkozhat Azzal, akit mindenként fölött, mindennél – még önmagánál is – jobban szeret. Sóhaja tele van az örök

szeretet-életre vonatkozó reménnyel. Isten, a „türelmetlen” Szerető, sajátos pedagógiával élesíti a „mátkalélekben” ezt a reményt. Keresztes János testvér jól ismerte ezt az állapotot: *Az összes szellemi kincset, a legelsőket és a legutolsókat is, a nagyobbakat éppúgy, mint a kisebbeket, Isten mindig azzal a szándékkal adja a léleknek, hogy általuk az örök életre vezesse* (Az élő szeretetláng 3, 10).

A lélek úgy érzi, lényege legmélyebb mélységében sebezte meg őt az isteni Szeretet. A halálban a boldogító találkozáshoz vár, amikor megláthatja Jegyese arcát. Talán Avilai Terézre gondolt János testvér, amikor – körülbelül két évvel a *Madre Fundadora* halála után – ezeket a sorokat vetette papírra: *Az ilyen fokon lévő lelkeknek természetes halála, még ha külsőleg hasonlít is más emberekéhez, okát és módját tekintve egészen más. Mert míg a többiek betegségben vagy végelgyöngyülésben hálnak meg, ezeknél, még ha betegen vagy késő öregkorukban múlnak is ki a világból, a lelket mindig a szeretetnek egy, az előbbieknél erősebb és fenégségebb fellángolása szakítja ki a testből. Ez tépi szét a függőnyt és ragadja el a drága ékszer gyanánt csillogó lelket. Eppen ezért az ilyen lélek halála mindig igen szép és édes; sokkal édeesebb, mint amilyen volt számunkra a lelki élet egész életük folyamán. A szeretetnek legfőbb és legédeesebb buzdulataival és legédeesebb érzelmeivel hálnak meg úgy, mint a hattyú, amely legszebben akkor dalol, amikor haldoklik. Ezért mondta Dávid „Az Úr szemében drága szentjeinek halála” (Zsolt 155, 15) (Az élő szeretetláng 1, 30).*

Hogy hogyan készült *Keresztről* nevezett János testvér erre a beteljesítő találkozásra, tehát hogyan élte meg mindazt, amit mindaddig másokon észlelt tapasztalatai alapján leírt, arra utolsó leveleinek utalásai és utolsó hónapjai szemtanúinak vallomásai vetnek fényt.

1591 nyarán, a Madridban megtartott rendi káptalanon János testvért megfosztják minden tisztségétől, sőt az a veszély is fenyegeti, hogy kitesztíjják a rendből, vagy – jobbik esetben – száműzik Mexikóba. Jézusról nevezett Anna nővér vigasztaló levelet küld neki. Július 6-án kelt válaszában János testvér siet őt megnyugtatni:

Nagyon köszönöm, hogy volt szíves nekem írni és most még jobban lekötelezettje vagyok, mint eddig voltam. Hogy a dolgok nem úgy történtek, mint ahogyan Ön kívánta volna, annak inkább örülnie kellene és nagy hálát adnia Istennek. Tekintve ugyanis, hogy Őszentfelsege így akarta a dolgot, az mindenesetre a legjobban a javára válik mindenkinek. Nem kell más, mint hogy megegyeztessük akaratunkat az övével, és akkor mi is így fogjuk látni a dolgot, amint valóban úgy is van. (. . .) Visszanyertem szabadságomat és ha Isten megengedi, élvezhetem a magány békességét, az önmagamról és a mindenről való megfélelkezést. A többiekre nézve is előny, hogy engem távollatának maguktól, mert így megszabadulnak azoktól a hibáimtól, amelyekkel eddig nyomorúságom miatt számolniuk kellett. (. . .) Addig is gyakorolja az önmegtágadás és türelem erényeit, és óhajtsa, hogy a szenvedésben némileg hasonlóvá legyen a mi megalázott és keresztre feszített nagy Istenünkhöz. Mert ez az élet csak akkor ér valamit, ha az ő utánzására használjuk fel (20. levél).

Az utolsó hónapjait élő János testvér a hit szemével felismeri, hogy Jegyese különleges gonddal készíti őt elő a beteljesedő találkozásra. Boldogan engedi át magát tehát az „utolsó simításoknak”: az ellene megindult rágalomhadjáratnak, a hihetetlen megaláztatásoknak, a lábán felnyíló és soha többé be nem gyógyuló őt seb fájdalmának, az érzéstelenítés nélkül csontig ható gyógykezelések gyötrelmének, előljárója naponta megújuló durva bánásmódjának. Nincs már semmije, kivéve azt az örömet, hogy még felkínálhatja Kedvesének szeretete gyümölcseit. Isten szemszögéből látja és ítéli meg az eseményeket: *Ezeket a dolgokat nem az emberek intézik, hanem Isten, aki tudja, mi válik javunkra és mindent annak megfelelően intéz. Isten akarja így. Ahol pedig nincs szeretet, oda vessen szeretetet, és szeretetet fog aratni (21. levél).*

Már eljött az ideje a szeretet utolsó vetésének. Ubedában olyan kemény bánásmódban részesítik a halálos beteget, hogy a szemtanúk könnyre fakadnak. János testvér most éli, amit annyiszor ismételt testvéreinek: *Életünk alkonyán szeretetünk szerint íteltetiünk meg; tanuld meg, hogy úgy szeresd Istent, amint ő akarja, és felejtse el saját cselekvés- és látásmódodat . . . Ha bírni akarjuk Krisztust, soha se keressük őt a keresztnélkül. Ez maradt hát ennek a szeretetben eléggő embernek: a pusztá keresztnél. Lelke „sivár és szegény” . . . Így várja Jegyését.*

Néhány nappal halála előtt arra kéri a perjelt: engedje meg neki, hogy szerzetesi ruhájában temessék el; tudniillik a ruha is az ubedai kolostor tulajdona. Erre az alázatos kérésre megtörik a jég, a perjel az utolsó napokban mindent megtesz, hogy könnyítsen a haldokló szenvedésein. Még zenészeket is hozat, hogy a muzsika elterelje a beteg figyelmét iszonyú fájdalmairól. Annyira erősködik, hogy a haldokló ráhagyja, hát hadd jöjjenek. Utána megkérdezik, tetszett-e a rögtönzött hangverseny. Kiderül, hogy János testvér semmit sem hallott az egészből. Másféle zene hangjaira figyelt már . . .

Halála közeledtét látva felsorakoztak mellette testvérei, zsolozsmáskönyvvel a kezükben, hogy elrecitálják a haldoklók imáját. János testvér szelíden int, hagyják, és azt kéri, inkább az Énekek énekéből olvassanak fel neki . . . Aztán még felsóhajtott: – Micsoda gyöngyszemek!

Egy szemtanú ezeket mondta el haláláról: „Nagy áhítattal összekulcsolta kezét, szemét lehunyta, mintha elmélkedni akart volna. Így halt meg, anélkül, hogy kinyitotta volna, vagy szempillája megrembent volna, vagy ajkát kinyitotta volna, vagy bármi más jelét adta volna annak, hogy haldoklik.”

Úgy halt meg, ahogyan élt: csendben, a kereszten, Jegyesével azonosultan, a szeretet ekstázisában.

Beleveszett az Égő Szeretetlángba.

Keresztes Szent János

A Szeretet élő lángja

(Élő szeretetláng)

*Ó élőláng, szent szeretet,
mily gyöngéden sebzéd meg lenn
lelkem legmélye fókuszát!
Bár nem érzem már hevedet,
ha úgy tetszik, tombolj bennem,
édes násznak tépd szét fátylát!*

*Ó te édes lángmardosás!
Ó te áldott sebhelysajgás!
Ó könnyű kéz! lágy érintés,
letörleszti a tartozást,
örökélet-ízével szállsz,
élő lánggal élethintés!*

*Ó tűzlángok tündöklése,
ebben a szűz ragyogásban
izzik érzék barlangéje
– vak éjszaka sötétsége –
furcsa fehér csodalángban,
fényt-tüzet szór kedvesére!*

*Mily szelíd és szerelmetes
itt keblemben ébredésed,
– egyedül a Te lakásod! –
csókmézízű leheleted
– tele jóval, dicsőséggel –
sűg szerelmet, élő lángot!*

Fordította SZABÓ FERENC

A felhasznált irodalomból. Keresztes Szent János Művei I–II. Budapest, 1926. Ford. Szeghy Ernő OCD – *Lobogó Istenszeretet, azaz Keresztes Szent János kisebb művei.* Keszthely, 1944. Ford. Szeghy Ernő OCD – S. Giovanni della Croce: *Opere.* Versione di Ferdinando di S. Maria OCD, Róma, 1979 – Jean Baruzi: *Saint Jean de la Croix et le probleme de l'expérience mystique.* Paris, 1924 – Lucien-Marie de Saint Joseph OCD: *L'expérience de Dieu. Actualité du message de Saint Jean de la Croix.* Paris, 1968 – Federico Ruiz Salvador OCD: *S. Giovanni della Croce. Il santo, gli scritti, il sistema.* Teresianum, Róma, 1973 – Valentino Macca: *Giovanni della Croce in Santi del Carmelo.* Roma, 1972 – Federico Ruiz Salvador OCD: *Metodo e struttura di antropologia sanjuanista in Temi di Antropologia teologica.* Teresianum, Roma, 1981.

Luther Márton

Életünknel fogva míg

(Mitten wir im Leben sind)

Életünknel fogva míg
lakozunk halállal,
kezességet lelkeinkért
ki az, aki vállal?
Te, csak te, nagy Úr Isten!
Bánjuk bűneink miatt
gerjedt nagy haragodat.
Szent vagy, Istenünk!
Erősséges Istenünk!
Irgalmas szívű Üdvözítőnk!
Örökkévaló!
Ne hagyj, hogy rút halálra
vetve kelljen tengeniünk. Kyrie eleison.

Halálunknál fogva pokol
kárhozata les ránk.
Ki mentesít, hogy ne fogjon
rajtunk a kénköves láng?
Te, csak te, nagy Úr Isten!
Bűneinknek garmada
irgalmadnak bánata.
Szent vagy, Istenünk!
Erősséges Istenünk!
Irgalmas szívű Üdvözítőnk!
Örökkévaló!
Ne hagyj, hogy a pokol tüze
elvakíthassa szemünk. Kyrie eleison.

Nagy szükségben

(Aus tiefer Not)

Nagy szükségben szólítalak,
én Uram, hozzád esdek:
tőlem füled meg ne tagadd,
kéresemet ne vesd meg.
Hiszen ha azt tekintened,
hogy mit és mennyit vétkezék,
bűntelen vajh ki léssen?

Pokol rettegetése üz
bűneink hada végett.
Kihez fussunk, ki fog adni
néküink menedéket?
Te, csak te, Urunk Jézus!
Drága vérednek a mi
bűnünkért kellett hullani.
Szent vagy, Istenünk!
Erősséges Istenünk!
Irgalmas szívű Üdvözítőnk!
Örökkévaló!
Ne hagyj egy igaz hitünk
vigaszát elveszíteniünk. Kyrie eleison.

A bűnt malasztal törlöd el,
nem érdemeink által,
ha ki malasztot érdemel,
annak érdeme rád vall.
S mert bírom, Uram, ígéreted,
immáron minden ügyemet
reád hagyom egészen.

PETRA-SZABÓ GIZELLA fordításai

Vermes Géza

VITA EGY KÖNYVRŐL

„Jézus, a zsidó” – a címe annak a könyvemnek, mely 1973-ban jelent meg Nagy-Britanniában, és néhány hónappal később az Egyesült Államokban¹ – nem más, mint egy, a történelmi Jézusra alkalmazott érzelmi szinonima, amely azonban ellentétes a keresztény hit isteni Krisztusával. Célja egyszerűen az, hogy visszaállítsa azt a nyilvánvaló tényt – melyet sok kereszténynek, sőt zsidónak is nehéz elfogadnia –, hogy Jézus zsidó volt. Szándékunk egy történelmi alak kutatásának megújítása volt, akit a kereszténység alapítójának tekintenek.

Egy bizonyos szempontból meglepőnek nevezhető az új kutatás: méghozzá abból, hogy egyáltalán belefogtunk. Másrészt nem szabvány kutatás: amennyire én megítélhetem, minden hátsó gondolat nélkül indult. Szándékom volt eljutni a történelmi igazsághoz, már csak azért is, hogy kiigazítsam az eddigi közléseket, de semmiképpen sem azért, hogy valamilyen teológiai előfeltevést igazoljak. Engedjék meg, hogy kifejtsem ezt a két pontot.

Ha a középkori zsidó tradíció vonalát követve annak bizonyítását határoztam volna el, hogy Jézus nem csupán hamis messiás, hanem egyben eretnek, csábító és varázsló, akkor kutatásom kezdettől fogva előítéllettel lenne terhes. Viszont, ha azt választottam volna célpontul, ami a közelmúltban volt divatos irányzat, azaz „Jézus visszahonosítását a zsidó népbe” – Heimholung Jesu in das jüdische Volk –, nem valószínű, hogy ez egy tendencia nélküli kutatáshoz, az elérhető igazság sine ira et studio, félelem és részrehajlás nélküli analizéséhez vezetett volna.

„Jézus, a zsidó” című könyvemnek és előadásomnak az volt a célja, hogy a múltban megkeressem az első századi galileai egyéneknek néhány nyomát, mielőtt még a Szentháromság második személyévé, illetve a népies zsidó hagyomány hitehagyottjává és mumusává vált volna.

Elég furcsa, hogy az evangéliumok speciális volta miatt egy csoport keresztény tudós – közéjük tartoznak olyan ellenzéki frakciók, mint a szélsőséges fundamentalisták és az Újszövetség szofisztikus tudósai – ipso facto kudarcra ítélnék egy ilyen történelmi kutatást. Jézussal kapcsolatos tudásunk százszázalékosan az Újszövetségen alapszik – állítják ők –, de az Újszövetség olyan írásokat tartalmaz, melyeket sohasem szántak történelemnek, hanem Jézus első követőinek hitét örökítették meg vele. A fundamentalisták ezekből a premisszákból azt vezetik le, hogy az evangéliumokba ágyazott tiszta igazság csak azok számára elérhető, akik osztják az evangélisták szemléletmódját. Akik nem teszik – olvashatjuk egy, a *The Guardian* című angol újságnak írott levélben – „azok sötétségben járnak... és így nincs joguk ahhoz, hogy olyan dolgokról írjanak, melyeket csak a beavatottak tudnak”.²

A másik szélsőség képviselője a moden Újszövetség-kutatás legjelentősebb iskolájának szószólója, *Rudolf Bultmann*. Ahelyett, hogy a fundamentalistákkal együtt azt hangsúlyozná, hogy a történelmi Jézus keresését nem szabad megkísérelni, Bultmann meg van győződve róla, hogy ilyen kutatást lehetetlen indítani. „Valóban azt gondolom – írja –, hogy most már sem-

A fordítás alapja: Geza Vermes: *Jesus the Jew*. The Twenty-First Annual Claude Goldsmid Montefiore Lecture 14th November. 1974. The Liberal Jewish Synagogue London, 1974. – Részletek a tanulmányból. A fordítás *Szécsi József* munkája.

mit sem tudhatunk Jézus életét és személyiségét illetően, mivel a korai keresztény források ez iránt nem érdeklődnek.”³

E két nézőpont ellenében, valamint a keresztény és zsidó felekezeti előítélettel szemben én arra törekszem, hogy ehhez a problémához közelítve helyreállítsam a történész elidegeníthetetlen jogát, és egy, a hittől független irányzatot kövessek. Ugyanakkor megpróbálom jelezni, hogy a széles körben elterjedt akadémikus szkepticizmus ellenére, jelentősen megnőtt tudásunk a Jézus korabeli palesztinai zsidó valóságról, ami képessé tesz minket arra, hogy kiszűrjük a történelmileg megbízható információt, még az olyan nem történelmi forrásokból is, mint az evangéliumok.

Valójában a holt-tengeri tekercesek és más archeológiai kincsek felfedezésével és tanulmányozásával, s a zsidók akkori idcáinak, doktrináinak, tanítási módjának, nyelveinek és kultúrájának pontosabb megértésével immár lehetővé vált, hogy Jézust ne egyszerűen az elé a díszlet elé helyezzük, amivel a kereszténység zsidó hátterének kutatói büszkélkednek, hanem tisztán és egyszerűen belehelyezzük magába az első századi zsidó életbe. A kérdés az, hogy Jézus hol illeszkedik ide, és vajon a személyét övező szubsztancia és világosság, melyet a történelmi valóságból nyerünk, hihetővé teszi-e az evangéliumi képet.

Kezdjük néhány vitathatatlan ténnyel, melyek Jézus életére és működésére vonatkoznak, és próbáljunk építeni ezekre a tényekre.

Jézus Galileában élt, olyan tartományban, melyet az ő életében nem a rómaiak kormányoztak, hanem Nagy Heródes egyik fia. Otthona Názáret, jelentéktelen hely, melyre nem találunk hivatkozást Josephusnál, a Misnában vagy a Talmudban. Az Újszövetségen kívül először egy a III. vagy IV. századi caesareai feliratban szerepél.

Ami születésének dátumát illeti, ez „nem valódi történelmi probléma” – írja az egyik legnagyobb élő ókorszakértő, sir *Roland Syme*.⁴ Jézus halálának éve is hiányzik a forrásokból. Ennek ellenére az általános kronológiai kontextus világosan definiált. Pontius Pilatus alatt feszítették keresztre, aki Kr. u. 26–36-ig Judea helytartója volt; nyilvános működését a Tiberius császárságának 15. évét követő időszakra teszik (Kr. u. 28–29), amikor Keresztelő János megkezdte a bűnbánatos misszióját. Ha Jézus akár egy, két vagy három évig tanított, jeruzsálemi kivégzése minden bizonnyal az első század harmincas éveinek elején történt.

Fiatalon halt meg. Lukács azt írja, hogy körülbelül harmincéves lehetett, amikor csatkozott Keresztelő Jánoshoz.⁵ Máté és Lukács – az a két evangélista, akik a Jézus születését megelőző és követő események részleteit említik –, megegyeznek abban, hogy Jézus születését Heródes király uralkodásának idejére datálják.⁶ Heródes pedig Kr. u. 4 tavaszán halt meg.

Engedjék meg, hogy fölvezoljam a fiatal Jézus korát, az első század második és harmadik évtizedének világát. A messi Rómában Tiberius uralkodott. Valerius Gratus és Pontius Pilatus kormányozták Judeát. József Kajafás volt a zsidók főpapa, a jeruzsálemi Szanhedrin elnöke és a szadduceusok feje. Lehetséges, hogy Hillél és Sammaj, a legbefolyásosabb farizeus iskolák vezetői még éltek, és Jézus idejében az idősebb Gamáliel lett Hillél utóda. Nem messze Jeruzsálemtől, néhány mérföldre Jerikótól délre, a Holt-tenger partján az askéta esszénusok szent visszavonulásban imádták Istent, és azt tervezték, hogy a zsidóság maradékát az igazi judaizmusra térítik, amit eddig csak azok ismertek, akik az Igazság Tanítójának követői voltak. A szomszédos Egyiptomban, Alexandriában Philo, a filozófus pedig azzal foglalkozott, hogy összeegyeztesse a zsidó életstílust a görög bölcsességgel, ami a diaszpóra civilizált zsidóságának dédelgetett álma volt.

Galileában Heródes Antipász tetrarcha élet és halál ura volt, és tovább reménykedett – hiába –, hogy egy szép napon a császár befejezi megaláztatását, és neki ajándékozza a királyi címet. Ugyanakkor Kr. u. 6-ban Szíria legátusa, Publius Sulpicius Quirinius kiadta az adóbejegyzési és népszámlálási rendeletet, amely nagy felfordulást okozott; a galileai Júdás és fiai ösztönözték a faragatlan északiak forradalmi törekvéseit, azokat a tendenciákat, amelyek a zelóta mozgalom megalapításához vezettek . . .

Jézus nemcsak fiatalkorát, hanem nyilvános életének legnagyobb részét is Galileában töltötte. Ha elfogadjuk a szinoptikus evangéliumok kronológiáját, amely szerint Jézus nyilvános működése egy évig tartott, akkor eltekintve rövid föníciai (libanoni) és perei

(észak-transzjordániai) kirándulásaitól, csak egyszer hagyta el Galileát, veszélyes jeruzsálemi utazása alkalmával, húsvétkor. De még ha a János negyedik evangéliuma szerint hosszabb időrendet követjük is, Jézus judeai tartózkodása megfelel a Templomhoz való kötelező zárandoklásoknak, amelyek csak rövid ideig tartottak. Ezért, ha meg akarjuk érteni őt, be kell pillantanunk a galileai világ hétköznapjaiba.

Jézus Galileája, különösen az ő saját kerülete, a Genezáreti-tó körüli Alsó-Galilea, gazdag mezőgazdasági vidék volt. Lakói büszkék függetlenségükre, és féltékenyek zsidóságukra. Bátrak és kitartóak. Josephus – a terület főparancsnoka az első zsidó háború idején – dicséri bátorságukat, és úgy írja le őket, mint olyan embereket, akik „gyermekkoruktól kezdve hozzáedződtek a háborúhoz.”⁷

Valójában Felső-Galilea hegyeiben különböző – hasmoneus, herodiánus és római – kormányok elleni lázadások állandóak voltak a Kr. e. első század közepe és Kr. u. 70 között, Ezekiaástól, akinek felkelését a fiatal Heródes verte le, a galileai Júdáson, a főzelótán és fordaramár fiain keresztül Gus-Halav-i Jánosig, Lévi fiáig és az ő „galileai osztagáig is”, amely hírhedt volt az ostromlott Jeruzsálemben „ártó ügyességéről és vakmerőségéről”,⁸ Kr. u. 66–70-ben. A galileaiakat rendületlen harcosként csodálták azok, akik szimpatizáltak lázadó céljaikkal; ellenfeleik pedig úgy gondoltak rájuk, mint forrófejű bajkeverőkre.

Jeruzsálemben és Júdeában úgyszintén naiv népnek tartották őket. A rabbinikus szólásmód szerint a galileaiakról rendszerint úgy beszéltek, hogy *Gelili soteh*, ostoba galileai. A galileai ember úgy él a köztudatban, mint egy tipikus „paraszt”, faragatlan, egy „ám háárec”, vallásilag műveletlen személy. Távol a Templomtól és Jeruzsálem tudományos központjaitól, a galileaiak népszerű vallása – a Javné-ből kiűzött rabbinikus akadémia Usá-ba való érkezéséig Kr. u. 140 körül – úgy tűnik, nem annyira a papok autoritásától vagy az írástudók műveltségétől függött, mint inkább a helyi szentek vonzerejétől, mint amilyen Jézus fiatalabb kortársa, Chanina ben Dosza, az ünnepeelt csodatevő volt . .

Hírveve – így hirdették az evangélisták – elterjedt egész Galileában. Márk szerint, amikor Jézus tanítványai partraszálltak a Genezáreti-tó partján, „azonnal felismerték őt, és némelyek befutották az egész környéket: kezdték a betegeket ágyakon odahordani, ahol halomásuk szerint éppen tartózkodott. Ahova csak bement, falvakba, városokba vagy településekre, letették a tereken a betegeket, és kérték őt, hogy legalább a ruhája szegélyét érintessék; és akik csak érintették, meg is gyógyultak.”⁹ Hasonlóképpen Márk, a kafarnaumi eseményekre hivatkozáskor ezt írja: „Sok különféle betegségben sinylődöt meggyógyított ekkor: sok ördögöt is kiűzött”.¹⁰⁻¹²

Ahhoz, hogy helyesen fel tudjuk mérni Jézus gyógyító és ördögűző tevékenységét, tudnunk kell, hogy a régmúlt korban a zsidók úgy gondolták, hogy összefüggés van a betegség, az ördög és a bűn között. A betegség ilyen koncepciójának megfelelően egész a Kr. e. III. századig úgy hitték, hogy egy orvos szolgálataihoz folyamodás a hit hiányát demonstrálja, mivel a gyógyítás Isten monopóliuma. Isten és a beteg közötti egyedül megengedett közvetítőnek Isten embereit gondolták, például Illés és Elizeus prófétát. De a Kr. előtti II. század kezdetén az orvosi szolgálatot többé-kevésbé tiszteletreméltóvá tette az a követelmény, hogy az orvos személy szerint is szent legyen. A bölcsesség-irodalom írója, Jézus Sirák fia azt tanácsolta, hogy amikor az ember beteg, akkor imádkozzék, bánja meg bűneit, küldjön adományokat a Templomba, és azután hívja az orvost, aki majd kérni fogja Istent, hogy mutassa meg a betegség okát és a módot, amellyel orvosolni lehet.

Jézus gyógyító képességét sohasem fogták fel úgy, mintha ez a testi és lelki körök tanulmányozásának eredménye lett volna, vagy pedig a gyógyítás megszerzett tudománya, hanem mint misztikus erőt, amely kiárad belőle, még ruháin keresztül is átsugárzik a betegbe, akivel kapcsolatba lépett. A kétrét görnyedt nyomorék asszonyról szóló epizódban is ezt olvashatjuk: „És rátette a kezét, mire az nyomban felegyenesedett, és dicsőítette az Istent!”¹³

Néha a megértés és a parancs együtt járt. Egy süketnéma meggyógyult, amikor Jézus a saját nyálát tette a szenvedő nyelvére, és azt parancsolta a fülének, hogy nyílják meg: „Eftethá, azaz nyíl meg!”¹⁴ Mégis, van egy olyan történet, melyben Jézus gyógyítást visz véghez

távollétében, azaz úgy, hogy a beteg ember nincsen sem látó, sem érintési távolságon belül. Máté beszámolója erről így hangzik:

„Amikor Jézus Kafarnaumba érkezett, odament hozzá egy százados, és kérte: Uram, a szolgálom bénán fekszik otthon, és szörnyű kínjai vannak. Jézus így szólt hozzá: Elmegyek, és meggyógyítom. De a százados ezt felelte rá: Uram nem vagyok méltó arra, hogy hajlékomba jöjj, hanem csak szólj, és meggyógyul a szolgálom. Mert én is hatalom alatt álló ember vagyok, és vannak alárendelt katonáim. Mondom az egyiknek: Menj! – és elmegy, a másiknak: Jöjj ide! – és idejön, szólok szolgálomnak: Tedd meg ezt! – és megteszi. Jézus ezt hallva, elcsodálkozott, és így szólt kíséreihez: Bizony, mondom nektek, senkiben sem találtam ilyen nagy hitet Izráelben . . . A századosnak pedig ezt mondta Jézus: Menj el, és legyen a te hited szerint. És meggyógyult a szolgálom még abban az órában.”¹⁵

Nemcsak azért idéztem egészeben ezt a részt, mert önmagában érdekes, hanem azért is, hogy össze lehessen vetni egy talmudi tudósítással, mely Jézus egyik honfitársának, Chanina ben Doszának híres tétével foglalkozik. Ebből a második elbeszélésből látni fogjuk, mennyire egybevág a két történet.

„Egyszer Rabban Gamáriel fia megbetegedett, és ő elküldte két tanítványát Chanina ben Doszához, hogy imádkozzék érte. Amikor meglátta őket, felment felső szobájába és imádkozott. Amikor lejött azt mondta nekik, menjetek, a láz elhagyta őt. Ők azt mondták neki: Próféta vagy? Ő azt mondta nekik: Nem vagyok sem próféta, sem prófétának fia, hanem így vagyok megáldva: Ha az imádság folyékonyan jön a számra, tudom, hogy a beteg ember kegyelmet nyert; ha nem, tudom, hogy a betegség végzetes. Leültek, leirták és lejegyezték az időt. Amikor elmentek Rabban Gamárielhez, azt mondta nekik: Az égre! Se nem vettetek el belőle, se nem tettetek hozzá, úgy van, ahogy történt. Abban az órában történt, hogy a láz elhagyta őt, és vizet kért tőlünk, hogy igyék.”¹⁶

Jézus kortársai ahelyett, hogy a testi és lelki betegségeket természetes okoknak tulajdonították volna, a testi bajokat isteni büntetésnek tartották, az ördög csábítására elkövetett bűnért, míg a lelkieket a közvetlen démoni megszállottság eredményének. Ezért a gonosz szellemek kiűzése és korlátozása miatt az ördögűzőket Isten képviselőinek hitték, akik a megszabadítás, gyógyítás és megbocsátás ügyében dolgoztak.

Jézus ördögűző volt, de nem hivatásos: nem használt varázsigéket, melyeket állítólag Salamon király írt,¹⁷ sem rossz szagú anyagokat, melyek elviselhetetlenek voltak a legjobban elrejtőzött démonok számára is. Nem használt füstölőt, mint a fiatal Tóbiás, aki a hal máját és szivét égette,¹⁸ nem tartotta a salamoni baarasz (mandragóra) gyökeret a megszállottak orra alá, melynek bűzétől, ahogy Josephus Flavius írja: a démon az orrlyukon keresztül távozott.¹⁹ Ezzel szemben Jézus a maga tekintélyével és méltóságával szállt szembe az ördögtől megszállottakkal (holdkórosokkal és epileptikusokkal stb.), és parancsolt rá az ördögre, hogy távozzék. A szemtanúk szerint a beteg ettől megkönnyebbült, és – legalábbis egy időre – eltűntek a szimptomái. (Még az evangéliumokban is benne van, hogy a démonok nagy rafinériával visszakerültek korábbi lakhelyeikre.²⁰

Ismételten párhuzamot kell vonnom az evangélium elbeszélése²¹ és a Chanina ben Dosza-féle elbeszélés között, amelyben Chanina összetalálkozik a démonok királynőjével.

„Senki se menjen ki éjszaka egyedül, mert Agrat, Machlat lánya és tizenennyolc ezrede portyázik, és mindegyiküknek hatalma van arra, hogy üssön . . . Egyszer Agrat találkozott Chanina ben Doszával és ezt mondta neki: Ha nem volna parancs az égből, »hogy vigyázzatok rabbi Chanina ben Doszára . . .«, megtámadnának. Erre a rabbi így felelt: Mivel ilyen magasra értékelnek engem a mennyben, én megparancsolom, hogy soha többet ne menj át lakott területen.”²²

Jézust, aki meggyógyította a beteget, és egy galileai szent ember közvetlenségével legyőzte a gonosz erejét, az egészség osztójának tartották, ami egyike az idők végezetére várt legnagyobb áldásoknak: „Akkor kinyílnak a vakok szemei, és megnyílnak a süketek fülei; szökelni fog a sánta, mint a szarvas, és ujjong a néma nyelve.”²³

Az egykoriak gondolatláncában betegség és az ördög egymáshoz voltak kötve. De volt még egy további összetevő, a bűn. A szent embernek azon kívül, hogy meggyógyította a testet, és megtisztította az értelmet, még egy harmadik feladata is volt: a bűnök megbo-

csátása. Most pedig következnek a kafarnaumi béna meggyógyításának története: „Oda akartak hozzá menni egy bénával, akit négyen vittek. Mivel a sokaság miatt nem fértek a közelébe, megbontották annak a háznak a tetejét, ahol ő volt, és nyílást vágva leeresztették az ágyat, amelyben a béna feküdt. Jézus pedig látva hitűket, így szólt a bénához: Fiam, megbocsáttattak bűneid. Ott ültek néhányan az írástudók közül, és így tanakodtak magukban: Hogyan beszélhet ez így? Istent káromolja! Ki bocsáthat meg bűnöket az egy Istenen kívül? Jézus azonnal felismerte lelkében, hogy így tanakodnak magukban, és ezt mondta nekik: Miért tanakodtok így magatokban? Mi a könnyebb: azt mondani a bénának: Megbocsáttattak bűneid! vagy azt mondani: Kelj fel, fogd az ágyad és járj?! Azért pedig, hogy megtudjátok: az emberfiának van hatalma a bűnöket megbocsátani a földön – így szólt a bénához: Neked mondom, kelj fel, fogd az ágyadat, és menj haza! Az pedig felkelt, fogta az ágyát, és azonnal kiment mindenki szeme láttára.”²⁴

„Fiam, megbocsáttattak bűneid” természetesen nem a jogászok kifejezése, sem istenkáromlás. Éppen ellenkezőleg, a rossz cselekedethez kapcsolt büntetés alóli feloldozás szorosan beletartozik a karizmatikus stílusba; jól mutatja ezt az egyik fontos holt-tengeri tekeréscrészlet, Nabonidus imája, amely leír egy zsidó ördögűzőt, aki megbocsátva Babilon királyának bűneit, hét éve tartó betegségéből gyógyította meg. Ezek a Jézus korabeli rugalmas és rendkívül érzékletes vallásos kifejezések, mint „meggyógyítani”, „ördögöt űzni” és „bűnöket megbocsátani” felcserélhető szinonimák. Valóban, Jézus nyelve és magatartása a korát megelőző szentek viselkedésére hasonlít, és nem meglepő azt olvasni Máténál, hogy Jézust úgy ismerték, mint „a galileai Názaretből való Jézus próféta”-t,²⁵ és hogy az ő galileai hívei és csodálói azt hitték, Jézus egyike a bibliai prófétáknak, vagy Jeremiás, vagy Illés, aki feltámadt.²⁶ Azt is állíthatjuk, hogy ha Jézus önmagát valakivel is összehasonlította, az kimondottan Illés és Elizeus voltak, mint ahogy a názáretiekkel való vitájában láthatjuk:

„Ő pedig így szólt hozzájuk: Biztosan azt a közmondást mondjátok rám: Orvos, gyógyísd meg magad! Amiről hallottuk, hogy megtörtént Kafarnaumban, azt tedd meg itt is, a te hazájában. Majd így folytatta: Bizony, mondom néktek, hogy egy próféta sem kedves a maga hazájában. Igazán mondom néktek, hogy sok özvegyasszony volt Izraelben Illés napjaiban..., de egyikükhöz sem küldetett Illés, csak Szidón vidékén Szareptába egy özvegyasszony Elizeus... a szír Naaman.”²⁷

Jézus azonban mindenekelőtt példaszzerű képviselője volt az egyszerű és tiszta vallásoságnak, amely Észak-Palesztinát jellemezte.

A következő okok miatt valószínűleg nem szerették Jézust a farizeusok: mint a galileaiak általában, Jézus a haláchikus dolgokban nem volt szakértő és azok nem is érdekelték; követőinek bizonyos tradicionális szokásokat elhanyagoló magatartásával szemben elnéző volt. Azért sem szerették, mert asztaltársasága adószedőkből és prostituáltakból állt; végül, de nem utolsósorban, nem szerették karizmatikus tevékenységéért, amelyet alátámasztott lelki tekintélye, amit lehetetlen volt ellenőrizni, kontrollálni, keretek közé szorítani úgy, mint egy, a mestertől a tanítványnak átadott tanítást. A galileai Jézus és korának farizeusai közti konfliktus normális körülmények között a hasonló vallásos testületek közti belső harchoz hasonlíthatott volna, mint amilyen a középkorban a karaiták és a rabbaniták között, vagy napjainkban a judaizmus progresszív és ortodox ágai között van.²⁸

De az első évszázadban nem voltak normális körülmények. Eszkatologikus és politikai-vallásos láz lobogott, Galilea a nacionalista erjedés melegágya volt. Ahogy én az evangéliumokat értelmezem, nincs bizonyíték, ami arra mutatna, hogy Jézus részt vett volna a zelóták forradalmi ügyeiben, bár valószínű, hogy egyes követői kapcsolatban állhattak velük, és a legszívesebben messiáskirálynak kiáltották volna ki őt, akinek feladata az elnyomott nép felszabadítása.

Az államigazgatás képviselői – Galileában Heródes Antipász, Jeruzsálemben a főpapok és a főtanács – minden erővel a törvény és a jog fenntartására törekedtek, hogy elkerüljék a katasztrófát. Az ő szemükben bármiféle forradalmi propaganda nemcsak a római provinciális államigazgatás léte ellen irányult, de egyben végzetesen örült dolog, ami nem szolgált a nemzet érdekeit, és a legyőzhetetlen császár bosszújának tette ki nemcsak az aktív résztvevőket, de az ártatlan állampolgárok ezreit is. Ezért a forradalmárokat így vagy úgy el

kellett hallgattatniuk, meggyőzéssel vagy erőszakkal, mielőtt túl késő lett volna. Ahogy a főpap mondta Jézusról – és lényegtelen, hogy valóban mondta-e vagy sem – „... jobb nektek, ha egy ember hal meg a népért, és nem az egész nép pusztul el”.²⁹ Valóban ilyen lehetett a hatalom képviselőinek gondolkodásmódja. Nemcsak az aktuális, de még egy forradalmi mozgalom potenciális vezetőjével szemben is így kellett eljárniuk. Keresztelő János, aki Josephus szerint „jó ember” volt és „igaz életre buzdította a zsidókat”, Heródes szemében gyanússá vált „ékesszólása” miatt, ami „a zendülés egy formájához vezethet... Heródes ezért úgy határozott, hogy jobb elsőnek ütni és megszabadulni tőle, mielőtt felkeléshez vezetne a tevékenysége”.³⁰ Úgy gondolom, Jézus hasonló megelőző intézkedés áldozatául esett, amit általános érdekre hivatkozva hoztak a szaduceus vezetői...

Ahogy már mondtam, kutatásaimat Jézusról azért kezdtem el, hogy bebizonyítsam, megfelelő módszerek alkalmazásával felidézhetünk valamit a sötét történelmi múltban elhomályosult galileai mester autentikus képéből. Meglepetésemre azonban egyik olvasóm úgy érzi, hogy munkámnak érdekes mellékhatása van. Könyvemről egy névtelen kritikus azt írta, hogy „kihívás a kereszténység felé, bár valószínűleg nem ez a célja elsődlegesen, és talán egyáltalán nem is állt a szerző szándékában... Ha azonban a keresztények vissza kívának térni a történelmi Jézushoz, akkor vissza kell térniük bizonyos mértékig ahhoz a judaizmushoz is, amelyben Jézus élt, mozgott és létezett.”³¹

Kevésbé győzött meg, mégis bátorító David Daube véleménye, talán a legbefolyásosabb zsidó vélemény e témában. Miután hangsúlyozza, hogy a könyv nagymértékben hozzájárult „Jézus tevékenységének történelmi kutatásához”, így folytatja: „Kétséges, hogy a mű eloszlatja a bizalmatlanságot és a rosszakaratot. Ezek az érzések függetlenek a tudományos adatoktól. Egy kis szerencsével mégis segíthet valamit. A jelenlegi hangulat némi reményre jogosít.”³²

Jegyzetek. 1. *Jesus the Jew; A Historian's Reading of the Gospels* (Collimus 1973, Macmillan, New York 1974; Fortress, Philadelphia 1981) – 2. 1969. október 10. – 3. Rudolf Bultmann: *Jesus and the Word* (Fontana 1962), 14. o. – 4. „The Titulus Tiburtinus”, *Vestigia*, 17. köt. 600. o. – 5. Lukács 3, 23 – 6. Máté 2, 1–16; Lukács 1, 15 – 7. *A zsidó háború* 3, 41 – 8. *A zsidó háború* 4, 558 – 9. Márk 6, 54–56 – 10. Márk 1, 32–34 11. Lukács 13, 32 – 12. Márk 2, 17 – 13. Lukács 13, 13 – 14. Márk 7, 33–34 15. Máté 8, 5–13 – 16. *Babiloni Talmud*, Beráchót 34b. – 17. *A zsidók története* 8, 45 – 18. Tóbiás 8, 2 – 19. *A zsidók története* 8, 46–47 – 20. Máté 12, 34–44 – 21. Márk 5, 1–15 – 22. *Babiloni Talmud*, Peszáchim 112b – 23. Izaiás 35, 5–6 – 24. Márk 2, 3–12 – 25–26. Máté 16, 14 – 27. Lukács 4, 23–26 – 28. Meglepő lehet, hogy Jézus születésének idején a farizeusok közössége Josephus Flavius szerint (*A zsidók története* 17, 42) alig volt több, mint 6000 fő, szemben a 4000 esszénussal (ugyanott 18, 20), míg a teljes palesztinai zsidó népesség mintegy két-két és félmillió volt. – 29. János 11, 50 – 30. *A zsidók története* 18, 117–118, – 31. *The Times Literary Supplement* 1973. december 7. – 32. *Journal of Jewish Studies* 25/1974, 336. o.

Szabadi Sándor

Újpest

Berda József emlékére

*Itt még esőszaga van az esőnek,
a jóízek megmaradtak,
Isten trónol az égben,
és igazkönyveket sírnak
az útszéli Máriák*

Újpest,
1975. nyarán

A JÉZUS-ESEMÉNY ÉS AZ EGYHÁZ

Hozzászólás a vitához

A Jézus Krisztus körül folyó úgynevezett pártatlan történeti kutatáshoz szükséges látnunk a keresztény felfogás és a racionalista kritika közötti különbséget. A kereszténység kezdettől fogva úgy tanúskodott Jézus Krisztusról, hogy történeti alakjában személy szerint Isten nyilatkoztatta ki magát, ezért életét természetfölötti jelenségek kísérték. Kiletét a szemtanúk is csak akkor fogták fel, amikor életének megtapasztalásából kiindulva, a természetfölötti jelek alapján elfogadták, hogy benne az Isten lett emberré. Ő tehát egyszerre volt a történeti tapasztalás és a hit tárgya. Az újszövetségi szent iratok ilyen értelemben tanúskodnak mellette. Ezek az írások forma szerint igehirdetések, nem mai értelemben vett történeti könyvek, de arról a történeti Jézusról beszélnek, aki éppen a hit tárgya is. A racionalista történeti kritika ellenben eleve feltételezi, hogy a Jézusról vallott természetfölötti sajátságok (csodák, feltámadás, istenfiúság) mind csak az apostoli egyház utólagos hitbéli állításai, melyekkel az igazi történeti Jézus valódi alakját már idealizálta vagy ködbe burkolta.

A történeti kritika azon fáradozik, hogy az evangéliumokból kihámozza annak a Jézusnak a képét, aki semmi más, mint korának egyik embere, akinek élete és halála azonban alkalmas arra, hogy ráaggassák a természetfölötti jegyeket és sajátságokat. *Vermes Géza* könyve is ilyen racionalista kritikai próbálkozás. Legnagyobb hiánya az, hogy nem tisztázza a döntő kérdést: Milyen értelemben mondható Jézus zsidónak? Amikor ugyanis Jézust beleállítja a korabelinek mondott galileai népies zsidó vallási környezetbe, ez a kép jobbára csak az ő elképzelése, nem történeti dokumentumokon nyugszik. Ma már zsidó tudósok is elismerik, hogy az evangéliumoknak az akkori zsidóságról alkotott társadalmi képét komolyan kell venni, hiszen a legrégebb emlékek. A kimondottan zsidó források erre vonatkozólag csak sokkal későbbiek. Végül Jézus zsidósághoz való tartozásának kérdéséből nem szabad kihagyni az Ószövetséget.

Az ószövetségi zsidó vallás is Isten történeti és természetfölötti megnyilatkozásaira épült, s abban megfogalmazódott a messiási eszme is, mégpedig természetfölötti vonásokkal díszítve. Jézus élete azt igazolta, hogy őbenne teljesedtek a jövendölések, nem nacionalista, hanem szellemi és egyetemes síkon. A zsidóság nagy része hitt benne, az apostolok is zsidók voltak, tehát a történeti kutatás elfogadhatja a folytonosságot a természetfölötti ószövetségi vallás és a Jézus-esemény között. Jézus történetiségét tehát nem lehet annak az egyháznak a megkerülésével tárgyalni, amely a kortársak és szemtanúk meggyőződésével tanúskodott róla. Vagyis a történeti kutatáshoz nem elegendő az evangéliumok mai, racionalista elemzése, a katolikus egyház immár kétezer éves hitvallása is nélkülözhetetlen.

Jékely Zoltán kiadatlan versei

Parajd

*Nagvapám házában sír egy kicsi gyermek,
anyja serény kezében az orsó pereg.
Rapsonné felől ősz felhő-fejedelmek
döcögnek lefelé s nehéz szénásszekerek.*

*E faluban immár se rokonunk, se házunk,
temető fűviben egyetlen sírunk is elveszett,
mégis ez a falu a hazánk és a házunk,
mégis minden utunk csak ide-ide vezet.*

*Az a síró gyermek nem az enyém ott,
az az orsó sem nekem suhog, forog,
de enyémelek bizton a hegyszakadékok,
s minden percem örökkévalóságba tántorog.*

Atyai intelem

*„Követve híven Istened,
elsőnek lépsz be ama szent pítvarba,
melybe követnek mindenek.”*

*1975. február 13-ára virradólag, álmomban egy hosszabb,
szózszerű beszéd utolsó mondata volt: apám hangján!
Erre ébredtem. – Azokban a hónapokban, napokban a
Széchenyi-napló fordítása kötött és nyugözött le. A
fáradt agy azonban aludtomban is tovább működött, s nem
lehetetlen, hogy apám hangján voltaképp Széchenyi Ferenc
„intelmeit” hallottam – a fiához . . . Hogy a csodálatos
álombeli környezetből és eseményből minél többet megőriz-
hessek, lámpát sem gyújtva firkantottam le ezt, egy
vaktában előhúzott vékony füzetre; és tovább aludtam.
Reggel láttam, hogy Kunszery Gyula különlenyomata
Szerb Antal elhanyagolt Magyar Irodalomtörténetéről.*

1975

Töredékek

*Anyám kedves, fáradtszirmú virága:
újból találkoztunk, Kékliliom.*

*

*Világfa ága csücskén
kis reszkető levélke:
beteg világ – Világunk!*

1980

Márkus Emília néném! . . .

Töredék

Márkus Emília néném!
Íme a bánatos őszben
hajdani kis palotád!
De hol van a kertből a szobrod?
Talán az a kémény,
mely füsttelen ódalg a barna tetőn?
Kaptál-e többet, mint
korodbeli cifra hetéra –

megbecsülésben?
– Nem – szólala keserűn. –
S mondjam-e, mit ér a,
mit ér az egész,
az ezernyi szerep, százmillió szó,
Ófélia, Júlia, Melinda –

----- beste utókor!

Hidegkúti út, 1979. november 15.

Közzétette Győri János

Kovács Sándor Iván

ZRÍNYI FESZÜLET-HIMNUSZA

(II.)

Az eposz előző alkalommal bemutatott* három helye (a II. énekbeli imajelenet a meghajló feszület előtt; Alderán beszéde a XIV. énekben Krisztusról és a feszületről; Zrínyi utolsó buzdító fohásza a XV. ének 102–103. strófájában) a Feszület-himnusz előzményének tekintethető. Az eposz írása közben, különösen a hősköltemény vége felé, az égi megdicsőülés jelenetének közeledtével, sűrűsödnek a feszület-reflexiók; már ekkor készen áll a himnusz koncepciója, s elsőt mozdulhat az elhatározás: egész verssé „kifuttatni” a feszület-motívumot.

„Bán cselekedetét az én kezem írja, / Mellyet Isten lölke elmémben befujja” – fogalmazza meg merészen Zrínyi költői ihletének eredetét és természetét a XIV. ének első versszakában. Az eposzbeli előzményekből soha nem lett volna önálló himnusz, ha az isteni adományként felfogott teremtő inspiráció nem ugyanolyan legbensőbb elhatározásból fakad, mint a „Bán cselekedetét” írni. A *Feszületre* ezért is éppoly szerves része az életműnek, mint a legkiválóbb két költőelőd, Balassi és Rimay esetében az istenes versek.

Ezeket Zrínyi jól ismerte a könyvei között meglévő rendezett váradi kiadásból, amelyben Balassi és Rimay versei már különválasztva szerepelnek. A „parvus libellus” egésze istenes élményt sugall; ez a kis kötet nem hiába volt egy századon át legnépszerűbb foglalat a régi vallásos líránknak. Balassi és Rimay szinte kizárólag istenes énekek szerzőjeként tekint ránk a könyvből. Az ő költészetük jelentékeny istenes hányadát Zrínyi egyetlen verssel közelíti meg, s amikor ezt teszi, a kötet kínálta példák hatására is cselekszik. Mindenekelőtt Rimaynak Balassi halálára írt epicediuma hat rá. A Balassi-epicedium és a *Szigeti veszedelem* közötti összefüggésekre már Ferenczi Zoltán felhívta a figyelmet, majd Kľaniczay Tibor

* A tanulmány első részét áprilisi számunkban közöltük.

fejtette ki, hogy „Rimay epicédionját Zrínyi az *Istenes énekek* nyomtatott kiadásából ismerhette... Balassi hősi halála és megdicsőülése mintául szolgálhatott a költőnek őse felmagasztalásához, és filológiailag is kimutatható, hogy a szigetvári Zrínyi híres imája a versciklus legszebb részletének, az epicédionba beépített megrázó L. zsoldárnak a parafrázisa.” Az *Istenes énekek* kiadásának ismeretére vall az is, hogy Zrínyi abból olvashatta Szepsi Csombor Márton *Egekben lakozó szentséges háromság*... kezdetű énekét, amelynek egyik strófája így szól:

Aldást az kemény föld egyedül tőled vár,
Reád veti szemét fülemile madár,
Felségedben bízik megszálláskor végvár,
Nálad nélkül mindent követ siralmas kár.

Zrínyi ezt így visszhangozza (II. 77):

Vedd hozzád lelkeket, mely téged alig vár,
Miként segítséget hadtól megszállott vár;
Vedd ki én testemből, mellyen vagyon nagy zár,
Ne sülessze bünöktül megnevelt víz-ár.

Az *Istenes énekek*-kiadásból olvasott epicédium és a Szepsi Csombor-vers reminiszenciái a szigetvári hős feszület előtti imájában tükröződnek, Zrínyi tehát már akkor a „parvus libellus”-ban lapozgat, amikor először érinti a feszület-témát.

Még inkább ezt teszi a *Feszületre* kidolgozásakor. Elsősorban Balassi ösztönözhetné, hiszen az *Istenes énekek* első részében őt a három Szentháromság-himnusz vagy az *Adj már csendességet*..., a hasonlatos vallomással: „Nem kicsiny munkával, fiad halálával váltottál meg...” Balassi erősen személyes hangú, szinte gyakorlatias kérésekkel-követelésekkel teli himnusz-trilógiája a személyiséget „tárgyasítva, elvonatkoztatva” szemlélő önmegszólító versre nem hatott igazán. Balassi a maga nevében kér, követel, alkudozik, Zrínyi a magyarság, az emberiség ügyét veszi magára. Zrínyit a passió foglalkoztatja, az áldozat értelme érdekli, ezért kelthette fel érdeklődését inkább a *Szegény fejem Uramhoz óhajt*... kezdetű vers, amelynek szerzőjét nem ismerjük. Az *Istenes énekek* korábbi kiadásában az *Alia incerto Autore* feliratú, „Sublimi te Pater...” kezdetű latin vers után, annak fordításaként szerepel, a váradi editióban már csak magyarul:

Emlékezzél az te fiadra,
Vétkeimnek szép váltságára,
Mely nagy kinnal, siralommal, ment jajszóval halálra,
Bűneinkért öntözött vért az keresztfára.

Mely sebekkel teste virágzott,
Két szép szeme sírástul ázott,
Mérget ivott, hogy *hajt vívott értünk*, mikor szomjuzott,
Vétkeinkért szép alutt vért sebéből rázott.

A passió biblikus és egyházi énekköltészeti szókinccse adott, ezt nyilvánvalóan Zrínyi is jól ismerte, de itt az előtte fekvő mintát is követni látszik. A *Feszületre* 5. strófájában ugyanez a sorrend és a végkövetkeztetés:

Virágzott tested is halálos sebektül,
Ázott az szemed is igen bőv könyvektül,
Szájad megkeserült az mérges ecettül,
Bajt vívtál, harcoltál halállal vitézül.

Az egyezések közül a *bajvívás*-t húztam alá. Király Erzsébet jogosan tekinti kulcsszónak, amikor a *Feszületre* legfontosabb szemléleti jellemvonásaként a heroizmust emeli ki: „Zrinyinél mély megrendülés forrása és szilárd hitbéli-morális elem az Isten-ember hősi szenvedése és szintén heroikus jellegű irgalmassága. »Bajt víttál, harcoltál halállal vitézül« – szól a *Feszületre* Krisztusához. Miért vitézül? Nemcsak azért, mert tudta vállalni a rettenetes halált, hanem mert égi hatalmát »föttig letette«. Király Erzsébet az *Áfium* híres helyét és egy Pázmány-imádságból az *agonia* 'bajvívás' jelentését vonja be elemzésébe („Isten a házamhoz való szeretetet rám tette”; „hogy e' világi gondolatoktól elszakasztván elmével, az én utolsó *baj-vívásomra* készülnek”), és a költő áldozatvállalásával kapcsolatban arra a következtetésre jut: „A hazáért vállalt 'bajvívás', *agonia* korántsem passzív fatalizmus: Zrínyi keresi a fortunát, a »szerencsét«, virtussal – vitézséggel, mint Krisztus. Ez Zrínyi *imitatio*-jának legsajátosabb értelme; mint a várvédő dédapja ajkára adott imáé is. A kereszt Jézusa: *hérosz*, ezt a heroizmust kívánja követni a költő.”

A „vérrel virágzik” ősi fordulata heroikus átértelmezéssel a *Mátyás-tanulmány*-ban is fel tűnik: „a király is sebbe esék, de avval jár az: virtus vulnere viret” – vérrel virágzik a vitézség. Arra is van még további példa XVII. századi költészetünkben, hogy Krisztus halál-tusája a *hérosz* bajvívása:

Oh ha ez *bajvívónk*, erősen *harcolónk*, mellettünk nem volt volna,
Avagy zálogképpen Attya eleiben ő bé nem lépett volna,
Egyenesen bűnért, pokolra hirtelen alá szállottunk volna.

1642-ben írta ezt Kassai András kassaújfalvi evangélikus prédikátor, egy fiatakori latin verse, az *Elegia . . . de Passione* megbővített változataként. Az evangélikus Kassai *Paraphrastica Hunnica* *versió*-ja egyrészt a kereszt egyetemes tiszteletére vall (ez a protestánsok szemében sem bálványimádás), másrészt a heroikus felfogás közkeletűségét jelzi. Zrínyi tehát nemcsak saját meggyőződésének adott hangot *Feszület*-hymusza heroizmusával. A kor embere világosan értette az áldozatvállalás szent példájában az emberi erőfeszítés hősiességét is.

A *Feszületre* teológiai érvelése és jelentése is világos volt. Király Erzsébet ezt már a II. ének imajelenetéből kibontja: „a várvédő Zrínyi hasonló tette és magatartása, készsége a jó halálra és elszántsága a végső *bajvívásra* az, amire jóváhagyólag bólint, háromszor, a *feszület*. Szavaival pedig összefüggést, kölcsönösséget teremt a hozzá imádkozóval: »Ne félj, nem héában érted megholtam« – ami nemcsak azt jelenti, hogy: megváltottalak, mert bár te nagy bűnös vagy, az én irgalmam és megváltásom ereje határtalan, hanem azt is: ha életedet és hősi elszánásodat nézem, nem volt hiábavaló a halálom, mert a hozzád hasonlók által teljesül be a megváltás műve. Az istenfiú, a heroikus áldozat, az emberiségért vállalta áldozatát; az emberiség pedig, legjobbjában, kézzelfogható értelmet ad a megváltó tettnek.”

„Hogy nézhetsz emberre, ember teremője?” – növeli a költő egyetemes méretűvé az eposz dialógusát a versben, s mindvégig többszámban is beszél. A kérdést feltevő helyzete ugyanaz, mint az imádkozóé: rápillantás a *feszületre*. A legszorongatóbb kérdés ez, amit ember feltehet annak, aki érte vállalta a halált. Ez a sor ezért, tartalmi súlyossága miatt nagy erejű „felülütés”: most kezdődik az intonációt követő második verssegység, amely a 8. strófiával zárul. A tekintet még a 4. versszakban is a keresztben függ, az 5. adja elő a kinszenvedést, a 6. ismét megszólítás; Isten megszólítása a fiúban: *Vitézek Istene, te függsz az körösztfán, / Ki győzedelmes vagy, s ezer sereged van.* A „Vitézek Istene” szorosán kapcsolódik a megelőző „Bajt víttál, harcoltál halállal vitézül” sorhoz, s még Balassi Krisztus-hymuszát is eszünkbe juttatja:

Régi vitézeknek, roppant seregeknek győzheteten Istene!
Te hozzád kiáltok, ki katonád vagyok, kérlek vígy vitézségre!

De Balassi is onnan merít, ahonnan Zrínyi: a Bibliából, hol Isten számtalanszor így nevezte-tik. Zrínyi a *Vitéz hadnagy* élén is utal erre: „az élő Isten, ura mennynek, földnek, leg-

dicsőségesebb nevei közé téteti azt: Seregeknek Istene". A 7–8. versszak a megváltásdogma: „Az emberi testet magadra fölvetted, / Azért hogy hullathasd érettünk véredet. // Azért hogy pokolban láttad, merültünk volt. / ... Fügöttél körösztfán az kin tested megholt." A Biblia szavával (*ApCsel* 2, 23): „Istennek elvégzett tanácsából és akaratából adatott halálra”; (*Mt* 20, 29): „azért jött, hogy ... adja az ő életét váltságul sokakért”; (*Róm* 5, 8): „mikor még bűnösök voltunk, Krisztus érettünk meghalt”. A teológia meghatározása szerint (lásd K. Rahner–H. Vorgrimler *Kisszótár*-át) a megváltás azt jelenti, hogy „az ember végleg megszabadul abból az állapotból, amelyben elkerülhetetlenül benne van az egyén is, meg a közönség is ... Ezt a bűnt (az eredendő bűn léthelyzetét és az egyéni szabadság tettét) az ember nem tudja kiküszöbölni”, de „Isten létrehozta azt a konkrét, történelmi situációt, amelyben megbocsátó és üdvözítő akarata ... történelmileg jelenvalóvá válik és megjelenik Jézus Krisztusban”. Az Atya kezdeményezéséből származó megváltás, a megbocsátó isteni szeretet Jézusban, Jézus áldozatával valósul meg: „Isten azért bocsátja meg a világ bűnét és váltja meg ezzel a világot, mert Jézus Krisztus kereszthalálával elégtételt adott helyettünk és értünk”.

A 9. strófában – amellyel a Feszület-himnusz imádság-része kezdődik – a megszólítás már az Úrra is kiterjed, s ennek megint teológiai magyarázatát kell adnunk:

O te nagy Jehova, kegyelem forrása,
Kegyelmes Eloim nagy Istennek fia,
 Seregek Istene, zsidóknak királya,
 Alfa és Omega, és jók bizodalma.

Jehova (Jahve–Yhwh), Eloim (Elóah) héber szavak: az Isten megnevezései (vö. II. *Móz* 6, 3); a „Seregek Istene”, az „Alfa és Omega” (*És* 41, 4; *Jel* 1, 8) hasonlóképpen azok; Krisztusra itt a „zsidóknak királya” vonatkozik (*Mt* 2, 2; 27, 37), de őt is nevezi a Biblia „Alfa és Omegá”-nak (*Jel* 1, 8; 21, 6; 22, 13). A *kegyelem* azért szerepel először itt, és máris hangsúlyosan, „mert az Úrnál van a kegyelem és bőségesen nála a szabadság” (*Zsolt* 130, 8). Azaz a kegyelem: Istennek „szabad önközlése” Krisztus által, aki az Ádám vétkével elvesztett kegyelmet visszaszerezte az emberiségnek; a kegyelem Isten szeretete és jóindulata, amit szabad akarata szerint, az ember érdeme nélkül közöl. A kegyelemben részesítés Isten kiváltsága, aki ezt teljesen szabadon gyakorolja. Érdemünk nem több, „mint küvön hangyanyom” – mondja Zrínyi; ne a „mi érdemünkért” kegyelmezz hát, Uram (13): „Hanem kegyelmezz meg magad irgalmáért; / Ne legyen heában, hogy fiad ontott vért”. A „magad irgalmáért” úgy értendő: 'a magad irgalmából', tehát a tanítás szerint, mert a kegyelem szétosztása Isten műve. A himnusz első fele deskriptív, ténymegállapító jellegű, ez a második rész mozgalmasabb; ez a fohászkodás, az imádság a kegyelem közléséért. Az érdemtelenység 10. strófabeli hasonlataival Zrínyi az Úr kegyelmének véghetlenségét, az irgalmat, a „Nagyobb dűcsőséget” állítja szembe (11–12):

De mind ezeknél is nagyobb te kegyelmed,
 Annak vége nincsen, s azért bízunk benned.
 Mi hasznod féreggel neked törvényközned,
 Hatalmot mutatnod, és ránk fegyverkezned?

Száraz polyva ellen; az kit szél elhordoz,
 Mutatod erődöt, ha ránk haragot hozsz,
 Nem illik az harag, Uram, irgalmadhoz,
 Nagyobb dűcsőséget benne kegyelem hoz.

A szél elhordozta „száraz polyva”, az Istenhez fel nem érő féreg; az ember. Heller Bernát szerint az alázat úgy szólal meg itt, mint a zsoltárban (XXII, 7): „én pedig féreg vagyok” ... „vagy mint mikor a propheta biztatja Izraelt: ne félj Jákob férgé” (*Jes* XLI, 14). A pelyvát jelölő héber szó (moç) pedig nem is fordul elő a bibliában másként, mint képilesen annak kife-

jezésére, aminek nincs maradandósága, amit könnyű elfújni, például az első zsoldárban (2): „a gonoszok, mint a polyva, melyet elhajt a szél”. Idéztem már a feszülethez fohászzkodó szigetvári hős imája és a Feszület-himnusz párhuzamba állítható helyeit (II. 69–10; II. 75–13), most a közös zsoldáros frazeológia kapcsán kell megerősítenem az összefüggést. Amit Arany János a II. énekbeli imáról mond (hogy ti. a zsoldár fordulatainak alkalmazása helyett „Könnyű lett volna Zrínyinek az ima szövegét teljesen újból fogalmazni: de vajjon akkor nem hiányzott volna-e belőle azon mély vallásos ihlet, mely így általa ki van fejezve”), az a Feszület-himnuszra is alkalmazható: a zsoldár-nyomok itt úgyszintén a „mély vallásos ihlet” leghatásosabb kifejezései. De Zrínyi a zsoldár szavaival is úgy bánik, mint amikor intarzikus módszerével egy-egy latin vagy olasz költői reminiscenciát imitál. A „Mi haszon féreggel neked törvényközned” sorban csak a *férget* veszi a Zsoldárok könyvéből, a méltóságteljesen komoly *törvényközned* (törvényt tenned, bíraskodnod) saját erőteljes invenciója. Isten a féreggel törvénykezik: a végső pólusokig feszített aránytalanság kifejezése, hatalmas ívelésű kép ez!

A Feszület-himnusz hangvétele mindvégig emelkedett, tárgyához méltó. A mozgalmasabb második részben feltűnik, hogy Zrínyi Balassi módján alkudozik az Úrral: „*Mi hasznod féreggel neked törvényközned, / Hatalmot mutatnod, és ránk fegyverkezned? //: ... Nem illik az harag, Uram irgalmadhoz, / Nagyobb dücsőséget benne kegyelem hoz.*” Balassi ehhez képest merészebb: „Mert ha elveszek is Uram, *mi hasznod?* / Aval ugyan nem öregbül, hatalmod.” A fohász egyneműségét némiképp megtörő személyes izgatottság itt talán mégis Balassi követése, aki természetesen e vitázó-alkudozó merészséghez is a Bibliából kapott ösztönzést.

*

Szigetvár ostromát, a szigetvári hőst, a költő Zrínyit és Zrínyi Pétert számtalan XVI–XVII. századi metszet és kép ábrázolja, de (leszámítva a magyar és horvát *Syrena* illusztrációit) csak egyetlen van köztük, amely túlmutat a tudósító történeti hitelességen és művészi igénytelenséggel ragadja meg tárgyát. Arról a Sziget védőjének apoteózisát ábrázoló allegorikus képről van szó, amely a Nemzeti Galériában látható, s művészettörténész méltatója szerint a XVI. század utolsó harmadában készült, valószínűleg magyarországi festő műhelyében. Ha ez a datálás helyes, feltehető, hogy a festmény-allegória a szigeti ostrom témájának eposzi nagyságrendűvé emelkedésével függ össze, mert már az 1587. évi úgynevezett Zrínyi-album verseiben feltűnik a megdicsőülés krisztusi ígérete, a kép pedig hasonló jelenetet örökít meg. Zrínyi a megfeszített Krisztus előtt térdepelve imádkozik, feje fölött a mártíroknak kijáró koszorút tartja egy angyal; a feszület körül Krisztus halálának tanúi, Zrínyi mögött török holttestek, a kép közepén angyalkák láthatók a hős fegyvereivel és hadi jelvényeivel. Mindez az eposz feszület-jelenetére emlékeztet, de annak nem lehet forrása, ihletője, mert az eposz feszület-epizódját a párbeszéd intimitása, a Megfeszített dinamikus aktivitása jellemzi; a táblakép ezzel szemben zsúfolt, retorikus és statikus kompozíció, művészi kvalitásai nem mérhetők a hősköltemény jelenetéhez.

A festmény datálásával szembeni kételyünknek már korábban hangot adtunk: a kép legfeljebb az eposz feszület-jelenetének *utánérzése* lehetne, ha a kronológia ezt megengedné. Pirnát Antal azóta helyesen mutatott rá, hogy a XVI. század utolsó harmadában a Zrínyi család még protestáns volt, márpedig „a szigetvári hős vértanúként való ábrázolása és megdicsőítése a protestáns hit szerint blaszfémia”. A datálás kérdését tehát az dönti el: „mikor lettek katolikussá azok a magyar főnemesi családok, amelyek körében a szigetvári Zrínyi kultusza meggyökerezhetett”. A kép ennél fogva „katolikus megrendelő számára készült”, s valószínűleg a XVII. század második felében, eszerint a *Szigeti veszedelem* hatását is tükrözheti.

MINEK A TÖRTÉNELME . . . ?!

Az elmúlt években, de különösen 1983-ban fordulatnak minősíthető változás tanúi lehetünk. Nemcsak a szaklapokban, hanem a százezres olvasótáborokra ható lapokban is egymás után jelentek meg olyan egyháztörténeti vonatkozású tanulmányok, amelyek egyben a magyar történelem eddig elhanyagolt fejezeteit egészítik ki.

Közhely, de ebben az esetben nem árt megismételni: ahogy nem lehet hazánk 1945-től máig tartó történelmét megérteni a marxizmus és a kommunista párt történetének ismerete nélkül, az első ezer év története is csonka, sőt érthetetlen az egyház történetének beható ismerete nélkül.

A kérdés, hogy ez utóbbi végül is minek a történelme: a magyarországi egyházé, vagy a magyar államé, úgy vélem, könnyen megválaszolható, ha a legújabb kutatások és publikációk rövid áttekintése alapján is kiderül: *egy történelemről van szó. Az egyháztörténet – ha nem elfogult és nem befelé forduló – nem választható el a politikai – alkotmányjogi – és gazdaságtörténettől, sőt a néprajztól, az irodalomtörténettől és a művészetek bármely ágától sem.*

Nemcsak nézőpont kérdése, hogy a történetíró, a tíz évszázad bármelyik szakaszával foglalkozva, az állami vagy az egyházi részt emeli-e ki, hiszen voltak korok, amikor a két hatalom fedte egymást. Múltunkat tehát csak interdiszciplináris módszerekkel szabad megközelelni. Feltéve, hogy nem akarunk szándékosan egyoldalú képet rajzolni arról, ami volt.

Az elmúlt négy évtizedben ennek a kiegyensúlyozott magyar történetírásnak többek között az volt az akadálya, hogy merőben napi fontosságú – vagy annak minősített – szempontok miatt nem került sor a dolgok megkülönböztetésére, noha már a rómaiak is tudták, hogy: *Qui bene distinguit bene docet . . .*

Az 1945 után következő években az antiklerikalizmus és a polgári felvilágosodás eszméi a harcos és főleg vulgáris ateizmussal keveredve nem tették lehetővé, hogy a történészek nyugodtan szétválasszák az elmúlt ezer év történetének szövetéből a kereszténység, a katolicizmus, illetve a protestáns ideológia történeti és bölcséleti bírálatát, az ezeknek az ideológiáknak képviselőjére és terjesztésére kiépült egyházi szervezetek történetétől. Ez utóbbiak a „profán” történelem részét képezik és így teljesen függetlenül attól, hogy kinek mi a hite, véleménye bármelyik vallásról, vagy általában „a” vallásról, szabadon kutatható témák. Sőt, *a historiában ezer évig betöltött szerepük miatt kutatásuk elsősorban nem is az egyháztörténészek, hanem általában a magyar történelem kutatásával foglalkozó céhbéliek feladata lett volna.*

Hiábavaló lenne azon keseregni, hogy ezek a kutatások háttérbe szorultak, noha néhány jelentős forráskiadványra és összegezésre azért sor került 1945 után. De mivel hosszú ideig a történetírásnak is a napi politikát kellett igazolnia, érthető a megtorpanás. Az egyházon belüli történetírók ha dolgoztak is, publikálási akadályok miatt nem tudták ellensúlyozni a megbillent mérleget. Legtöbbjük fontos, de fészletekbe menő kutatásokkal foglalkozott, mintegy átengedve a magyar állam és egyház kapcsolatának és egymásra hatásának vizsgálatát a „civil” történészeknek, akiket viszont műveik, tanulmányaik megjelenése után általában nem kedveltek, mondván: nem értenek a kérdéshez . . . , miért teregetik ki a szennyest, és így tovább.

Ha viszont az egy kézen megszámlálható, egyházi jellegű sajtóban jelentek meg a magyar múlttal kapcsolatos írások, különösen ha dokumentumokról, vagy visszaemlékezésekről volt szó, azokat heves indulatoktól fűtött felháborodás kísérte. Ez történt például a Vigilia 1983-ban megjelentetett néhány történelmi vonatkozású tanulmányával is.

Ne foglalkozzék tehát senki a történelemmel?! Vannak, akik valójában ezt szeretnék.

Legjobb lenne, ha ebben, a magyar társadalomra annyira jellemző, érzelmi feszültségektől terhes kérdésben követhetnénk az amerikai példát... Egy svéd kutatóintézet vezetőjére bízták az amerikai négerek helyzetének felmérését. Megtámadhatatlan kötetek láttak napvilágot. Olyanok, amelyeket egy amerikai intézet nem lett volna képes kiadni. Nálunk ilyesmiről nem lehet szó, tehát el kell viselnie egymást minden irányzatnak. Talán ennek a helyzetnek nem tudatos felismerése magyarázza, hogy egyelőre a forrás- és dokumentumközlés, nem pedig az elemzés és történet megírása áll előtérben.

Egyszerűbb így, mert csökkenti a szabad és szenvedélyes vitáktól elszokott közvéleményben a konfliktusokat. Apologetikus vitákat feleslegessé tesz, mert arról nem nagyon lehet vitázni, hogy hitelés, eddig ismeretlen iratok közzététele ötven, száz és több év után „okos-e”, megengedhető-e. Így vélem én, de tudom, hogy vannak emberek és csoportok, amelyek visszamenőleg és saját izlésük szerint legszívesebben minden levéltárat felszámolnának. A tanúk, még ha nem is mindenben mondanak igazat, vagy ha nem is állítják – nem is tehetik – a teljes igazságot, sokszor kínosak. Főleg akkor, ha én akarom a magam érdekeihez igazítva ma megírni, mi történt a múltban.

Az egyháztörténettel foglalkozó marxista szakemberek hajlékonyak és tudatosan választják szét világnézetüktől a történelmi tények feltétlen tiszteletét. Részben ez az oka annak, hogy a *cikkem elején feltett kérdésre: minek a történelme a magyar egyház története? – a válasz szinte egyértelmű: az egész magyar nemzeté.*

Ilyen „válasz”-sorozatnak lehet tekinteni a tavaly megjelent sok publikációt – nem egyházi lapokban –, amelyeket érdemes kritikailag áttekinteni, mert feltehetőleg nem jutottak el mindenkihez.

Az MSZMP elméleti és politikai folyóirata, a *Társadalmi Szemle* tavalyi évfolyamában megjelent „Politikus-pályák” című sorozat több 1945 és 1949 között szereplő politikus portréját rajzolta meg. Így például Slachta Margit, Barankovics István és Mindszenty József pályafutását ismertették.

Palkó Magda, a Világosság rovatvezetője a *Társadalmi Szemle* 1983. évi 4. számában *Slachta Margitot* mintegy rehabilitáló tanulmányában „helyére” teszi ennek a kivételesen színes egyéniségnek politikai tevékenységét. „Pályája anakronizmusok sorozata”: a háborús években bátran, nyíltan lép fel a fasiszta gyilkosokkal szemben, tízezrek életét menti meg; viszont 1945 után élesen szemben állt úgyszólván minden reformmal, mégpedig a XVIII. századi abszolutizmus elveinek alapján. Egész életében a szociális kérdés apostola, létrehozta a saját szerzetesrend-szerű szervezetét, a „szürke nővéreket”, 1945 után a nemzetgyűlés tagja, 1947-ben *Keresztény Női Tábor* nevű pártjával jelentős sikert arat a választásokon. Programja és magatartása vallási frazeológiába és – a cikk szerint „meglehet őszintén, de saját ügyét is kompromittáló módon” képviselt – nyílt antikommunizmusba és szovjetellenességbe torkollott. 1949-ben rendjének kanadai központjába utazott. 1974-ben halt meg 90 éves korában. A szerző így összegezi *Slachta Margit* tragédiáját: „Másnak látta ellenfeleit, mint akik valójában voltak, és másnak látta önmagát is, mint amit tényleg képviselt... Kudarcot szenvedve sem ismerte fel, hogy az, amit védelmezett, igazában akadálya volt a gyengék és szegények megsegítésének, amiért pedig fiatal éveiben fáradozni kezdett.”

Slachta volt különben az egyetlen olyan politikai párt vezetője, amely töretlenül élvezte Mindszenty támogatását. Sok mindenben hasonlítottak egymáshoz.

A Társadalmi Szemlének ugyanebben a számában *Gergely Jenő*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense az utolsó hercegprímásról írt politikai jellemzést. A plébános és püspök korában egyaránt közéleti szereplést is vállaló főpapról tényként állapítja meg, hogy egész életében legitimista, Habsburg-házi királyságot visszakíváló politikus volt. Főleg ez befolyásolta közéleti-politikai működését Horthy kormányzóval és kormányaival, a nyilasokkal és 1945 után a népi demokratikus rendszerrel szemben. Sőt, 1945 után önmagát tekintette „az ország egyetlen alkotmányos tényezőjének és legitim vezetőjének” a – perccemberkéekkel szemben.

Működése erősen ellentmondásos. Mint a szerző megállapítja: „Valóban megdöbbenő, hogy a keresztény erkölcsi elveket s a humanizmust másoktól oly szigorúan számon kérő esztergomi érsek mennyire gátlástalanul, minden erkölcsi aggály nélkül sürgette a fegyveres fellépést a szovjet hadsereg és a magyar népi demokrácia ellen... Bebizonyított tény, hogy a hercegprímás kemény, militáns ellensége volt a magyar népi demokráciának, s így a közéletből való eltávolítása a rendszer jogos önvédelmi lépése volt. A vele szemben – és tegyük hozzá, más egyházi személyekkel szemben is – alkalmazott eljárás módszereiben azonban már felfedezhetőek voltak a későbbi torzulások jegyei. Ez sértette a hívők önzetét.”

Gergely Jenő tanulmánya szintén az első, a tényeket el nem hallgató, de nagyon kiegyensúlyozott kísérlet arra, hogy *Mindszenty hercegprímás* szereplésének a magyar egyházra és politikára kifejtett hatását felmérhessük. Véleménye szerint az 1945 utáni helyzetben a megkésített polgári forradalmi reformok ellen is fellépő hercegprímás eleve lehetetlenné tette az egyház akkor még óriási tömegbefolyásának pozitív érvényesítését, és a konfrontációval elsősorban az egyháznak: intézményeknek, személyeinek ártott a legtöbbet. Amikor ugyanis 1950-ben sor került az egyház és az állam megegyezésére, az egyház már nem volt azonos erejű tárgyaló partner. 1956 novemberében Mindszenty ott akarta folytatni, ahol 1948-ban abba kellett hagynia, sőt még merevebb és fenyegetőbb programmal jelentkezett. Az állam és az egyház kapcsolatának több évtizedbe kerülő kibontakozása, s ezen belül az egyház – mint intézményrendszer – hanyatlása a hercegprímás tevékenységének éveire vezethető vissza.

A szerző megnyugtató módon mutat rá arra, hogy a Mindszenty hercegprímás félreállítását jellemző módszerek és valós vádpontokra alapuló, de értelmetlenül mégis *konceptióssá perré duzzasztott elítélése* a fiatal magyar népi demokrácia súlyos balfogásának számít, nem szolgálta az új rendszer hírnevét és – ami a leglényegesebb – *teljesen felesleges volt, mert végül is nem koholt vádak és nem kitalált államérdekek alapján kellett a hercegprímás értésére adni: nem ő az ország koronázatlan uralkodója.* Ezt a magyar történelemben nem egy nagyra törő esztergomi érsek tudomására hozták egyes királyaink.

A tanulmány jó irányba halad: az ismét csak a dolgok megkülönböztetésének módszerét alkalmazva.

A folyóirat novemberi számában Gergely Jenő a Mindszenty névvel jelezhető politika alternatívájáról, a *Barankovics István* nevéhez fűződő Demokrata Néppárttól és vezérének pályafutásáról írt – Barankovicshoz méltó – tanulmányt.

Egyértelműen kiderül a cikkből, hogy Barankovics az 1945 utáni belpolitikai élet legnagyobb formátumú, legműveltebb és legtisztességesebb rétegéből is fejfel emelkedett ki a többiek közül. Egész pályafutását az intranzingens, karakteres és bölcs magatartás jellemezte. Pártja az 1945 után egész Európában fellépett keresztény demokrata pártok példájára szerette volna megteremteni a többséget, vagy legalábbis a jelentős ellensúlyt a baloldali pártokkal szemben. Mindezt parlamentáris módszerekkel és külpolitikailag az őszinte,

tisztességes szovjet–magyar kapcsolatok kialakításával. Részben ezért sem támogatta őt Mindszenty hercegprímás, illetve részben Barankovics nyíltságának volt köszönhető, hogy személyesen jó viszonyt alakított ki az MKP vezetőivel. „Mindszenty és elvbarátai a »kommunisták és az oroszok ügynökének«, a kommunisták és a baloldal pedig a »klerikális reakció« emberének tekintette, holott egyik sem volt. A valóság az volt, hogy olyan időkben képviselte nálunk az »ideális keresztény demokráciát«, amikor azon már túlhaladt a történelem” – hangsúlyozza Gergely Jenő.

Barankovics 1950 és 1974 között, emigrációs éveiben is a mérsékelt politikai emigránsok közé tartozott. Valóban az volt a tragédiája, hogy nem 1945 előtt lépett a porondra, de ebben aggályos természete is megakadályozta.

A Társadalmi Szemle politikus-portréin kívül a *Kritika* több dokumentum-közlése váltott ki széles körű érdeklődést. A májusi számban *Szenes Sándor* tárgyilagos háttérrel vázolt *Serédi bíboros* megkészt, hatástalan 1944. június 29-i pásztorlevelének keletkezéséről, céljáról és belső ellentmondásairól. Mint megállapítja: „Közép-Európában 1944 tavaszán már csak egyetlen helyen, az akkori Magyarországon élt nagy létszámú zsidó népesség, több mint 800 ezer ember. A német megszállás megpecsételte sorsukat... május 15. és július 8. között, 55 nap alatt vidékről 437 ezer embert deportáltak a munkaszolgálatosokon kívül.”

Ez ellen tiltakozni nemcsak az egyház természetjogi elveire való hivatkozással, hanem „közönséges emberi alapon” is kötelesség volt. A cikk, amely a primási pásztorlevél csonkítatlan szövegét közli, abban látja a huzavona fő okát, hogy Serédi még az akkori apokaliptikus időkben is „*jogi érvekre hivatkozott tárgyalásai során... a velejéig törvénytelen hatalom... közegeivel szemben*”.

A *Kritika* közlése és a hozzá fűzött kommentár igyekszik megérteni a kort, annak főszeplőit anélkül, hogy felmentené azokat, akik jó szándéktól eltelve, de hallgattak a cinkosok között, vagy a maguk naivitásában jogi formulákról tárgyaltak, amikor magyar állampolgárok százezreit már deportálták saját hazájukból.

Ez a dokumentum egy, a *Kritika* januári számában szintén *Szenes Sándor* nevével jegyzett interjú kiegészítésének tekinthető. Ő ugyanis kilenc teljes oldalon, illusztrált beszélgetést folytat *Kis György esperes plébánossal*, aki öt éve hivatalos engedéllyel Ausztriában él. Ott remélheti, a negyvenes évekről szóló művét befejezheti és kiadhatja. A beszélgetés címe: *A múltat ne hagyjuk befejezetlenül tovább élni*. Az esperes külön helyen köszönte meg, hogy „egy nem egyházi jellegű lapban a keresztény-zsidó párbeszédéről nyilatkozhat. Lévéni zsidó származású és mélyen hívő keresztény pap, sok – mások által nem érzékelt – szempontból lehetett szemlélője, szenvedő alanya 1945 előtt és után az élesen – de nem militánsan – feltárt eseményeknek.

A hosszú, megrendítő és számos részletkérdésben új információkat tartalmazó beszélgetés során *Kis György* többek között ezt mondta: „Tőlünk, akik még élünk, akik emlékek és ismeretek nehéz terheit hordozzuk érzéseinkben és tudatunkban, nem szabad rossz néven venni, ha ma tárgyilagosan szemléljük az akkor történeteket... Mi, öregek jól ismerjük a régi egyháztörténetírást, amelyben az egyháziaknak minden, mégoly égrekiáltó bűne is, mint az inkvizíció, a boszorkányperek, a reneszánsz pápák, a kereszties hadak vérengzései és kicsapongásai stb. a jellegzetes »történetek ugyan hibák«... mondattal voltak leegyszerűsítve és kozmetikálva... Nálunk 1945-től mind a mai napig még kevés történet annak érdekében, hogy a hitlerizmus alatt nagyon töményen felgyülemlett antiszemita mérgező anyag máig ható maradványait és jelenségeit feltárjuk... A kétoldalú szembesülés, amely ezt a mérgező anyagot feloldaná, még nem történt meg.”

Kis György elmondta azt is, hogy ez irányú javaslatait a magyar püspöki kar „egyelőre nem időszerű” válasszal nyugtázta. Élete alkonyán csak azt szeretné, ha ismét Magyarországon szolgálhatná a keresztény-zsidó egymásra találás ügyét.

Az őszinte beszélgetésnek nagy hatása lehetett, mert a Kritika júniusi számában Kis György hosszú levelét közölték „a visszhangról”. Több hazai és külföldi levélíró véleményének idézésével kezdte. Olyan levelet is idéz, melynek küldője szerint a hazai „papok egy része az interjút fanyalogva fogadta”. Kis megjegyzi: a levélíró „nem részletezte, hogy ezek a hierarchia milyen létrafokán állnak. Eszembe jut: a háború alatt minden középületben látható volt az Actio Catholica szép plakátja a Keresztrefeszített képével és alatta a felírással: »Miért bántod? Miért káromkodsz?« Biztos, hogy félig sem ismertük fel, hogy amikor a faji gyűlöletnek lelkünkben helyt adunk, legalább annyira bántottuk Jézust, mint egy-egy meggondolatlanul kiejtett káromkodással.”

A hozzászólók közül valószínűleg a hollandiai *Várady Péter* történész mutatott rá a lényegre: „A Kritikában megjelent interjú izgalmas olvasmány és velejéig igaz. Hálás köszönet érte. Meglepően mély felismeréseket olvastam benne. Az Ön zsidó származása annyiban keltett csalódást bennem, mert azt kellett tapasztalnom, hogy a magyar egyházban az őszinte hang a keresztény-zsidó viszonyról egy »érintettől« származik, holott terjesztője a hivatalos egyház kellene hogy legyen.”

Idehaza – Kis György interjúja után – az Új Ember és a Világosság szólott hozzá a kérdéshez, de ez – a magyar történelemben egyik legfrissebb és legfájóbb ügy – azóta sem került a végleg kibeszélendő, tisztázandó témák közé. Ha előbb-utóbb sor kerül erre, Kis esperes gondolatai ott lesznek a vád és a védelem szavaiban.

A *Kritika* szeptemberi számában egy további, vitát ki nem váltó, de hosszú beszélgetés jelent meg *Cserháti József* pécsi megyéspüspökkel.

A püspök, aki két évtizede itthon és külföldön egyaránt feltűnést keltő tanulmányokban medítál a szocializmusban működő egyház tevékenységéről, az interjúban is finoman fogalmazva, több irányú fenntartásokkal, a súlyos gondokat el nem kendőzve, alapjában véve az egyháznak a társadalomra és – közvetve – a közéletre irányuló küldetését elemezte. A folyóirat két szerkesztője megelégedett a kérdések feltételével, tehát dialógus vagy vita nem alakult ki. A kerekén négy teljes oldalon megjelent interjú Cserháti püspök eddigi elméleti fontolgatásainak kompendiuma.

Jelentősége az, hogy a Kritika mintegy ötvenezer olvasója első kézből értesülhetett egy évtizedek óta nem hallott, vagy célzatosan ilyen vagy amolyan előjellel tárgyalt kérdésről. A püspök több gondolata nyilvánvalóan visszhangra talált mindazokban, akik mai, súlyos társadalmi gondjainkkal vívódva legalább világosabban láthatják az egyház – szintén aggódó és segítségre kész, noha erőtlen – igyekezetét, hogy tegyen valamit azért a társadalomért, amelynek része.

A püspök nyíltan beszélt arról, hogy a valóságban milyen akadályai vannak a családi és ifjúsági lelkigondozásnak. Szükségesnek tartja, hogy „az egyházak tevékenyebben, komolyabban vegyenek részt a társadalom összefogásában, belső dolgainak orvoslásában, másrészt a meggyógyított társadalom irányításában a közösségi társadalom megvalósítása felé”.

Ha az ember arra gondol, hogy az *Új Ember* idejének első számának vezércikke mint fontos eseményt könyvelni el: ezentúl a nem fűthető templomon kívül a plébániákon is szabad hitoktatásban részesíteni az önként jelentkezett iskolásokat, egyrészt valóban pozitív lépésről értesülhet, viszont kisi lehetőségeknek nagy hírként való közlése bizonyítja, mekkorák is az egyház reális esélyei arra, hogy a Cserháti püspök interjújában oly logikusan megfogalmazott „közéleti szereplés” igényéből valóság legyen.

Ezek a célzások és egy újabb összefonódásra irányuló felajánlkozások idejétmúltak, és úgy vélem, egyik fél számára sem lennének előnyösek. Csak a magyar egyházzal szólva: úgy tűnik, hogy az „elszegényedés” korszakába lépett. Egy ilyen értelemben „szegény” egyház lehetne az a tényező, amely pusztá példájával, a szentferenci „megjelenés és jelenlét prédikációival” tudna szólni és hatni mindazokra, akik az értékrendszerek jelenlegi kuszáltságában és

válságában valami mást és valami többet akarnak, mint „az életszínvonal” – amúgy is sok kérdőjelet támasztó – fokozását. *Erre a jelenlétre az egész magyar társadalomnak égető szüksége lenne, pártállásra és világnézetre való tekintet nélkül.* Már van mindenkinek miből élnie, de kevesen tudnak még élni azzal, amijük van. Az életformáról van szó. Az erre való igény bennünk: úgynevezett „hivókben” és úgynevezett „ateistákban” egyaránt. Egyelőre csak hangoztatjuk az igényt, de hol vannak a praxisra serkentő praktikus modellek? Semmiképpen sem a tiszteletreméltó, történelmileg meghatározott struktúrákban és intézményekben.

Ennyit a *Kritika* tavalyi évfolyamáról.

A sorozatot mintegy megkoronázta az Akadémia Történettudományi Intézetének és a Magyar Történelmi Társulatnak az égisze alatt negyvenezer példányban megjelenő *História* decemberi 5–6. száma. A 68 oldalas képes, népszerűsítő és becslések szerint negyedmillió ember kezébe kerülő lapnak ez a száma kizárólag egyháztörténeti kérdésekkel foglalkozik. Mintegy egyharmad része a régmúltból, kétharmad része pedig az elmúlt fél évszázad eseményeiből meríti anyagát.

Ormos Mária a fasiszmus és a kereszténység egyes európai országokban eltérő kapcsolatrendszerét tárja fel, és helyesen kihagyja a felsorolásból a gyakran szintén „fasisztának” minősített, két háború közötti magyar ellenforradalmi rendszert, amely nem azonosítható az olasz, a portugál, a spanyol, vagy éppen a hitleri rendszerrel és az ettől korán függő helyzetbe került szomszédországi fasiszmusokkal. A fogalomtisztázás nem „felmentés”, hiszen egy velejéig konzervatív, félféudális osztálytársadalom parlamentáris formák között is éppen olyan retrográd lehet, mint a nyílt parancsuralmi rendszerek.

Gergely Jenő és *Stieplerné Balog Ilona* összefoglalója a keresztény nemzeti Magyarország kereszténységéről jól egészíti ki *Ormos Mária* cikkét. Emlékezetünkbe idézi, illetve a nyilván meglepődő fiatal olvasóknak sok újat mond arról, hogy az egyház milyen nagy mértékben és mélységben járta át a társadalom egész életét, a törvényalkotást, a kulturális életet, és – ezzel párhuzamosan – mekkora volt a nép életében fontos „mindennapi” kereszténység hagyományőrző és „kulturagyarápító” szerepe.

Ehhez a cikkhez kapcsolódik *Izsák Lajos* írása az 1945 utáni Keresztény Demokrata és a Demokrata Néppárt történetéről, programjáról és a két párt tömegbázisainak jelentőségéről.

Az 1945-ben kezdődő korszak egyháztörténeti anyagából több további cikk merít. Dokumentumközlése miatt legérdekesebb *Sipos Péter* és *Vida István* tanulmánya: „Mindszenty József és az amerikai követség” címmel. A washingtoni levéltárakból származó okmányok, amelyekben a hercegprímás „amerikai segítséget és beavatkozást” sürgetett a budapesti amerikai követségen át, valamint a Mindszenty beadványaira adott válaszok és a budapesti követségnek amerikai belső használatra készült kommentárjai érdekes részletek. Részben igazolják az akkori egyházpolitika – enyhén szólva – naivitását, részben új fénybe helyezik az amerikai követség mindinkább mérsékletre, mint huszáros bravúrokra ösztönző szerepét az 1948-ig tartó „kulturharc” éveiben.

Ezeknek az éveknek az iskolák államosítása volt az egyik legizgatóbb kérdése. Erről *Balogh Sándor* professzor ad szintén sok új részletet tartalmazó visszpillantást. *Demeter Zsuzsanna* pedig a „másik fél”, a mindszenyizmussal szembeálló baloldali egyházpolitikáról közöl cikket, kiterjesztve vizsgálódását a korszak politikai karikatúráira is.

A *História* egyik – az átlagolvasó számára bizonyára – legtanulságosabb írása *Gergely Jenő* tájékoztatója a magyarországi katolikus egyház struktúrájáról a polgári korszakban. Erről a sokat szidott, elhallgatott, egyre hiányosabban ismert szervezetről világos, tényekre szorító áttekintést kapunk.

Ezeknek a tanulmányoknak mindegyikét a nyugodt, kiegyensúlyozott hang, a tények sokoldalú elemzése jellemzi. *Sipos Péter* rövid cikke mintapélda: az 1938-ban Budapesten megrendezett 34. Eucharisztikus Kongresszusról ad képét, amelyet – érthető módon – a kormány éppen úgy a maga javára igyekezett kiaknázni, mint a Vatikán, amely a pápa képviseletében Pacelli bíborost, a későbbi XII. Püüst küldte a magyar fővárosba. Mint *Sipos* írja: „A kongresszus alkalmat nyújthatott arra, hogy az egyház állást foglaljon azokkal a változásokkal kapcsolatban, amelyek a harmincas évek második felében Közép- és Kelet-Európában bekövetkeztek. A Szovjetunió erőteljes aktivizálódása az európai diplomáciában, a spanyolországi események és a kommunista pártok népfronttaktikájának sikerei a Szentszék szerint szükségessé tették a kommunizmus elleni harc fokozását a „keresztény világ” egységének védelmében. Ugyanakkor Berlin és a Vatikán viszonya is feszültté vált. XI. Pius... kifejezte azon gyanúját, hogy a nemzetiszocialista párt végső célja az egyház felszámolása Németországban. Az Anschluss, a katolikus jellegű ausztrofasiszta rendszer felszámolása újabb ellentétek forrásává vált a pápai kúria és a hitleri rezsim között. Schuschnig osztrák kancellár bukása (1938. március 11.) után úgy tűnt, hogy a katolicizmus utolsó közép-európai bástyája, ahol fórumot találhat a tiltakozás a német módszerek ellen – Magyarország. „Tévedések és keresztényellenes erőszak dühöngenek ma Európában – jelentette ki gróf Della Torre, az Osservatore Romano, a Vatikán hivatalos lapjának főszerkesztője. – A magyarság a tévelygések és erőszakosságok rohamaival szemben ezentúl is éppen olyan pajzsa és végvára marad a keresztény kultúrának, mint amilyen volt hajdanán. A magyar nemzet... ma is Róma mellé sorakozik.”

Szomorú mérleg volt, de tényként ismeri el a cikk is, hogy 1938-ban – és főleg utána még hosszú évekig ez a területének kétharmadát elvesztett kis ország maradt a Vatikán „utolsó reménysége”. Mint a már ismertetett más cikkekből, a *Kritika* hasábjain megjelent dokumentumokból is kiderül: „a keresztény és nemzeti Magyarország” hamarosan egy másik, nem szellemi-lelki hatalom kiszolgáltatására kényszerült, de mivel két úrnak nem lehet szolgálni, végül egyiknek sem használt sokat, viszont önmagának évtizedekre kiható károkat okozott.

Nagy dolog, hogy erről – legalábbis folyóirat szinten és nem kis nyilvánosság előtt – nem indulatos vagy érzelmes, hanem dokumentált cikkek alapján viszonylag nyugodtan lehet írni. Nyugalmon nem egy nem létező cenzúrától való nyugalmi állapotot, hanem egészen egyszerűen – a közvélemény többségének igazságkereső nyugtalanságából fakadó igényét értem, amely már szembe mer és tud nézni saját közelmúltjának minden jó és rossz jelenségével.

Azok, akik felnőtt fejjel nem élték át a felszabadulás körüli hónapok és évek történelmét, ma már el sem tudják képzelni, élményszerűen fel sem képesek fogni, mekkora megrázkódtatást okozott milliókban a „keresztény kurzus” utolsó éveiben behozott minden, csak nem keresztény intézkedések sorozata; állampolgárok osztályozása; majd a szinte egyik évről a másikra bekövetkezett gyökeres fordulat, amely felrobbantott egy ezer esztendeig megszokott, elfogadott és gyakorolt életformát.

Glatz Ferenc kandidátus, a *História* felelős szerkesztője a folyóirat hasábjain többek között leszögezi, hogy 1945 után „... az egyén szintjén a legmélyebb megrázkódtatást feltehetően az egyház társadalmi szerepének megváltozása és az ehhez kapcsolódó világnézeti ártértek okozta”. A baloldali pártok vezetői a katolicizmust Mindszenty egyházpolitikájával azonosították, de – „... lassan fény derül arra... milyen erős volt az egyházas politikán belül az a másik irányzat, amelyik együtt akart élni az új, népi demokratikus renddel”.

Glatz továbbmenően ezt írja: „Nekünk, a társadalom termelési, politikai és kulturális intézményrendszerét kölcsönhatásukban vizsgáló marxistáknak fel kell tennünk az önkritikus

kérdést: vajon miért nem tudunk a mindenkori egyházra úgy tekinteni, mint amely a társadalom életében, a kultúrában, sőt a termelésben is csak annyira kapott teret, amennyire a kor munkarendjének, politikai-kulturális intézményrendszerének fejlettsége ezt lehetővé, illetve szükségessé tette? ... Vajon nem a ma már meghaladott politikától indított be-
rögződések okozzák-e, hogy doktori, kandidátusi disszertációk tematikáiban oly ritkán találkozunk az egyház történetével... Vagy látjuk-e az egyház történetében azt a közösségformáló erőt, amelyik nemegyszer az etnikai összetartozástudatot élte..."

Az ilyen és ehhez hasonló önkritikus kérdéseket feltevő tanulmány feltehetőleg nemcsak a szerző magánvéleménye, hanem új – egyelőre tudománypolitikai szinten megindult – kezdeményezés beköszöntője. Ismét: ne mondjuk, hogy jobb lett volna korábban kezdeni... A Biblia szerint is mindennek megvan a maga ideje. Az idő most érett meg a korábbi – történelmi szempontból jelentéktelen – akadályok elhárítására.

Az már a jelen kérdése, hogy ha a köztudatban és a közoktatásban nem „árnyaltan”, hanem az összes tények elemzése során meggyökeresedik az egyház valóságos szerepéről kialakuló felfogás, *lesz-e olyan magyar egyház a közeljövőben, amely szintén önkritikusan és kel-
lő szellemi erőket alkalmazva a maga részéről képes lesz élni az immár kínálkozó lehetőséggel.*

Egyháztörténeti tény, hogy a mai egyház, amely lényegében – bármit mondanak is – „a klérus”, tehát az erre képzett, nevelt püspökök és papok együttese, olyan állapotban van, csupán életkorát és rohamosan fogyó létszámát tekintve is, hogy vajmi keveset tud nyújtani az ezredfordulón élő és nemzedékeiben fiatal magyar társadalomnak.

Vagy az egyháznak egészen specifikus tevékenységi körét is egy tőle származó, de szekularizált, humanista világnézet veszi majd át?

Ez a kérdés már történelmietlen, mert a jövőre vonatkozik, viszont – úgy érzem – jogos, ha könnyörtelenül végig merjük gondolni a múlt, a jelen és a jövő részben ismert, részben ismeretlen és váratlan eseményekkel is számoló folyamatának egészét.

A tavalyi okmányközlések és „nyitásnak” tekinthető elemzések ebbe a jó irányba mutatnak.

Töttös Gábor: BABITSRÓL–BABITSÉRT. [A Tolna megyei sajtó elfeledett dokumentumai (1898–1941), Szekszárd, 1983.] Sok munka fekszik e 118 oldalas kiadványban. Kár, hogy csak irodalomtörténészek és némely értelmiségi érdeklődésére tarthat számot. Közülük is a Babitscsal foglalkozók figyelmét vehetjük biztosra. A szerző a hivatások által még be nem kerített területről hoz gyümölcsöt, de azt is nekik találja. Könyvecskéje Babits s a korabeli szekszárdi sajtó, illetve a költő és a szülőföld viszonyát vizsgálja, mégpedig „mintegy száz dokumentum” alapján, „amelyek javarészt ismeretlenek vagy elfeledettek”. Ahogy annak idején Babits igyekezete, most utólag a szerző is hiábavaló, hogy ezt a kapcsolatot gazdagabbá tegye annál, mint amilyen valójában volt. Töttös Gábor azzal próbálja kizárni a valóságot félszáz oldalas érte-

kezéséből, hogy a Szekszárd-Babits jelenség kor- és kórképét önmagán belül tárgyalja, jól ismert történelmi sablonokkal adván meg a szélesebb társadalmi keret illúzióját.

Egy pontosabban megrajzolt tablón ott lenne, hogy a fiatal és igencsak modernnek számító Krúdy Gyulát a századfordulón a nyíregyházi lapok indították útjára, ott lenne Ady Endre debreceni és nagyváradi szereplése, és Juhász Gyula szegedi jelenléte, akinek életében kiadott tíz kötete közül mindössze három jelent meg Budapesten. A sort folytathatnánk...

Az effajta kiadvány a megye – netán az ország – ifjabb korosztályához kellene, hogy szóljon. Ha e könyv hatszáz példányából egy eljut valamelyikükhöz, aki még el is olvassa, nem fogja érteni, hogy Babits miért „... elsősorban Szekszárd elismerésével mérte növekvő hírnevét”?

K
Ö
N
Y
V
J
E
L
Z
Ó

SZ. Z.

„MINDENNAPI KENYERÜNK

HEGYI IMRE riportja

KISLÁNY: – Én azt szeretem, ha olyan forró a kenyér, hogy meg se lehet fogni, csak papírral átölelni, és ki szoktam belőle csipegetni azt a jó ropogós héját. Apukám néha meg szokott érte verni, dehát mit csináljak, akkor is nagyon szeretem.

FÉRFI: – Ha kenyér és víz van, akkor egy ember nem hal éhen, heteken, hónapokon keresztül sem.

KISFIÚ: – Nekem van egy olyan nagymamám, aki azt mondja, hogy a kenyeret nem szabad eldobni, mert az a Krisztusnak teste. Az óvodában van egy rossz gyerek, eldobja a lekváros kenyeret és bele is rüg, és akkor az óvó néni beállítja a sarokba.

FÉRFI: – A „mindennapi kenyérünk” annyit jelent, hogy mindig van mit enni –, hogy meg kell érte dolgozni. Ezen értem a kenyeret, és a megbecsülést a munkahelyeken.

NŐ: – Azelőtt, a múltban nem azt mondták, hogy búza, vagy rozs – csak, hogy „élet” ... „élet”. – Nem vagyok vallásos, kommunista vagyok ... én olyan családban nőttem föl, de a falusi nép úgy tudja, hogy a búzán rajta van a Szűz Mária, karján a kisgyerekekkel. És valóban, ha egyszer egy búzaszem kerül Hegyi úrnak a kezibe, keresse meg az egyik oldalán azt a kis mélyedést – hogy az csírának, vagy minnek a helye? De el lehet képzelni emberi alaknak is.

– Tíz-tizenegy éves voltam, a front már Budapest alatt állt – és jöttek a kocsik, hozták a szovjet kocsik a kenyeret. Nem felejttem el soha, mert majdnem az életembe került. Mi gyerekek megláttuk, szaladtunk ki – ugye akkor nem tudtunk öröletetni, már akkor megtanultuk, hogy „daj mne kleba” – „adjál kenyeret” ... daj mne kleba, daj mne kleba ... Volt olyan katona, aki a puskát kapta elő, akkor elszaladtunk, meg volt olyan is, aki ledobta nekünk az árokba a fűre, hogy ne legyen sáros az a kenyér, mert hogy szakadt az eső ... ilyen kocka szovjet-kenyeret. De kenyér volt, uram, az is jó volt ... – Az édesanyámat én mindig irigyeltem, amikor dagasztott. Meg volt olyan, hogy „gyere ide fiam, hozd ide a törölközőt” mert akkor nagyon izzadt ... Mondtam neki, mikor már 14–15 éves voltam, hogy „mama, majd én megdagasztom a kenyeret; ez egy kegyetlen nehéz dolog lehet, még nem csináltam, de hadd próbáljam”. Erős fejlett gyerek voltam – és azt mondta; „jól van fiam, gyere, itt a lavór, itt van szappan, mosakodjál be”. Bekötötte a fejemet egy kis fehér kendővel, és odaálltam dagasztani. Hát kérem, én nagyon meglepődtem, hogy az én édesanyám hogy dagasztotta azt a nehéz tészta. Akkor jöttem rá, hogy mi az: dagasztani. Énrólam is csorgott a víz, úgyhogy mondtam az édesanyámnak, „mamám, ne menjél el innen, most te töröld az izzadságot”.

– Sokszor mondom a gyerekeknek is: „gyerekek, kicsit spóroljatok, mert ha úgy éltetek volna, mint mi a háború után”, és nagyon sok nyugdíjas van, aki bizony nagyon sokat éhezett ... nagyon sokat ... Sajnos ez így volt akkor, háború után.

RIPORTER: – Most fordítva van ... Kidobjuk a kenyeret ...

FÉRFI: – Ez így van, igaz.

NŐ: – Az dobja ki, aki nem tudja, hány embernek a verejtéke árán süli ki ez a kenyér...

MAROSÁN GYÖRGY: – Ha van bennem néha szorongás és elkeseredés ... akkor azért van, mert nem tudom, hogy vajon az, aki megeszi, tudja-e hogy mi van mögötte? Milyen munka! A biológiával folytatott élethalálharc, hogy abból valami legyen. Nemrég láttam egy képsorozatot: megjelenik egy 3–4 éves gyerek – valahol Afrikában –, csont-bőr és zokog. A másik kép: egy kéz nyújt felé egy darab kenyeret. A gyerek mohón nyúl utána. A harmadik kép: még hullanak a könnyei, de nevetnek a szemei. Figyelje meg, hogy az éhség területére

Elhangzott 1983. augusztus 20-án délután a Petőfi Rádióban a Húszas Stúdió keretében. Szerkesztő: Kovalik Márta.

mit visznek? Búzát. Amikor a kenyérről beszélünk, akkor szent dologról beszélünk ... Nem akarom a szemétkben látni! ... Nincs joga senkinek ezt csinálni! Aki ezt teszi, az ... vagy műveletlen, vagy már nem tudja jó dolgában, hogy mit csináljon. Ha a gyermek nyöszörög és sír, mit kell a mamának csinálni? Egy kis darab kenyeret meg kell kenni egy kis lekvárral – és abban a pillanatban csend van ... Van azonban még valami, amit tudni kellene. Tudom, hogy a tejben olyan baktériumok vannak, amelyek megelőznek betegségeket. Kapaszkodjon! – A búzában, a lisztben is vannak, amelyek nemcsak táplálják a szervezetet, hanem savak, sók, amik alkalmasak arra, hogy a fertőzést megelőzzék.

(zene)

NŐ: – Lehettem olyan 13 éves, amikor először dagasztottam kenyeret. Négyen voltunk, egy lánytestvérem, anyám, apám. Kérdeztem anyámtól, hogy meddig kell ezt dagasztani? Olyan teknőnk volt, amit a cigányok vájtak ki – az volt a dagasztóteknő. Este meg kellett csinálni a kovászt, azt kenyérből vettük, megszáritottuk, élesztőt tettünk hozzá és másnap reggel dagasztottunk. Azt mondta nekem anyám, „majd ha a plafon csöpög” akkor nagyon jó kenyér lesz. És mindig néztem a plafont – persze ő arra gondolt, hogy ha majd a homlokom verejtékezik a dagasztástól, akkor lesz finom a kenyér ...

(zene)

NŐ: – Csináltam ilyen rögtönzött kötelet, aztán széthúztam, tettem bele markot ...

RIPORTER: – Már akkor egymáshoz tartoztak?

NŐ: – Igen. Akkor mentem a második sorba, megen bele ... A harmadik sorba, megen bele ... Az édesapám meg kötötte föl utánunk. A markot meg sarlóval szedtük ...

RIPORTER: – Mikor kezdődött a munka?

NŐ: – Már sokszor 4 órákor. Meg volt úgy, mikor éjjel 12 órákor. Ha sütött a hold, kimentünk éjjel, s mire más jött ki, mi már egy darabot rendbe tettünk.

RIPORTER: – Ez részes aratás volt?

NŐ: – Ez még a mienk volt ... Tessék elhinni, hogy akkora volt a gabona, hogy az uram nagy ember, de a feje fölött még össze lehetett kötni. De a lejtőben meg meg volt feküdvé. Mire végeztünk, megbetegedtem a marokszedésben ... olyan nehéz volt. Azt az egyet nagyon gyűlöltem, az aratást. Azt nem szerettem. Mikor be köllött íratkozni a tsz-be, a férjem odavolt piacon. Idejöttek háromszor is, hogy hát hazajött-e már a férje? Nem. Na majd akkor eljövünk még. Mondom, hát idehallgassanak: én aláírok, de csak úgy, ha nem kell aratni. Azt mondták, azt nem kell, mert azt géppel csináljuk. Mondom, akkor jól van! (nevet)

RIPORTER: – Mégis volt, aki szerette az aratást ...

NŐ: – Hát ...

RIPORTER: – Nagyot legyint.

FÉRFI: – Ugyan, ugyan ...

NŐ: – A gazdag emberek nem arattak, csak a szegényember, aztán mikor a tizedik csomó készen lett, azt kapta a szegényember.

RIPORTER: – Ezt nevezték tizedes aratásnak?

FÉRFI: – Ez volt a „tizedes”.

NŐ: – Az én apám is 30 évig gépnél volt etető ... Akkor még a gazdának el kellett menni robotolni, kaszálni, vagy ilyesvalami dolgot csinálni, hogy a géphöz be tudjon jutni ...

RIPORTER: – Emlékszik-e ilyen évre, amikor korán kellett aratni? ... Hogy június elején már el kellett kezdeni ...

NŐ: – Hát ... igencsak mindig Péter-Pálkor ... Azt mondták, akkor megszakad a tüve, ha jól érett, ha nem jól érett, akkor lehet vágni ...

RIPORTER: – Hogy mondta? „Megszakad a tüve?” – Hogy kell ezt érteni?

NŐ: – Azt mondják, hogy Péter-Pálkor már megszakad a gabona gyökere.

RIPORTER: – Szóval hiába hagynák tovább, az nem használna neki ...

NŐ: – Igen, akkor már lehet, oszt abból van a jó kenyér.

(zene: „Meg kell a búzáknak érni ...”)

RIPORTER: – Milyen volt az, amikor akár háznál, akár falusi péknél megsült az első kenyér az idei búzából?

NŐ: – Hát... örültünk neki, hogy milyen szép lett, mert bizony volt vizes esztendő is, oszt nem voltak olyan jók a lisztek még az elején, de ha száraz idő volt, akkor nagyon szép kenyerek voltak belőle.

RIPORTER: – Azt mondják, annak külön tudománya van, hogy a kenyér szépen süljön. De nem a sütésnél kezdődik, hanem...

NŐ: – a dagasztásnál... Este megszitáltuk a lisztet, megkovásztuk. Ahány kenyeret süttünk, annyi marék sót köllött beletenni, oszt amikor már jól ki volt dagasztva, hogy a kezünkről levált a kovász, elosztottuk. Szakajtóba tettük, és befűtöttünk a kemencébe – még itthon volt kemence...

RIPORTER: – Azt mondják, az sem mindegy, hogy mivel fűtöttek, meg hogyan?

NŐ: – Fűtöttünk pirklevel is...

RIPORTER: – Mi az?

NŐ: – ...ilyen fagallyak voltak összepirklizve, meg szőlővenyige... aztán kukoricaszár... avval is fűtöttünk. Mikor a kemence olyan volt, hogy a piszkavassal megpiszkáltuk és szikrázott, akkor már jó volt. Akkor a nagyja parazsat kihúztuk a vindófniba... betettük a kemence száját, hogy a hátul lévő parázs kicsit ellankadjon... Aztán vizesruhát tettünk a szemvonyóra, és avval húztuk ki a parazsat... Ezután sütőlapátra tettük a kenyeret és úgy hajigáltuk be...

RIPORTER: – Azt szokták mondani, hogy a faluban a kenyérről megismerték a gazdát, hogy ki milyet süt.

NŐ: – Hát igen... Fiatal koromban egyedül maradtam, meghalt az édesanyám – szóval én rá voltam fogva mindenre...

RIPORTER: – Hány éves korában süttél először kenyeret?

NŐ: – Jaj, jaj... (nevet) 16 és fél éves voltam, amikor férjhez mentem. De akkor már köllött kenyeret is sütnöm... Volt itt egy pék az alszegen, az mindig azt mondta: Rebe, neked olyan pontosak még kilóra is a kenyereid...

RIPORTER: – Pedig nem mérte?

NŐ: – Nem, csak úgy gondolomra...

RIPORTER: – A Rebe azt jelenti, hogy Rebeka?

NŐ: – Igen...

RIPORTER: – Egész kigyúlt a tekintete, ahogy mesélte ezeket... Hány éve ennek?

NŐ: – Hát már mostan hetvenedik éves vagyok.

RIPORTER: – Azt is mondják, hogy amikor megdagasztottak, akkor megáldották a kenyeret.

NŐ: – Igen. Akkor így csináltunk: Uramisten, áldd meg a mi kenyерünket.

RIPORTER: – Volt olyan is, hogy süttött volna, de nem volt miből?

NŐ: – Olyan is került. Meg attól is függ ám, hogy a malomban milyen lisztet kaptunk... Egyszer olyat adtak, hogy mikor elmentem a pékhöz este, azt mondja: Hallod, nem tudom mi van a kenyereiddel, olyan szépek voltak... aztán összelapultak. Hazahoztam, megszigetük, mintha egy szappandarab lett volna beleállítva. Elment az uram a molnárhoz, aztán az mondja neki, hogy nem tud a felesége kenyeret sütni. Ő meg azt mondta: Hallja, ezt ne mondja, mert olyan kenyereket süt, mint a világ. Kicserélte a lisztet, mert azután sokan mentek még hozzá...

(zene)

RIPORTER: – Íme a kis patak, amely a történelmi leírások szerint 1200 óta hajtja az örvényesi vízimalmot. Odalent hajnali párában villózik a Balaton tükre. Bemegyek a molnárhoz és megkérdem, él-e, dolgozik-e a malom?

– Jó napot kívánok!

MOLNÁR: – Adjon Isten.

RIPORTER: – A molnár urat keresem.

MOLNÁR: – Molnár úr az nincs, Molnár vagyok.

RIPORTER: – De azt mondják, hogy a szakmája is molnár és a neve is Molnár.

MOLNÁR: – Igen.

RIPORTER: – A családban visszamenően mindenki molnár volt?

MOLNÁR: – Igen.

RIPORTER: – Hány őst tud visszafelé elszámolni?

MOLNÁR: – Háromszáz évre visszamenőleg.

RIPORTER: – Tessék már elsorolni őket.

MOLNÁR: – Molnár Antal volt mind... Én 14 éves koromban már 24 órátam, most 58. éve csinálom. – 1950-ben jöttem ide, akkor ez egy romos malom volt, olyan állapotban, hogy az elődöm megszökött... Nekem is ezt jóstolták, csak hogy én nem a pályaválasztási tanácsadáson választottam a szakmát... Nem is próbálkoztam vele úgy, ahogy volt, mert én sem mentem volna vele semmire. Mindent kihordtam belőle, és kezdtem újra.

RIPORTER: – Teljesen egyedül...

MOLNÁR: – Egyedül...

RIPORTER: – Hányféle szakma ismerete kellett ehhez?

MOLNÁR: – A vízimolnárnak mindenhez kell érteni, mindenhez: asztalos, lakatos, ács, bognár... ami jön.

RIPORTER: – Egyáltalán, hány vízimolnárról tudnak az országban?

MOLNÁR: – A dunántúli vízimolnárokat majdnem mindet ismertem, mert mikor én 1930. október 5-én szabadultam, akkor még nem volt az a nagy gyerekajnározás mint ma, odaadták a munkakönyvet és azt mondták: Eredj, nézd meg máshol, hogy terítik az asztalt és hogy vetik az ágyat. – Összejártam a Dunántúlt, itt szereztem a tapasztalatot; kis és nagy malmot mindet megnéztem, mert minden érdekelt – azután dolgoztam nagyobb malomban, 6 vagonosban, 4 vagonosban, egyvagonosban... de vízimalomban tanultam.

RIPORTER: – Ez az örvényesi vízimalom hány vagonos?

MOLNÁR: – Hát... minőségre 24 óránként 5 mázsa búzát öröl meg. Valamikor volt 3000 vízimalom Magyarországon, verseny volt, oda vitték a búzát, ahol jobb lisztet öröltek...

RIPORTER: – Azt árulja el: mitől függ, hogy egy malomnak jó a híre, vagy rossz a híre? Hányféleképpen lehet azt az egyfajta, esetleg nagyon jó búzát megörölni?

MOLNÁR: – A malom olyan, mint egy zenekar – mindenhogyan lehet rajt' játszani. Sietni is lehet, lassabban is, még lassabban is. A jó munkának idő köll, ez is egy jó közmondás – és annyiféle fajtára válogatom el a búzát, öt töret vagy hat töret, hét töret, mentül több darát nyerek... A darából van a szép spaklimentes liszt, és...

RIPORTER: – Hogy mondta? Spaklimentes?

MOLNÁR: – Spakli – az azt jelenti, hogy a lisztben vannak olyan szemcsék, amiket meg lehet látni. A jó liszthez először is jó búza kell, és a tisztító berendezés legyen tökéletes, mert csak tiszta búzamazgából lehet jó lisztet csinálni.

RIPORTER: – Árulja el, hogy ennyi évvel a háta mögött, ránézésre tudja, hogy egy búza...

MOLNÁR: – Sose használtam se... hogy mondjam...

RIPORTER: –... laboratóriumi eszközöket...

MOLNÁR: – semmit... Ránéztünk a búzára, és fog között...

RIPORTER: –... Megharapta?

MOLNÁR: –... megharaptam, és akkor tudtam, hogy acélos vagy pedig örölhetetlen. Ha puha volt, elmállott a búza – az őrlésre alkalmatlan volt...

RIPORTER: – És a gazda mit szolt hozzá?

MOLNÁR: – Hozott ponyvát. Régen a vízimalmokba bejártak az őrlők is, kitegrették a ponyvát, gerebléztettek, megszárogatták... Mikor őrlésre alkalmas volt, fölmérték, és azután ment a malomba, őrlésre.

RIPORTER: – Mióta áll ez a malom így, ahogy most látni?

MOLNÁR: – A tihanyi rend története alapján, hiteles adatokkal igazolva, 1211-ben itt már malom volt. 1593-ban a törökök lerombolták a malmot, falut, fönt a temetőben a templomot, és 1740-ben Mária Terézia Württembergből hozatott ide telepéseket. Örvényes a Balaton-part legrégebb sváb faluja. A jelenlegi, most látható épület 1740-es. Elöl a falon, a

csúcsfalon három dátum van: 1211, 1740 és 1957. – Ez az 1957-es dátum megint a felújítást jelzi, mert ki akart dőlni a csúcs felé, és akkor újra lett csinálva. És az az érdekesség benne még különösképpen, hogy ez az egyetlen üzem az országban, amit nem érdekel az olajembargó; ha 4 hónapig nincsen eső, itt akkor is van víz.

RIPORTER: – Hogy hívják ezt a kis patakot?

MOLNÁR: – Pécsely patak egyik fele Pécsely község fölött Zádorvárnál ered, a másik fele Vázsoly község fölött, és ez a két kis csermely Pécselyen kívül találkozik, és ebből van ez a kis bővízű patak ...

RIPORTER: – És ez állandóan itt csobog a fülébe ...

MOLNÁR: – 1211 óta, és amíg nem lesz valami bánya, vagy gyár, addig nincs veszélyeztetve a víz ... A malom ... az egy nagyon-nagyon komoly szakma. Éppen ezért bosszús vagyok, amikor bejönnek ide kétéves gyerekekkel, a babát még a földön húzzák ... Jó napot az nincs, csak magyarázom el a gyerekeknek, hogy működik a malom ... Mondom, hozza el 14 éves korában, hagyja itt, aztán megpróbálom neki megmagyarázni ...

RIPORTER: – Volt olyan is, hogy jöttek az asszonyok és azt mondták, Molnár uram eltolta a lisztet, nézze meg a kenyéremet ...

MOLNÁR: – Ilyet még nem hozott vissza senki ... 33 éve vagyok itt, 1950-ben béreltem, üzembe hoztam, 51-ben lett államosítva, azóta itt vagyok – nekem nem hoztak vissza lisztet ... Az szegény, mert valamikor minden iparos, nemcsak a molnár, az asztalos, a csizmadiamester is büszke volt arra, amit ő csinált. „Ennek is én csináltam a völegénycsizmát”; – az asztalos, hogy „Ennek meg ennek is én csináltam a stafér-bútorát” ... Ha jön az örlő, és azt mondja „Molnár úr, vagy mit tudon én: Antal bácsi – olyan legyen mint a múltkor volt” – ez egy dicsérettel felér ...

(zene: „A malomnak nincsen köve ...”)

RIPORTER: – Amikor felhívtam telefonon Marosán György nyugdíjas politikust, és azt mondtam, hogy a kenyérről szeretnék vele beszélgetni, így szólt: – Vigyázz, édes fiam, a kenyér szent dolog – Mit értett ezen?

MAROSÁN GYÖRGY: – Először is tisztázzuk, hogy én nem vagyok nyugdíjas politikus. Nekem nem volt foglalkozásom, hogy politizáltam. A mozgalomban részt vettem, engem kiválasztottak, megbíztak dolgokkal. Ez magyarul azt jelenti, hogy nem szakmámmá, de hivatássá vált az, hogy a közéletben részt kell venni, 60 év óta változatlanul, máig is érvényesen. De maradjunk a kenyérnél. Ha azt mondom magának, hogy a kenyér szent dolog, akkor itt vissza kell menni néhány ezer évet. Mondja, elgondolkozott azon mint riporter, hogy nincs a világon egyetlen vallás se, amelyik ezt, hogy *kenyér*, ne integrálta volna a maga teológiájába? Ez magyarul azt jelenti, hogy a kenyér nőtte ki magát az emberi táplálkozás csúcsának. Ha azt mondom magának, hogy pászka, az is kenyér. A kenyér szent jellegét évezredek alatt alakították ki. Könnyen hordozható, könnyen előállítható volt, de – rögzítsünk még valamit. A nőknek nagy szerepük van abban, hogy ez a kenyér „szent” nevet vehetett fel.

Amikor az *Ember és kenyér* című könyvet kérte tőlem az ÉDOSZ, már kész volt a szakmánk mozgalmának története, akkor bennem az öregfiúban is felmerült az a kérdés, hogy talán válaszolni kellene: mi az, hogy *kenyér*, mi az, hogy *liszt*, mi az, hogy *hús* (és így tovább), aminek az alapján a kutatásom eredménye az lett, hogy tulajdonképpen a búza mint olyan – 4 ezer, 5 ezer évvel ezelőtt indult el Mezopotámiából, egyes adatok szerint már 10 ezer évvel ezelőtt volt Latin-Amerikában. Onnan vándorolt fel Európába, és nem véletlen, hogy Marx is foglalkozik vele, főképp a római pékekkel kapcsolatosan ... , és a római birodalomból húzódkodik fel erre a területre. A kenyér, és hozzáteszem a krumplit ... és hozzáteszem a babot – ez is lisztnemű –, tömegélelmezési cikk volt mindig. Erre tehát nagyon vigyáztak. Szent dologga hogy válik? Most lejátszunk egy technológiai szabályt, amelyet az asszonyok fedeztek fel több ezer éve: elfogyóban van a kenyér. Akkor a mama bekovácsol – este 6 óraker kovászol be, és csak másnap reggel 4 óraker dagaszt. Tehát azt a technológiai szabályt, biológiai törvényt megsérteni nem lehet. Figyelje meg, hogy csinálta évezredekken keresztül az asszony. Bedagasztja a kenyéret, és meleg helyre teszi. Amikor megkel átgúr-

ja. Az áfgyúrással edzi, éppúgy, mint az öntödéből kikerült vasat, többször kell edzeni ahhoz, hogy megfeleljen a célnak. Ő is edzi ezt, az élő-eleven anyagot. És csak aztán szedi ki, aztán teszi be a kosárba, veti a kemencébe.

A múltkor járok egy kenyérgyárban, ahol egy ismerőssel találkoztam, akivel ugyan nem dolgoztam együtt, de inas volt mellettem . . . Nem érdekes a hely; a vezetők meg akarták mutatni az új kenyérgyárat. Jó kenyere volt annak a városnak. Kérdezem tőle: „Mondd, Pista, hogy kovászolsz és hogy hajtod le a folyamatot . . .” Azt mondja: „Nézd, kisöreg, itt van az élesztő folyékonyan, itt van a víz – felvezetem egy helyre, ahol a kovászolás megtörténik”. Az első kérdés: micsoda? Hány órára? Azt mondja, „tudod pajtás, 7 óra – jó lenne ha 8 óra lenne”. Figyelte ezt a meghatározást? Tulajdonképpen akárhol sütnék kenyeret, a kovászolásnak minimum 7 vagy 8 óra kell. Aki ezt a szabályt megsérti, abban a pillanatban megsértette az élő-eleven anyagot. Egy kilós kenyérnek a kisütési ideje 35 perc, – ez nem lehet 40 perc, mert akkor már nem ugyanaz, de nem lehet 30 perc se, mert akkor nem sült át a kenyér – ehető, de gombóc. Itt kezdődik! Az, hogy egy kenyér nem sült ki rendesen, vagy túlsült. Ezek olyan törvények, amelyet rajtam kívül mások is tudnak . . .

RIPORTER: – Hogy tudták ezt annak idején műszerek nélkül olyan pontos technológiai folyamatok közé szorítani. Nem volt hőmérő, nem volt mérőeszköz . . .

MAROSÁN GYÖRGY: – Nézze, magamról beszélek. Ahol én tanultam, ott nem volt gép. Mindent kézzel csinált az ember . . . Beledugom a kezemet egy vízbe – mondjuk kovász számára – meg tudom állapítani egy fok külfönbséggel, hogy ez 28 vagy 30 fokos. Ha nekem nem harmincfokos kell, amilyen nagy meleg most van, csak 27 – akkor azt nekem meg kell tudni állapítani. Most már van futószalagos kemence. A technológiáját ennek még nem dolgozták ki olyanná, amilyenné kellene. Én is sokat tudok, de nem biztos, hogy mindent . . . de a kenyérsütéshez három fontos tényező szükséges. Első helyre helyezem a nyersanyagot. Tehát milyen búzából milyen lisztet kapok ahhoz, hogy feldolgozzam. A másik feltétel, hogy olyan szakember kezébe kerüljön – most maradjunk a „szent”-nél –, aki szereti ezt a rohadt-nehézt, piszkos, szennyes szakmát. A harmadik tényező: a frissesség kérdése, hogy akkor kerüljön a háziasszony kezébe, amikor ő maga is érzi, hogy az friss állapotban van. – Ez a három most nemcsak nálunk – máshol még rosszabb, nálunk most valami mégis javult – nincs minden esetben együtt.

RIPORTER: – Hogyan változott a saját életében ennek a kifejezésnek a jelentéstartalma, hogy „mindennapi kenyérünk”?

MAROSÁN GYÖRGY: – Én egy szerencsés pasas vagyok, aki 12 éves korában a lelencházból a pékségbe került. A pékségben állati nehéz munka volt, 18 órát dolgoztam, de kaja volt: kenyér, zsemle, vaj volt, tej volt, tehát az egész csontszerkezetemet és fizikumomat a nehéz fizikai munka mellett az a táplálkozás alakította ki, amit a pékség adott. A pékmester nem sajnálta a kaját az inastól, vagy a segédőtől. De van ennek egy másik titka is. Nemrég csináltam egy tudományos munkát, a tudomány szót zárójelbe teszem – kérték tőlem. A címe az volt: *A mozgalom*. Inas vagyok, amikor már másfél év múlva képes vagyok egy kemence kenyeret kisütni. Amikor először kaptam egy ilyen feladatot, nagy büszkén mentem le a „gödörbe” és szép kényelmesen szedtem ki és vezetem be a kisült kenyér tetejét, hogy fényes legyen, mint a Salamon feje. A vető a sarokban reggelizett, és egyszer kiugrott onnan s azt mondta: „Te hülye! mozogjál! Hát elég a kenyér!!!” Ész nélkül kidobáltam a többit is. És akkor az öreg nekem azt mondta: „Egy egész életre jegyezd meg: itt élő-eleven anyaggal dolgozunk! Itt állandóan mozogni kell, ha a munkát elkezdjük! . . . A kovászolástól – a kisütésig.” – És meggyökeresedik a fejemben a mozgás, anélkül, hogy fizikát, vagy bármit tudnék.

A másik, ami ehhez kapcsolódott: észrevettem, hogy szervezett üzemben nőttem fel. 25 ember dolgozott, bizalmi, főbizalmi stb. Ha a *Tüzes kemence*-re emlékszik, azt vettem észre, hogy ezek állandóan susmutolnak, munkásotthonban üléseznek. Mivel jó viszonyban voltam velük, megkérdeztem a főbizalmi, hogy „Baj van?” – Figyelje meg, ahogy válaszolt nekem: „Mozgalmat csinálók a vasárnapi munkaszünetért”. Most figyelje meg: ez a két fogalom, hogy mozgás – és mozgalom, nálam a termelésnél ugrik ki, de tudom, hogy van szakszervezet, s ha szakszervezet van, akkor már tudom, hogy miért van! A szakszervezeten be-

lül mozgalmat csinálnak: Munkát, kenyeret! Régi jelszó. Ma is él még egy csomó helyen. Ha érvényes a szakszervezetre, akkor érvényes a pártra, államra, társadalomra, tehát mozgás, mozgalom, szervezet. Hozom a pékségből... mert onnan hozom! Ott világosítottak fel a mozgásra! Ha eleven-élő anyaggal dolgozunk, az eleven-élő anyag azt jelenti, hogy állandó mozgásban kell lenni...

(zene)

RIPORTER: – Jó napot kívánok! Ha egy percre le tudna szállni erről a magas gépmonstrumról!... Köszöntöm! Lejöttünk innen a bekötőútról, mert láttuk, hogy itt nagyban megy az aratás.

FÉRFI: – Igen, aratunk. Vasárnap van, de muszáj, be kell takarítani, mert nagy a szárazság, nem tudunk mit csinálni...

RIPORTER: – Mikor kezdték?

FÉRFI: – Reggel fél 8-kor, és 4–5 óráig ma is nyomjuk.

RIPORTER: – Milyen a búza?

FÉRFI: – Ez a tábla nagyon jó... jól adja... Sok helyen voltunk, ahol sajnos nagyon kicsi az árpa, nagyon megsült, a homokos részeken, de ez a rész itt nagyon jól adja...

RIPORTER: – Elmegyek oda a támaszpontra, ott vannak a többiek?

FÉRFI: – Igen, ott vannak az idősebb kombájnosok, pihennek... beszélgetnek.

RIPORTER: – Minden jól.

FÉRFI: – Viszontlátásra.

RIPORTER: – Megjött a nagy gép?

2. FÉRFI: – Megjött...

RIPORTER: – Tankolnak?

2. FÉRFI: – Igen, üzemanyagot vesznek.

3. FÉRFI: – Megyek mindjárt a kajáért, hozzuk ki az ebédet...

RIPORTER: – Mondta ez a hatalmas aratógép vezetője, hogy a dominátor gép lekörözi az előzőt, sokkal jobb...

3. FÉRFI: – Jó a mag átteresztő képessége, a haladási és munkasebessége, meg az, hogy a hiba lehetősége minimális. Van egy légrfrissítő berendezése, az bekapcsol egy ventilátort, és kívülről szívja a friss levegőt, de sajnos az a probléma, hogy a porral együtt szívja befelé, s akkor az ember úgy néz ki, mint az ördög.

RIPORTER: – Volt valaha kasza a kezében?

2. FÉRFI: – Volt bizony, én is arattam még vele. Most meséltem épp a fiúnak, aki itt van beírni – ő egy egészen fiatal gyerek –, hogy én is csináltam, de nekem az édesanyám mesélte, hogy „tizenhárom éves voltam fiam; kimentünk aratni 24 pár aratóval... akkora tábla gabonába, hogy szemmel nem lehetett belátni.” Azt mondta, először elsírták magukat, aztán hozzáfogtak...

RIPORTER: – Melyik tévesz ez?

FÉRFI: – Ez a Tessedik Sámuel termelészövetkezet – és mivel most vasárnap van, benn az üzemi konyhán nem főznek, hát a Paprika-csárdából hozzuk az ebédet... ott van megrendelve.

RIPORTER: – Jó menü lesz? ... Nem tudja, mit hoz?

FÉRFI: – Nen tudom előre, de gondolom, hogy megfelel majd mindenkinek... Ünnepi legyen, az a lényeg... És mondd a Jánosnak, hogy az aratóknak viszed; jó meleg van a tarlón, hozzávaló hűtött italt küldjön...

RIPORTER: – A második gép is itt fordul?

FÉRFI: – Igen, ők is csatlakoznak most már –, úgy veszik észre, hogy a kicsi mozdul...

(zene: „Arass rózsám, arass...”)

RIPORTER: Szóval ezen a kis kapun mennek ki a táblából a megrakott teherautók és te méred, hogy hol is tart a munka. Mutatkozz be.

DIÁK: Nagy Lajos vagyok.

RIPORTER: – Látom vannak veled olvasnivaló könyvek ...

DIÁK: – Egy József Attila-kötet van itt és egy angol könyv... Itt lakom egy tanyán, Mányon és Pesten tanulok. Befejeződött a vizsgaidőszak ...

RIPORTER: – Milyen szakon?

DIÁK: – A Műszaki Egyetemen gépészmérnököknek tanulok – úgyhogy nem vág pontosan ide, de érdekel a mezőgazdaság ...

RIPORTER: – Hányadik kocsifordult már ki – látom, jegyzed a blokkon.

DIÁK: – A hatodik ...

(zene: „E világon ha ütsz tanyát, hétszer szüljön meg az anyád ...”)

RIPORTER: – Lékai László bíboros, esztergomi érsek, a magyar püspöki kar elnöke, így beszélt a kenyérről:

LÉKAI LÁSZLÓ: – Ugyan micsoda egy darab kenyér? A természetnek és az emberi szorgalomnak a csodálatos alkotása. A nélkülözés ideje megtanított bennünket a kenyérnek, a legkisebb darab kenyérnek a megbecsülésére is. De az egészséges jó étvágy is hozzátartozik a kenyér élvezetéhez, a kenyér megbecsüléséhez. Mikor plébános koromban a tízpercekben kimentem, örömmel figyeltem meg a gyerekeket, amint az órák után elővették a kenyéruket, szinte megcélozták a szájukkal, és beleharaptak olyan mélyen, amilyen mélyen csak tudtak, annyira élvezték a kenyérnek, a táplálkozásnak az örömét. És micsoda még az emberi kenyér? Az emberi kenyér az élet jelképe. Az egész emberélet a kenyér körül forog. Akinak van kenyere, az biztosítja az életét. Ezért fogadta el az éhhalálra ítélt családapa könnyes szemekkel fiának önkéntes helyállását, aki helyette bevonult a halál cellájába, ahol az ember egy falat kenyeret sem kap hosszú napokon, heteken keresztül, amíg lassan a csontkezét kinyújtó halál teljesen magához nem öleli. Krisztus a misében a pap kezén át a saját magáéba veszi a kenyeret, és szavainak az erejével a saját testévé változtatja át: „Ez az én testem”. Ugyanazt mondja és teszi az Isten fia, amint az utolsó vacsorán a kenyeret a saját testévé változtatja át, a bort pedig a saját vérévé.

Amikor Jézus Tibériás tavának közelében, a hegyen meglátja az éhező tömeget, jóllakatja őket annyira kenyérral, hogy még 123 kosár maradékot is összeszedett a tanítványival. S ugyanezek az emberek, akik átélik a kenyérszaporítás csodáját, hogy az öt kenyérből annyi ezer ember jóllakik, másnap, amikor Kafarnaumban odamennek hozzá, mosolygó arccal, hogy újból kenyeret kérjenek, reméljenek tőle, akkor sokan kételkedve csóválják a fejüket, amikor Jézus azt mondja nekik: „Én vagyok az élet kenyere, aki ebből a kenyérből eszik, az örökké él”. És sokan el is távoznak mellőle, mert ezeket a szavakat már nem tudják elhinni. Tulajdonképpen tehát Krisztus maga alakította ki az életnek és a kenyérnek az összetartozandóságát. Ezért választotta Krisztus az utolsó vacsorán a kenyeret és a bort, hogy a kenyér alá rejtse testének minden porcikáját, a bor alá pedig vérenek legapróbb cseppecskéjét is, a Golgota áldozatának megjelenítésére vasárnaponként az oltáron.

RIPORTER: – Bíboros úr! Ilyenkor augusztus 20-a táján az idősebbek a gyermekkori emlékeiket citálják. Akad-e Bíboros úrnak olyan emlékezni valója, amit szívesen elmondana?

LÉKAI LÁSZLÓ: – Gyermekkoromban egészen belémivódott: hogy akár édesapám vagy édesanyám, mielőtt megszegte volna az új kenyeret, a késsel keresztet rajzolt rá. Ezzel kifejezésre juttatta, hogy a kenyér Isten adománya számunkra, a család számára. Ha leejtettünk egy darabka kenyeret, akkor azt úgy kellett felvenni, hogy mindjárt meg is csókoltuk, „Isten teste” szavakkal. Minden darabka kenyérnek értéke van, szimbolikus jelentősége van. – A világháború alatti éveimet yárosban, Nagykanizsán töltöttem a nagynénémnél. Ott a vidéki élet vallásos folklórája nem kapcsolódhattam bele, mert a nagynénémek nem voltak földművesek. De a kenyérnek a kereszttel való megszégése magától értetődően ment ott is végbe. Mint plébános, az első plébániámon, Balatonlellén végigvezettem a keresztjáró, búzaszentelő és az úrnapi körmeneteket. És híveimmel együtt bekapcsolódtam teljes szívvel és lélekkel.

Ahogy kimentünk a határba, a mindenszentek litániáját mondva, bizony áhitattal, a jövő jó termés reményében kértük Isten áldását a gabonaföldekre és a szőlőhegyekre. Za-

laszentivánon és Badacsonytomajon – második és harmadik plébániámon – már csak a templomban történt meg a körmenet a litániával és az áldás. Mindenki vitt haza a kalászokból és a venyigékből egy-egy szálát. Kár, hogy ez a folklór-szokás elszürkült, sok helyütt szinte kihalt. Mennyi melegséget, közös aggodást, örömet vitt a községek és az egyes családok életébe.

A Szentírás, különböző helyein, a kenyeret Isten adományának és az ember erőforrásának tekinti. Bőségét egyenesen Isten áldásának fogja fel, a hiányát pedig Isten büntetésének tartja. Mert így megszűnik az emberi élet lehetősége. Maga a Miatyánk pedig úgy beszél a kenyérről, mint mindennapi táplálékról, amelyről hangsúlyozza: „Add meg nekünk ma!” Tehát a napi főtáplálékunknak, ételünknek tekinti. De ezek a szentírási részletek azon túl, hogy emberi erőforrásként magasztalják, az emberélet jelképeinek is fogadják el. Tehát a megélhetés folyamatos lehetőségének is tekintik. Ez az értelmezés olvasható ki a Miatyánk kéréséből is. Sőt még több! A kenyér szót nemcsak a testi, hanem a lelki élet jellemzésére is használja a Szentírás, amikor a szenvedést a könnyek és a hamu kenyérének mondja. A bűnről meg azt állítja, hogy a vétek kenyere. A vidám hangulatot pedig úgy emlegeti, mint az öröm kenyere. A kenyér nemcsak az egyes ember életének fenntartását szolgálja, hanem közösségi jelentősége is van: a testvéri szeretetnek és a vendégbarátságnak a jele, főképpen a bensőséges lakomákon.

RIPORTER: – Sok helyén a világnak kenyérrel és sóval köszöntik a kedves vendéget.

LÁKAI LÁSZLÓ: – Ez igaz. Például most is, mikor kint voltam az admonti apátságban, Ausztriában, akkor csakugyan ennek a nagyon szép észak-ausztriai vidéken élő népnek benne volt a lelkében, hogy mindjárt hozták – mint ön is említette – a kenyeret és a sót. A virágok mellett, mert a virágot mindenütt adják, de a kenyeret és a sót nem mindenütt. Ezt megtapasztalhattam ott, főképpen azokon a kis részeken, kis településeken, amelyek egészen fönt voltak a hegyekben... – A kenyér az tulajdonképpen a keresztnek nemcsak a filozófiája, hanem egyúttal a valósága is. Mert amíg a kenyér a földbe kerül és nagyon hosszú munkával az ember asztalára, rengeteg ember komoly munkája, keresztje van vele összefűzve. És talán a legszebb az, hogy a kenyereink, amelynek megszerzése életünk keresztje, az a mi életünk boldogsága is, az életünk célja...

(zene)

RIPORTER: – A főváros kétmillió lakosa éjszakai álmát alussza, és a legmodernebb kenyérgyárban, a Csepeli Kenyérgyárban javában folyik a termelés. Ádám Franciska művezető most magyarázza el, mi hogyan történik.

MŰVEZETŐNŐ: – Négy vonalon megy a termelés, az 1-es vonalon egy kilós kenyereket gyártunk és zsemle-veknit. A kettes vonalon csak 2 kg-os fehér- és 2 kg-os barnakenyér, a hármas-négyes vonalon zsemle, kifli megy.

RIPORTER: – Franciska! Azt mondják, hogy ez egy csikó-csapat, amelyik most a gépek mellett áll, és fiatal a művezető is. Mi az átlag-életkor?

MŰVEZETŐNŐ: – 20–30 év körüliek.

RIPORTER: – És maga, hogy lett éppen az élelmiszeripar eme kulcspontján művezető?

MŰVEZETŐNŐ: – Véletlen folytán választottam ezt az iparágat. Mint fiatal kislány, ipari tanuló lettem Nagykőrösön. Elvégeztem az ipariskolát – fizikai dolgozóként dolgoztam 6 évig, közben munka mellett elvégeztem a szakközépiskolát és azóta, 4 éve művezetek.

RIPORTER: – Az idősebb szakik azt szokták mondani, hogy hiányzik a maiakból az elhivatottság.

MŰVEZETŐNŐ: – Gondolkoztam már azon, hogy változtatni kellene, mert nem fiatalnak való szakma. Sok az éjszakázás, a változó-műszakozás, és bizony van, amikor nem 8 órát dolgozunk... De szeretem, a másik oldala ugye, mert az anyagiakat is nézzük: ennyit sehol nem keresnek 27 évesen. Ha azt mondom, hogy 8 ezer körül keresek akkor...

RIPORTER: – És a kenyér, amit Ádám Franciskáék reggel a teherautókra rakodnak, milyen?

MŰVEZETŐNŐ: – Úgy tudom, a visszajelzések olyanok, hogy meg vannak elégedve az árunkkal!

RIPORTER: – Most hány ember dolgozik a keze alatt?

MŰVEZETŐNŐ: – 40 fő – a vonalvezetőtől az árukiadóig.

RIPORTER: – Mellettünk a dagasztógép surrog, berreg, és benné ez a furcsa élő anyag, amelyik minden pillanatban más leckét ad föl annak, aki dolgozik vele.

MŰVEZETŐNŐ: – Menjünk be és kérdezzük meg az ugyanolyan fiatal kollégámat, aki dagasztóként dolgozik, Almási Jánost.

–Mit gyártunk, mennyi van a számlálóban?

MUNKÁS: – Burgonyás kenyeret gyártunk, 250 kiló ment le idáig ...

RIPORTER: – Ilyen egyszerű, itt van egy elektronikus számítógép ...

MŰVEZETŐNŐ: – Három számológép: egy amit a dagasztó figyel, egy amit az eladó és bent az irodában is ülve figyelemmel tudjuk kísérni az egész gyártás menetét és darabszámát... Gépesítve vagyunk, de csak szívvel lehet csinálni ezt a munkát, másképpen nem ... Nem!

RIPORTER: – És van a mai fiatalokban, a 26 évesekben szív ehhez? Mit mondanak az öreg szakik?

2. MUNKÁS: – Az öreg szakik ezzel a korosztállyal nagyon meg vannak elégedve. Vannak aztán linkebbek itt is úgy, mint bármelyik iparágban. Itt nincs olyan, hogy az ember nem jön be dolgozni! Itt ha az kell, hogy vasárnap reggel 6-ra be kell jönni – én most a héten is úgy kezdtem – este 10-ig ... 16 órára be kell jönnöm, és akkor nincs olyan, hogy család, meg mit tudom én. Nekem itt kell lennem, végig kell dolgoznom a 16 órát. De meg vagyok becsülve, úgy érzem, itt a vállalat vezetése, igazgatása alatt nekem el tudtak rendezni 26 éves koromra egy lakást Csepel szívében, a fizetésem jó.

RIPORTER: – Milyen a kenyér, amit sütsz?

2. MUNKÁS: – Úgy érzem, hogy jó, de a labor-vizsgálati eredmények is azt mutatják, hogy megfelel.

RIPORTER: – Önnek mi a munkája?

MUNKÁSNŐ: – Címkézek ... Szűcs Istvánné vagyok, 21 éves ...

RIPORTER: – Ezek a kilós cipók, ugye?

MUNKÁSNŐ: – Igen. Anyukám is, húgom is itt dolgozik ... szóval mi már egy dinasztia vagyunk.

MŰVEZETŐNŐ: – Péter! Miért nem figyel jobban? Úgy pirul a kettes... Tessék megnézni!

MUNKÁS: – Mindjárt megnézzük ...

MŰVEZETŐNŐ: – Mért nem figyeli a vetőket? ...

MUNKÁS: – Ez még elmegy – barna kenyér, ha kicsit pirosabb, még elmegy ... Kicsit erősebbre van sültve ...

RIPORTER: – Ömlik ki az automata sütő száján a sok-sok pirosra sült ...

MŰVEZETŐNŐ: – ... kétkilós fehér kenyér.

RIPORTER: – Szalad a futószalag is itt mellettünk, rajta a sok piros kenyér, az ember szinte beleszédül. Aki ennek az egész termelési vonalnak a főnöke, felelőse: Péter, a nevedet már tudom ...

MUNKÁS: – Kis Péter vagyok.

MŰVEZETŐNŐ: – Mamikám, mennyi zsömle van még hátra?

NÉNI: – Van legalább ... 70 kocsi, 80 ...

RIPORTER: – Darabra mennyi?

MŰVEZETŐNŐ: – 70 kocsi? 74 500 darab.

RIPORTER: – Ilyen automata masinák mellett most már tulajdonképpen a pék szak-tudományának nincs is szerepe.

MŰVEZETŐNŐ: – Nagyon nagy szerepe van még mindig ... Dagasztani nem mindenkit lehet odaállítani. A kenyeret a neccre bárki rá tudja borítani, de a tészta – azt nem mindenki érzi. És ehhez kell a szaktudás.

RIPORTER: – Közben törüli a homlokát, mert itt van vagy 60 fok ...

MŰVEZETŐNŐ: – Igen. Nagyon sok vád ér bennünket, huszonéveseket ... Azt mondják, hogy az élet ilyen meg olyan – nem! Ilyen is, meg olyan is: mi is ilyenek is vagyunk, meg

olyanok is. De aki bejön ide éjszaka, és végignéz a társaságon, annak biztos más lesz a véleménye.

(zene)

RIPORTER: – Azt mondják, hogy Lénárt Lajos, a Gabona Tröszt vezérigazgatója azóta alszik nyugodtan, amióta magtárban van az ország kenyere.

LÉNÁRT LAJOS: – Hazánk területének jelentős része alkalmas szántóföldi művelésre, és a klimatikus viszonyok is olyanok, hogy a kalászos gabona termelésére különösképpen jók a feltételek. Ezzel függ össze az, hogy Magyarországon az ország szükségletének megfelelően megtermeljük évek óta a gabonát, sőt nyugodtan mondhatom, hogy évek óta évjárattól, termésmennyiségtől függően, kisebb-nagyobb részben, 5–10–15%-os arányban exportra is jut.

RIPORTER: – Igaz az, hogy a Gabona Tröszt házatáján vannak szorongásos hetek, amikor eldől, hogy megtelnek-e a magtárak?

LÉNÁRT LAJOS: – Ez valóban így igaz... Nem akarom a kályhánál kezdeni, hogy az őszi vetésnél elkezdődik már ez a folyamat – de a gabonaforgalmi vállalat dolgozói is már ősszel, télen hozzákezdenek a raktárak fertőtlenítéséhez, ott, ahol már kiürült az áru, a gépek, a szállítóeszközök karbantartásához, és amikor a mezőgazdasági nagyüzemekben az aratási munka elindult, velük egyeztetve vesszük át a gabonát, ahogy az a kombájnokból kikerült és ahogy a szállítóeszközök hozzánk behozzák. – Például a kalászos gabonánál az össztermésnek mintegy 70%-a a gabonaforgalmi szervezet raktáraiba kerül. Elképzelhető, milyen szoros együttműködésnek kell lennie ahhoz, hogy egyetlen kombájn se álljon meg azért, mert a szállítóeszköze nem tudta hol leüríteni a gabonát. Tehát nálunk éjjel-nappali szolgálat volt, ha kellett, ha az aratás így kívánta, mert a kombájn is éjjel-nappal ment... hogy biztosítani tudjuk a gabona raktárban való elhelyezését. Minden raktárunk előre tudta, hogy mely üzemekből fogja kapni az árut, és legfőlegb arról volt szó, hogy egy-két aszályos megyében az a mennyiség 10 vagy 15%-kal kevesebb lett, mint amennyit vártak.

RIPORTER: – Emlékszik-e a Gabona Tröszt vezérigazgatója olyan évre, amikor az újságok nem írhatták meg, hogy magtárban az ország jövő évi kenyere?

LÉNÁRT LAJOS: – Igen, emlékszem. Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején... voltak évek, sőt talán ez volt a jellemző egészen 1964-ig, 65-ig, hogy import-kiegészítéssel tudtuk csak biztosítani a lakosság ellátását. 1958-ban 100 ezer tonnát, 1962-ben 350 ezer tonna kenyérgabonát kellett importálnunk, hogy a lakosság kenyérellátása biztosítva legyen. A lakosság kielégítése mindent megelőz. De a kenyérgabona egy részét vetőmagként vissza kell tartani a következő évekre. Ezenkívül kenyérgabonafajtákból származó búzatételeket takarmányozásra is felhasználunk.

RIPORTER: – Mennyi kenyeret eszik meg egy magyar ember egy évben?

LÉNÁRT LAJOS: – Egész pontos adatot tudok mondani. 1982-ben kereken 85 kg volt az egy főre eső kenyérfogyasztás és 226 db péksütemény.

RIPORTER: – Amikor arról beszélünk, hogy megindult, befejeződött az aratási kampány, ez milyen erők mozgását jelenti?

LÉNÁRT LAJOS: – Hát, hogy csak a legnagyobbakat mondjam: ebben az évben mintegy 13.500 kombájn dolgozott a földeken, ez 3–4 hét alatt (időjárástól függően, az ország északi és déli része közötti időjárásbeli különbségektől függően) tulajdonképpen befejezte az aratást. Számoljuk hozzá ehhez a kombájn-parkhoz azt a szállítóeszköz-parkot, amely a kombájntól állandóan hordta az elcsépeelt gabonát – legalább 2–3 tehergépkocsi csatlakozik egy-egy kombájnhoz...

RIPORTER: – ... az máris 40 ezer gépkocsi...

LÉNÁRT LAJOS: – ... és számoljuk, hogy 1800 helyen volt átvető vonal a gabonaipar területén, ezenkívül az üzemek egy részét, mintegy egyharmadát, ahol a gabonát saját üzemükben helyezték el. Több tízezer munkáskéz dolgozott ezekben a hetekben, gyakorlatilag ez alatt a 4 hét alatt...

RIPORTER: – Beszéltem egy öreg parasztbáccsival, aki azt mondta, hogy június elején az ő gyermekkorában azzal kezdődött az aratási kampány, hogy lehózták a padlásról az üres zsákokat, és az egész család foltozott... Most is a zsákok számbavételével kezdődik az aratás?

LÉNÁRT LAJOS: – Hát kérem – ez már tényleg csak a múlt. Gyakorlatilag zsákot ma már a gabona betakarítása kapcsán a gabonaiparban nem használunk. Ömlesztve kerül a kombájn ürítőkamrájából a tehergépkocsira, onnan vagy a tsz gabonaszérűjébe, vagy közvetlenül a Gabonaforgalmi raktárába, ahol megint a garatokba megy, a tisztító rendszerekbe – emberi kéz szinte nem is érinti. Az a régi, rendkívül kemény munka, amikor 70–80 kilós zsákokat kellett megtölteni, vállra venni, fölvinni a padlásra, vagy fölrakni a kocsira – az már a múlté.

A felszabadulás előtti Magyarországon ha valaki azzal tudott dicsekedni, hogy az éves kenyérnek való a padláson van, akkor az az éhségtől már megmenekült. Ma természetesnek vesszük azt, hogy a kenyér megvan, rendelkezésre áll, de valahogy azért a tudatunk alatt talán még mindig egy ilyen, régmúltból visszamaradt tisztelet parancsolja, hogy ezzel külön mindenki foglalkozzék, még a fiatalok is. Az aratás mégiscsak egy olyan aktus az év történetében, amikor megalapozzuk a jövőt...

(zene)

KISLÁNY: – Én azt szeretem, hogyha olyan forró a kenyér, hogy még meg se lehet fogni, csak papírral átölelni, és ki szoktam belőle csipegetni azt a jó ropogós héját... Apukám néha meg szokott verni, de hát mit csináljak, akkor is olyan finom, és nagyon szeretem...

SZENTKUTHY MIKLÓSSAL

II. rész

Apokalipszis és Agnus 1984.

– *Mit jelentett számodra a két világháború közötti korszak jelentős szellemi társulása, a Sziget-mozgalom? Mi a véleményed a ma bizonyos körökben rendkívül népszerű, ugyanakkor a könyvkiadás részéről eddig mellőzött Hamvas Béláról?*

– Hamvással kapcsolatban pro és kontra megjegyzéseim vannak. Pro: jó barátom volt, nagyon intelligens bírálatot írt a *Prae*-ről a *Napkelet* című folyóiratban. Neki köszönhetem, hogy Lin-Jü-tang a *Böles mosoly* és a *Mi kínaiak* című könyveit elolvastam. Rendkívül imponált Hamvas szent, aszketikus, heroikus élete. Nem törődött népszerűséggel, könyvkiadással, semmivel, élte a maga életét, elment az adriai szigetekre magányosan; azután dolgozott mint melós meg raktárnok – Tiszapalkonyán. Feleségét, Kemény Katalint is jól ismertem, egyetemi kolléganóm volt, Rabelais-fordító.

Hamvas a nagy nyugati írókról itt-ott okos dolgokat mondott, és itt-ott teljesen rossz blöfföket. Nem szerettem misztikáját. Mindezt pontosan kifejtettem a *Magyarok* című folyóiratban megjelent *Gyermekkereszteshadjárat* című tanulmányomban (1947).

– *A Magyar Csillag 1941–42. évfolyamában eléggé „kemény hangnemben” írtál Kerényi Károly vallástörténeti munkáiról. A cikk nagy vihart kavart, Szerb Antal, Devecseri Gábor szólaltak meg Kerényi védelmében. Mi volt az oka ennek az indulatos kirohanásnak?*

– Nem volt indulatos kirohanás, nem! A tárgyilagosság vezetett, csak rokkó stílusban írtam! Sokat olvastam az elmúlt hónapokban Babitsot, mert tanulmányt írtam róla az *Új Írás* novemberi Babits-számában. Babits sokat foglalkozott a mi ifjúkorunk-

ban divatos szellemtörténeti, „Geistesgeschichte” irányzattal, annak előnyeivel és hátrányaival. Ő is megjegyzi, amit csekélységem is, hogy az adatgyűjtő száraz pozitívizmusból valóban hiányzott az a halálos erotikus költői tartalom, mely a görög mítoszokat jellemzi, azzal szemben, amit ezek a temetőbogár filozofok csináltak a görög mitológiából. Érthető, hogy ha jön egy ilyen mágus, mint Kerényi, annak rögtön sikere van. Én tíz évig a legjobb barátságban voltam vele, és neki szóban százszor elmondtam vacsorázás, borozás közben, amit később megírtam *A mítosz mítosza* című cikkemben. Könyveket adtunk kölcsön egymásnak, az ő ösztönzésére vettem meg egy csomó mitológiai művet, például Walter F. Otto *Die Götter Griechenlands*-ját, – hogy az egyik legjellemzőbbet említsem. Felolvastam nekik Empedoklész-kommentárjaimat is, – *Fejezet a szerelemről* című regényem (1936) egyik legfontosabb része; elismerése ma is nem múló büszkeségem.

Ez a „deutsche Mystik” és „Geisterei”, ez a romantikus felfújtság nekem rendkívül ellenszenves volt. Cikkemben mindez világosan olvasható. A pozitívizmus méreg ugyan, de az ellenméreg még rosszabb volt. Fején találták a szöveget, csak nem a megfelelő kalapáccsal. Szokványos dolog: Sátán, utána Belzebub! Le a tigrissel, jön az oroszlán! Le a leopárdal, jön a párduc! Ez a világtörténelemben is elő szokott fordulni.

– *Fordításaid külön rangot jelentenek neked, különösen Joyce Ulyssesének magyarra átültetése. Ez utóbbi teljesítmény – a kritika egyöntetű véleménye szerint – nyelvi bravúr. Mindamellett az Ulysseset számos nyelvre lefordították még. Nem ilyen egyértelmű a helyzet a Finnegans Wake-kel. Mi a véleményed a*

fordítás és a fordíthatóság kérdéséről? Van-e újabb fordítói terveid?

- Nem fordítok soha többé, de nagyon szeretem Babits, Szabó Lőrinc, Mészöly Dezső, Tóth Árpád, Arany János, Kosztolányi miatt a fordításokat, mert ezekben a nyelv legvirtuózabb diadalait lehet látni. Ide tartozik Babits Dante-fordítása is, melyet az ösidőkben olvastam és egy-két éve újból elkezdtem. A könyv is nagyon kedves emlékem, mert Babits özvegyétől kaptam, akivel Babits halála után 4-5 éven át a legszebb barátságban voltam. A fordítást az olasszal párhuzamosan olvastam. Az olasz olyan, mintha latinul volna: kristályvilágos! A magyar fordítás viszont buzgó, szó-zubogató barokk szöveg. Ragyogó, isteni fordítás, de egy másik világ!

Jó fordítás az, amely megtalálja az egyensúlyt a *hűség* és a fordító *egyéni* stílusa között. Határvonalat eleve nem lehet meghúzni. Ugyanaz, mint a színészi, a karmesteri vagy akármilyen zenei előadói munka. A *Hamlet*-et lehet így játszani, lehet úgy játszani. A döntő az, hogy Shakespeare benne legyen. Erről különben nagy vitám volt, mert Swift *Gulliver*-jének fordítása alapján némi joggal ért az a vád, hogy ebből a XVIII. századi racionalista, egyszerű stíusból barokk regényt csináltam, és túlságosan magamhoz idomítottam. Lehet. A későbbi kiadásoknál megkértek, hogy szűrkitsem, szelidítsem a szöveget. Nekem nem volt türelmem ehhez; odaadták egy kiváló debreceni professzornak - szűrkitse! Ő el is küldte az új változatot. Egy ideig a legőszintébb hálával olvastam, a változtatások amúgy is jelentéktelenek voltak. Emlékszem, az óriások vagy a liliputiak királynője beszél Gulliverrel és a „*her imperial grace*” kifejezést használja. Ezt úgy fordítottam, hogy „*imperiális gráciával*”, tehát meghamisítottam az eredetét! Azóta, kérek, már hatvanhatszor megjelent a *Gulliver*; most állítólag szürke!

Nagyon szeretem a magyar nyelvet, bizony egyszerű nyelv; ezt mindenki meg tudja állapítani, aki tud németül, franciául, angolul, olaszul. Világtragédia, hogy a magyar nyelv ennyire izolált! Végeredményben foglalkozott ezzel Babits is és csekélységem ts. Az utolsó szó az irodalomban mégiscsak a *nyelv*, és Joyce-ot is meg a szó-

játékot is azért szeretem, mert a szójáték a *nyelv* lényegébe való beleturkálás. Igazi költő, igazi író nemcsak a gondolatokat szereti, nemcsak a jellemek ábrázolását, hanem a szavak újjáteremtését is. Azt hiszem, talán kiderül majd (vagy már eddig is kiderült?), hogy a magyar nyelvet úgy gyűröm, mintha viaszból volna. A nyelv örök újítása, formálása során az ember gyurmaként kezeli édes anyanyelvét. Minden valamirevaló költő, író *nyelvvívító* is volt. Még Jókai Mór is! A *szójáték* kedvenc gondolati tornámat és a szó nemes értelmében vett sportomat fejezi ki; a szójáték révén a legtávolabbi dolgok is közeli összefüggésbe kerülnek. *Prae* című könyvem eleje a szójátéknak egy ilyen elméleti hitvédelme.

Emlékszem - Joyce-szal kapcsolatban - ezt még részletesebben kifejtettem az *Európai Iskola* nevű művészeti társulatban; közvetlenül a háború után állandó meghívott voltam ott a *Prae* alapján. Előadásokat tartottam, főleg arról, hogy amiket ők vendkívül forradalminak tartottak, arról én azt mondtam, hogy láttunk mi már efféle forradalmakat 1910 körül, a manierizmus XVI. századi bukfenceiről nem is beszélve.

- *Ha már a Finnegans Wake fordításának nehézségeit említettük, hadd kérdezzem meg, vajon lefordíthatónak tartod-e saját írásaidat. Úgy vélem, a fordítás nehézségei nem a megszokott, s az irodalomtörténetírás által is hangsúlyozott magyar rokotalanság tényéből fakadnak elsősorban, hiszen Szentkuthy éppoly érthetetlennek tűnhet - még az értelmiségi olvasó számára is - magyarul, mint mondjuk angolul vagy franciául. Véleményed szerint főként a nyelvi nehézségek jelentik-e műveid megértésének akadályát, vagy a műveltség klasszikus értelemben vett hiánya?*

- Ez nagyon egyszerű. Mozart is írt műveket és odaírta, hogy *Für Kenner und Liebhaber*. Tehát aki *Kenner* és *Liebhaber*, az szeret gondolkodni és érti. Fájdalom, hogy bár a leeurópaibbnek és a legmodernebbnek érzem magamat (legalábbis mások ezt mondják, hát óvatosan el-elhiszegetem), a *nyelv* miatt vagyok nehezen megközelíthető. Itt említem meg Thomas Mann-nak azt a Oszép levelét, amit rólam írt. Mannról három nagy tanulmányt közöltem, a József-regényekről írt tanulmányomat a hátam mögött lefordította egy hölgy, és elküldte

Thomas Mann-nak. *Thomas Mann* válaszolt neki: a leghízelgőbb dolgokat írta rólam. Látszik, hogy nem udvariasságból, saját kezével írta a levelet. Aztán lefordították magyarra, sok helyen megjelent németül is. Thomas Mann azt mondja, hogy szeretné regényeimet is megismerni, de milyen borzasztó, hogy nem tud magyarul és ezt nem először érzi.

Az, hogy valaki „nehéz író”, nem jelent semmit. Dante is nehéz, Browning is nehéz, Joyce is nehéz, esetleg Proust is nehéz. Ha tetszik, még Thomas Mann, a *Varázshegy* is nehéz. Babits meglehetősen cinikusan ír egyszer a *Könyvről könyvre* sorozatban rólam. „Könnyű és nehéz irodalom” címen eszmélkedik. Nem olvasta a *Prae*-t. Egy mondatot bírál ritmikai szempontból, egyébként általános elveiről számol be.

En egyáltalában nem élvezem a magányosságot, nem keresem a remeteséget. Így van, ahogy van. Nekem se nem előny, se nem hátrány.

Mikor könyvtáramban Szent Bonaventura életrajzát és a műveiből vett szemelvényes kötetet néztük, említettem neked, hogy a *Vigiliában* írtam egy elbeszélést Bonaventuráról: *Vénasszonyok nyara, avagy valamit az intellektualizmusról.* (Ezt azért jegyzem meg, mert itt szó van arról, hogy az olvasók számára az érthetőséget megnehezíti műveltségük hiánya. Hát ez is nehézség, kétségtelen.) A Bonaventura-novella azt az epizódot örökíti meg – persze jól kiszínezve és dramatizálva –, amelyről a *Szentek életé*-ben olvastam: egy alkalommal egy szegény vénasszony megkérdezte Szent Bonaventurát, a nagy tudóst, hogy jaj, jaj, jaj, ő alig hogy tudja a Miatyánkot meg az *Üdvözlégyet*, és ugye a bíboros atya milyen nagy tudós. Az Isten elfogadja-e az ő eldadogott *Ave Mariáját* és *Pater nosterjét*? Úgy szégyelli magát, az Isten biztosan csak az ilyen nagy bíbornok tudósokat szereti. Bonaventura azt mondta neki: ha te szereted Jézus Krisztust és szeretettel mondd el, ha hibásan is, az imádságot, az épp annyit ér minden tudomány, sőt lehet, hogy többet. És az öreg néni csuda boldog volt, végigrohanta az utcákat, minden öreg máminak elújságotla: a nagy Szent Bonaventura (nem volt szentté avatva, de szentnek tartották) bíboros úr azt mondta, hogy mi is üdvözülhetünk, a mi imádságunk esetleg sokkal többet ér, mint az ő könyv-

tára meg minden tudománya... Valóban, egy csomó ember azt hiszi, hogy csak póz nálam, pedig szívem legbelsőbb rekeszéből mondom, hogy én az egyszerűséget szeretem legjobban, csak hát a világ sokrétű, tehát sokrétűen kell kifejezni. Annyiban vagyok bonyolult, amennyiben egy matematikai formula. Közben nagyon szeretem a nyelvet, nagyon nagy a fantáziám, mint Bosch festőnek; így adódott, ez a végzetem.

– 1948 után jó időre eltűntél a hivatalos irodalomból. Írói indulásodtól kezdve tulajdonképpen napjainkig, inkább csak formális elismerésben volt részed, mintsem igazi megértésben. Hogyan látod e kívülről szerepét a mai magyar irodalomban? Előnynek érzed-e, vagy inkább hátránynak?

– Eltűnésem természetes volt. Az 1945–48-as években a *Magyarok*, a *Válasz*, a *Magyar Csillag* című folyóiratokban, a rádióban és a Szabadegyetemen rengeteget írtam és beszéltem; közöltem novellát, esszékét, ezt-azt. Tudatosan tettem ezt, barátaim is azt mondták, hogy lehetőleg népszerűen adjak elő, csempésszem be magam az irodalmi köztudatba, és akkor talán folytatni lehet majd az *Orpheus*-t. Később már nem tudtam folytatni: stílusom nehéz volt, aztán a sztálinizmus sem kedvezett éppen. De nekem elég elismerés volt, hogy Németh László, Szerb Antal és Halász Gábor, ebből a szempontból Hamvas Béla és még egy páran – szóval valóban a legkiválóbb kritikai agyak – elismertek. Előbb már célzást tettem arra, hogy nem vagyok kívülről, és nem kerülök semmit. Hozzám rengeteg ember jár. Hát minek menjen Mohamed a hegyhez, ha a hegy jön Mohamedhez? Semmiféle remete-kultusz meg magányosság nincs bennem, csak nem „nyüzsgök” az irodalmi életben. Az *irodalomban* benne vagyok, csak a nyüzsgésben nem. Nem szeretem az „irodalmi életet”, a pletykát, a nyilatkozatot, a vitaestet, a vitát a vitáról. Ahhoz képest, hogy nem nyüzsgök, ahhoz képest, hogy nehéz a téma, nehéz a stílusom – finoman kifejezve – a közéletben sem veszek részt, nagyon örülök, hogy kiadnak. Nincs olyan nagy baj, ugye? Én nem nyüzsgök, de nem vagyok remete sem. Én intellektuális társaságban élek, kérem szépen!

– *Orpheusod időben és térben lényegében az egész európai történelmet „bekalandozza”.*

Mégis vannak korszakok, ahol Orpheus, illetve maga az alkotó a leginkább otthon érzi magát, vannak személyek, akikkel leginkább rokonságot érez. Haydnról, Händelről, Mozarttól, Dürerről, Goethéről, Lutherről írt életrajzi regényeidet úgy tekinted, mondottad imént, mint „önarcképet álarcokban”. Felfedeztél-e azóta olyan figurákat, akiknek lelki világa, művészeti szándéka hasonlít a tiédhez?

– Bizony, életrajzi regényeim pár évtizeddel ezelőtt keletkeztek, de még most is izgatnak a világirodalomban, művészetben a lelki rokonok.

Van Salvator Rosa olasz manierista vagy barokk festőnek egy képe, férfit ábrázol, aki álarcot tart egyik kezében, másikkal egy mellébe álló alaknak mutatja a maszkot. Címe: *A hazugság*. De hányféleképpen lehet interpretálni ezt a témát! Az álarc Salvator Rosa számára – és számomra is – nem arra való, hogy eltakarja saját énjét, hanem mint színész különböző szerepekben megélje azt a sokféle lehetőséget, ami a lelkében van. Erről beszéltem már Babits esszéivel kapcsolatban is, ez az ember proteusi jelleme. Tehát az álarc és az őszinteség nem ellentétes fogalmak, Salvator Rosa képének címe idézőjelben is érthető. Az én önarcképeim álarcokban azt jelenti, hogy folyton izgatnak – és irodalmi életemben ez igencsak kiütközik – a világirodalomban és művészetben fellelhető lelki rokonok. Ezerszer elmondtam, hogy nem tehetségeket hasonlítok össze, hanem lélektani alkatokat.

A legutolsó időkből három ilyen fantasztikus és döbbenetes lélektani rokonnal találkozottam. Az egyik éppen az előbb említett *Salvator Rosa*, XVI. századi olasz festő, a másik a középkornak egy igen különleges francia költője, *Jean de Meung*, a harmadik pedig *Lukiánosz*, a hellenisztikus ókor nagy szatirikusa.

Miért szeretem annyira Salvator Rosát? Rendkívül sokoldalú volt: festő, színész, költő, zenész, udvari ember, alkimista, utazó... Tehát nem úgy van benne az egész világ, hogy könyvtára zugában olvas csillogokról, állatokról, kísérletekről, boszorkányokról, hanem *éli* ezt az univerzálitást.

Salvator Rosa Nápolyban tanult, Caravaggio és Ribera világában, a nápolyi festészet realizmusa, erotikája, drámaisága vérében

és ecsetjében volt. Mert bár démoni költő volt, irodalmi szalont is tartott fenn Rómában – ahol élete utolsó húsz évét töltötte –, démoniáját, a szó legvadabb értelmében, mégis elsősorban festményeiből ismerjük. Tájékei ha épület van, az rom; ha felhő van, az vihar; ha tenger van, az vízőzön káosza; ha hajó, az kezdettől fogva roncs, – mintha az egész világot apokaliptikus romlásnak látná.

Milyen ragyogóan izgalmas *A filozófusok erdeje* című képe. A filozófusokat nem hideg, platonikus akadémiákon ábrázolja, hanem egy vadromantikus erdőben. Ha valaki igazán filozófus, igazán gondolkodó, akkor az élet dzsungelében kell elmerülnie, nem pedig egy Kant Immánuel-féle agy-laboratóriumban.

Másik képén pásztoroknak megjelenik az Igazság istennője. Kísérteties a hasonlóság a betlehemi jelenettel, mikor az angyal a pásztoroknak hírül adja a Kiszűzött születését. Itt az istennő a levegőben lebeg, kezében mérlege elég részegen és asszimetrikan táncol, mint ahogy a világtörténelemben az igazság mérlegé gyakran ilyen állapotban leplezhető le. A pásztorok döbbenetben nézik a lenge fekete ruhás jelenséget, – és környezetükben megint csak romok, hervadt csonkok, jelezve, hogy a létezés és a természet mélyén mindig valami borzalmas kémiai és fizikai botrány, apokalipszis rejtőzik.

Na aztán, a teteje a dolgoknak egy Walpurgis-éj: *Boszorkányok és varázslatok*. E képpel kapcsolatos ragyogó költeménye egy boszorkányról, amely igazán versenyezhet a legmodernebb költők műveivel, persze a „modern” szó nemes értelmében, nem pedig ultra-hóbortok irányában. Képén aktok, hullák, csontvázak, Macbeth boszorkányaival rivalizáló figurák, mindez nemcsak hogy a romantika megelőzése, de a mai pszichoanalitikusok előhírnöke is, a lelkek mélyén tomboló vad álmok kifejtésének előképe.

Ebben a vallomásomban különben is arra a meggyőződésemre szeretném helyezni a hangsúlyt, hogy mennyire megvan a régebbi időkben, ami az úgynevezett modern gondolkodásban, képzőművészetben izgalmas. Mennyire ne verjék féltéglával mellüket az úgynevezett modern költők, filozófusok, festők, hogy óh, de milyen forradalmiak vagyunk!

Salvator Rosa igazán lehetne álarcom, *Szent Orpheus Breviáriuma* helyett írhatnám azt, hogy Salvator Rosa Breviáriuma. Mégsem hagyhatom szó nélkül, hogy van egy lényeges különbség kettőnk alkata között. Ha már bizonyos értelemben nyilvános gyónásról van szó, meg kell jegyezmem, vállalva a szerénység bélyegét, hogy Salvator Rosából hiányzik a gyengédség, a melegség, a szeretet. És mivel a gyónás nemcsak a bűnök bevallása, hanem talán az erények bevallása is lehet, büszkén vallom, hogy – ha műveimben ez csak helyenként fedezhető is fel – keserű világszemléletemet óriási gyermeki hittel, melegséggel, bizalommal, *Deo gratias*-szal, *Miserere nobis*-szal, *Dona nobis pacem*-mel egyensúlyozom ki.

– Az előbb említetted Jean de Meung nevét, aki a *Rózsa-regény* második részének írója, Guillaume de Lorris után folytatta, sőt több mint folytatta, 18 ezer verssort írt hozzá. A XIII. század talán legegyetemesebb gondolkodóját mennyiben tekinted lelki rokonodnak?

– Jean de Meung Szent Lajosok, kereszties hadjáratok korában élt, középkorok középkorában, – és közben, ha gondolatait, stílusát, témáit tekintjük, akár a XXI. században érezhetjük magunkat. Nekem ő azért is rokonszenves, mert 27 éves korában kezdett bele nagy munkájába. És – bűnös szubjektivitás, csúf lírikum! – 27 éves koromban én is vadállatian intellektuális voltam, sőt, a *Prae*-t még fiatalabb koromban kezdtem írni, szinte gyerekfejjel, ugyanezzel a mindent habzsoló mohósággal.

Mikor kezdjük Jean de Meung szövegét olvasni, elképedv tapasztaljuk, hogy ez az ember mindent tudott. Legyen az antik vagy korabeli irodalom, fabliau vagy farce, imádság, szent szöveg, gunyoros anekdoták. Azután hamarosan tapasztaljuk azt is, hogy szabadgondolkozó volt, és ezt ad absurdum vitte. Nagyon jó álarc ő ezért is önarc-képemhez, mert én is gyakran ad absurdum viszem a gondolatokat és fantáziámat. Ezek után még izgalmasabb, hogy minden téma érdekli: a természet minden árnyalata, a történelem minden eseménye, a filozófia minden megélhető lehetősége. Amit az emberi értelem rossznak, kérdésesnek talál, azt mondjuk ki! ne kerteljünk, ne féljünk tilalmaktól! – Ime, ez a középkor, de ugyanakkor freudi kor is, többek között a halál

gondolatával, mert hiszen a haláltánc világa mélyen gyökerezik enünkben.

Ugyanez összefügg politikai gondolkodásával is, mert a haláltáncban a halál éppúgy elviszi a koronás királyt, mint a nyomorult koldust! A halál fertelmesen univerzális demokráciája abban a korban a haláltánc műfajával általánosan ismert téma volt.

És talán nem zavaró, ha visszatérek egy pillanatra Salvator Rosára, *Humana Fragilitas* (Az emberi lét törékenysége) című festményére. A képen első ránézésre mintha Szűz Máriát látnánk, ölében a Kisjézussal, körülöttük mozgalmas figurák. De hamarosan észrevevesszük, hogy gyönyörű lombkoszorúval a homloka körül antik istennő tartja ölében a kisgyermeket, aki valami gyűrött pap ír. Fölötte csontváz, a halál szárnyas angyala lebeg és ujjával mutat a papírra, amire a kisgyermek, talán az emberiség embrionális próbababája, valamit ír. Mellettük másik kisgyermek – ő sem Keresztelő Szent János! – szappanbuborékot fúj, ami, hogy groteszkül fejezzem ki, a legkézzelfoghatóbb jelképe az emberi törékenységnek, az illúziók csábos színességének és ezek mindörökre halálra ítélt szét-pattanásának. A műtörténet nagy tudorai szerint ezt a képet Salvator Rosa gyermeke halálának emlékére festette, manierista és az örökkévalóságnak szóló négysoros vers kíséretében, – ez a vers állna a bébi által szignált papírszon?

Jean de Meung, aki a szerelemtől sokszor oly kiábrándultan nyilatkozott, nagyszerű komédia alakjában meséli el Abélard és Héloïse szerelmét. És ha már Abélard-ról van szó, hadd említsem *Sic et non*, Igen és nem című, igen modern logikai művét. Idézni fogok néhány verssort Jean de Meungtól, ami minden magyarázatnál többet mond arról, hogy milyen nagyszerű modern pszichológus, „sic et non” szellemű gondolkodó volt. A szerelemtől beszél. Így:

*Szerelem? Bűvös gyűlölet
És gyűlöletes bűvölet;
Törvénytörés törvénye és
Törvényszerű törvényszegés;
Biztonság, mely vak félelem,
Reménység, mely reménytelen;
Örült elméjű bölcselet,
S mindennél bölcsebb örület...*

(Mészöly Dezső fordítása).

Nagyszerű pszichológia, közben érezzük, hogy kissé mechanikusan hozza össze az elemzéseket. De egye fene, Petrarca ugyanezt csinálta, és a modern pszichológiában kiderítették, hogy ez a mélységes igazság. Egyetlen nagy védelmezője van ennek a Freud, Jung- vagy Adler-féle stílusnak és az Szent Ambivalencia névre hallgat. Belőle élnek a mai novellisták, regényírók, filmrendezők.

De az is nagyon érdekes, hogy Jean de Meung, a szabadgondolkodás határtalanságában repdesve, tele erotikával, tele Bosch-féle apokaliptikus fantáziával, tele kritikával, valahol belülről nagyon mélyen keresztény, hívő lélek, és érzi azt, hogy a sok képzeletbeli vagy valóság diktálta, történelem tényeiből születő logikai bukfcenc az agyvelőnek csak valami furcsa játéka. Hát, a Szentlélek, úgy látszik, ezt is akarja, az efféle csűrés-csavarásokat. Sok verssorából áhítat, gyengédség sugárzik, itt kell rámutatnom Villonnal való közeli rokonságára. Hadd toklodjam ide én is, ismétlem, nem tehetség-ről van szó, hanem lelki rokonságról. Nevezhetném művemet Jean de Meung Breviáriumnak is, mert rokon vagyok, az ő fantasztikus intellektuális pokoljárásán belül, vallásos gyengédségével, Ave Mariás lángoló bizalmával.

– *Többen neveztek már clown-nak, bohóc-nak: legutóbb éppen a Joyce-előadásodról írott – különben nagyon pozitívan értékelő – kritika. Azt hiszem, hogy ez a megállapítás szorosban kötődik az irónia és a szatíra általad oly gyakran alkalmazott eszközához. Ezek azok a rokoni szálak, amelyek Lukiánoszhoz fűznek?*

– A harmadik önarckép álarcban, akit most itt említenék, valóban: *Lukiánosz*. Ő a második század görög szatirikusa, vándorszónoka volt, évszázadokon át a gúnynak, a blaszfémianak, a karikatúrának, a mélyen morális kétségbeesésnek élő jelképe. Szír születésűnek vallotta magát, szobrászként kezdte, de mikor mestere valamit kifogásolt, ő sértetten odavágta vésőjét mind-örökre.

– Tanult aztán retorikát. Nahát, a retorika! Egész életemen át izgatott az antikvitásnak az a ténye, hogy a retorika volt minden tudomány alapja. A szónoki beszédet olyan komolyan vették, hogy ahhoz logikát, filozófiát, mitológiát stb. tanultak. A szónoki be-

széd előadója óriási műveltséggel rendelkezett. Például: a politikai élet döntő ütőkártyája mindig egy nagy beszéd volt. Cicero beszédei éppen olyan jelentősek, mint Brutus törje Julius Caesar hátában.

Azonkívül vándorszónoknak lenni egyszerre írói, rendezői és színészi funkció is. Gimnazista koromban és később is; mikor tanár voltam, ünnepi alkalmakkor mindig engem bíztak meg az úgynevezett ünnepi beszédek megtartásával. Igyekeztem összeegyeztetni, még óráimon is, a pátoszt sok-sok színes humorral, játékkal, iróniával.

– *Tehát Lukiánosz mint vándorló rétor, a hellenisztikus ókor nagy gúnyolódója az Orpheus egyik előképe is lehetne?*

– Pontosan! A komédia, a színház elválaszthatatlan életemtől és műveimtől, első-sorban az *Orpheus* köteteitől.

Olvastam Lukiánosz életében, hogy az olympiai játékok alkalmával is komédiás előadásokat tartott. Szívesen megírnám azt a jelenetet, mikor az egyik pódiumon Pindaros mondja el nagy, ünnepélyes ódait az olympiai győztesekről, sok-sok mitológiai illúzióval, a másik pódiumon meg „komo-lyan” ott bohóckodik Lukiánosz.

Egészen meglepő dolog az is, hogy amit előad, az mennyire modern. Például: álom formájában meséli el életének sorsfordító epizódjait. Freudot felidéző merészséggel, önanalízissal beszél, persze az életében szereplő figurák félelmetes, ördögi karikatúrái sem hiányzanak. Isteneket, mítoszokat, történelmet meglehetősen zavaros ügynek találta, az emberi sorsot érthetetlennek, gonosznak, hiábavalónak. Ebben az álom-előadásban a szereplők ennek a világlesaj-nátásnak a kifejezői.

– *De a legnagyobb gúnyolódók életében és műveiben is lennie kell olyan fix pontnak, amely „vérsen komoly”, és egyben megteremti azt a helyet, ahonnan gúnyolódó kívülálló-ként szemlélheti a világot. Nagyon fontos paradoxon: a lukianósi szatíra erejét tekintve Szókratészhez közelíti, de kortársai joggal tartották őt szofistának. Lukiánosz mégis talál egy biztos fogódzót: a filozófiában. Az anti-ochiai évek után írásban is rögzíti a szofisztikától való elfordulását.*

– Erre egy művének felidézésével válaszolok, címe: *Pseudologisztész, a hazug, az al-*

logikus. Legjobban utálta a tudomány helyébe lépő tudálékosságot, a bölcsesség helyét elfoglaló kukac-logisztikát. Sok rokonság van az ő gondolatvilága, valamint Swift világtörténelmi és filozófiai pesszimizmusa között.

Hogy megint idetolakodjak – de hát erről van szó – az én Orpheusom valóban rokon ezzel a világtörténelmi és világfilozófiai kari-kirozással, hiszen *Véres Szamár* az Orpheus IV. kötetének címe. Arról nem is beszélve, hogy ő is írt számárról, amely témát aztán átvette Apuleius az *Arányszamár*-ban, – és ami most döglök meg véres számárként az én könyvemben.

Lehetne tehát művem címe: *Satanicus Lucianus Breviáriuma* is, mégis ki kell mondanom utoljára, de annál hangosabban, hogy Lukianosban szeretet, humanitás nincs. Szemében a rabszolga rongyok rongya. Szemében a kereszténység megvetendő

dolog. Nem kalaplengetés a Vigilia felé, ha azt mondom, hogy én, ellenkezőleg, – és aki jól olvassa az Orpheust az látja is – a kereszténységnek leglángolóbb, legszenvedélyesebb, leggondolkozóbb, legszentlekeesebb, legskolasztikusabb és legmisztikusabb kutatója, hívője, kételkedője vagyok 75 éve. Jákob harca az Angyallal.

És mikor ezt a kontrasztot hangsúlyozom, meg szeretném említeni, hogy ha Isten életet és erőt ad, akkor talán karácsony táján beszélhetek a *Vigiliában* a Betlehemről. Hogy úgy fejezzem ki magam, „kipakolok” majd az én betlehemi világomról, abban való otthonosságomról, és hogy csúful hencegjek: talán kuriózum, hogy valaki Lukianosz, és ugyanakkor gyermeki boldogságban a legnagyobb lírai és értelmi konszenzusban jelen van a pástorokkal, a Három Királyokkal, a számmal és a téhennel együtt a Betlehemi Jászol mellett.

RUGÁSI GYULA

K Dalma Hunyadi Brunauer-Stephen Brunauer: **DEZSŐ KOSZTOLÁNYI.** Szinte törvényszerű, hogy a budapesti születésű, Amerikában élő szerzőpár a következő idézettel nyitja s zárja Kosztolányi-monográfiáját: „...„Jaj, meg ne tudja, hogy hiába minden, / ha dalol és ha a távolba lát, / mert néma gyermek minden kismagyar, / s a Nagyvilág nem érti a szavát” (A szegény kisgyermek panaszaiból). Törvényszerű, mert azok, akik hazánktól elszakadva, idegen (nyelv)-területre kerülve szolgálni szeretnék a magyar kultúra, a magyar irodalom ügyét, először a nyelvi akadályokkal, korlátokkal találják szembe magukat. Egy kis nép nagy irodalmát megismertetni, elfogadtatni a nagyvilággal – nemes misszió, nagy munka. Ebből veszi ki részét példamutató igényességgel az angol nyelvű kiadvány két szerzője. A fent idézett mottó is – könyvük elején – angolul szól: „...„Woe, he must not be told that – all is vain! / What if he sang? What if he prophesied? / Little Hungarians are all born mute, / Their cries go unheard by the world outside.”

A több mint kétszáz oldalas kiadvány első fejezete remekül tömörített életrajz. Második feje-

zete a költő és drámaíró, a harmadik pedig az író Kosztolányit mutatja be. Ezt követően külön rész szól az újságíró-esszéista, illetve a fordító Kosztolányiról. E világosan tagolt, az egész életművet helyes arányokban tárgyaló utóbbi négy fejezetet alapos anyagismeret, tudás és gördülékeny stílus teszi megbízható s ugyanakkor olvasmányos kalauzá az angol nyelvű olvasó számára. A könyv anyagát jól válogatott idézetek tartkítják, mert – ahogy a szerzők mondják – ez az egyetlen módja annak, hogy az olvasó megismerjen s megszeressen egy szerzőt, akinek nagyon kevés műve jelent meg angolul.

A rövidre szabott hatodik s egyben utolsó fejezet megpróbálja a magyar, illetve a világ-irodalom kontextusába helyezni Kosztolányit. Utóbbi összefüggésben Thornton Wilder-hez, Oscar Wilde-hoz és Rainer Maria Rilkéhez hasonlítják, mérik őt. A könyvhöz kronológia, jegyzetanyag és válogatott bibliográfia tartozik a magyar és az angol nyelvű forrásanyag megjelölésével. A mű a *Müncheni Egyetem Finnugor Szemináriumának Kiadványai* sorozatában látott napvilágot. (München, 1983.)

v. l.

REGINA VITAE

Tartally Ilona könyve fekszik előttem, az *Ékes virágszál*. Becsukva is régi képekre nyitja emlékezetemet. Regényét először, még az 1946-os kiadásút, jó harminc évvel ezelőtt láttam édesanyám kezében. Annál ez a mostani testesebb. Második kötettel bővült, de egy könyvbe fogja össze a színes borítóval ellátott fedőlap. A borítón a csodatevő háromszáz éves fára festett kép mása, amelyen az ülni tudó Kisjézust tartja karján a Szűzanya. A nehéz színek és díszek lustán nyugalmasak. Az egész kép Mária fehér arcának s kezének időtlen delejében nyugszik. E naiv megformálásban is érzem, mint minden ikonban, a test és a lélek nagy, keleti dilemmáját, – egymással vagy egymás nélkül? A képiró ezt az általános emberi kérdést az anya s gyermeke közti viszony szintjén is igyekszik megerősíteni. Az Istenanya szabadon maradt karja Jézus felé hajlik, s keskeny keze és valószínűtlenül hosszú ujjai szinte fénné fogynak el. Pontosabban: az érzékeny ujjvégek a szeretet láthatatlan hullámaiban folytatódnak. A két kar ölelő köre érzelmünknek így bezárul, de a szemünknek nyitott ölelés marad.

Ennek a képnek a történetéről szól az *Ékes virágszál* első kötete. „A lélek felébred” fejezetcímre lapozok, és megpróbálom felidézni a cselekményt emlékezetből, abból a régi könyvből, amit akkor, harminc évvel ezelőtt, én is elolvastam. Látom a vastag, kopott lapokat, és hogy petróleumlámpánk bizonytalankodó lepkefényénél a meg-megbolyduló betűket ujjammal kell visszalökdösnöm, tologatnom helyükre. De a történetből bizony csak az jut eszembe, amit – azt hiszem – már amúgy is tudtam a pócsi kegykép csodás könnyezéséről. Hiszen mitőlünk, akik a Nyírség szélén laktunk, a Nyírség közepén fekvő falucska, szinte az egész Kelet-Magyarország búcsújáró helye, processzióban egynapi járóföldre esett.

A homokutakon lassan, imbolyogva haladtak a búcsúsok, mintha vizen járnának. A dombok hullámai is törték, fékeztek vonulásukat. A lábak nem bírták tovább a csizmát, a cipőt, a szandált, csak amíg átértek a tengeridegzetű táj egy-egy dombra földobott s völgybe lebukó településén. Harangzúgás jött mindenütt eléjük és kísérte át őket a falvakon. Vonultak a bivalylusta akácok között ének és hőség selymébe gabalyodva. Húzták maguk fölött a Mária-lobogók aranyozott gombjába akadt ragyogást. „Egy szüzetlen és bűnös kálvinista”, Ady Endre írja *A pócsi Mária* című versében: „... – mindig új-új csapat / Énekel a poros, tarlott mezőkön, / Ezek hozzák magukkal a hitet... / Oh, Mária, Pócson is lakozó / Regina Vitae és maga az Élet...”

A máriapócsi görög katolikus kis fatemplomban az Élet Királynője először 1696-ban könnyezett. Amikor – ahogy történelemkönyveink mondják – a török kiűzése után fellélegzett az ország. Viszont a könyvlapokkal borított rétegek alatt, ahol a közös emberi tapasztalás írja történelmét, mást őriz az emlékezet. A török pogány hatalma után új hatalom támad. Halvérű hatalom, melynek tengere népek könnye. I. Lipót császár e „hatalom jogán” követeli magának a képet, viteti erőszakkal Bécsbe; azóta is ott van. A Szűzanya könnyei azonban elapadtak, még mielőtt a birodalom fővárosába megérkezett volna. Miértünk sírt tehát a pócsi Mária.

Tartally Ilona könyvének második kötete azzal kezdődik, hogy Papp István képiró, az első kép festője megint munkához lát. Máriát és a Kisjézust már nem indázó, keleti díszekkel teleszótt glóriával mutatja, hanem fejükön koronával. Ez a kép látható ma is a máriapócsi új templomban, amelyet „nagy jelentőségénél fogva a Szentatya, XII. Pius, bazilikai rangra emelt”. E festmény fehér ruhába öltöztetett Nagyasszonya kétszer könnyezett; a Rákóczi-szabadságharc bukása után és 1905-ben. Időközben Mária arca és a Kisjézusé is elbarnult, megfeketedett. Lehetnének ők négernek is. Hozzájuk zarándokoltak s zarándokolnak el

évente több százczren. „Tegnap volt az oláh Mária-nap, / Tegnap temettem minden élet-rangot / S ma jönnek meg a pócsi búcsúsok / S ma táncolnak a kicsi, móc harangok” – hal-lom megint Ady nagy gyónó sorait. – „Hogy ki vagyok, ma kezdem sejteni.”

Az *Ékes virágszál* borítójának fülén olvasom: „Ami a franciáknak Lourdes, a portugálok-nak Fatima, a lengyeleknek Czestochowa, a mexikóiaknak Guadalupe és az osztrákoknak Mariazell, az nekünk Máriapócs”. Ehhez képest, az ország egészét tekintve, mintha kevesen imernék. Tartally Ilona könyve talán segít, hogy legalább megtudják, hol is van „egy nem-zet lelki nemessége, vallásos génusza megnyilvánulásának helye”. Nekem túl sok szemé-lyes élményem kapcsolódik könyve történetének színteréhez, hogy igazi hatását megítél-hessem. Régi könyve pedig, az ötvenes évek elejéről, nem mint olvasmány, hanem egy da-rab anyag, formájával és súlyával él emlékezetemben. Mágneses terében mozdulatok, ar-cok, szavak rendeződnek, és ma is hallom, hogy mondja valaki: „Sírhatna értünk megint a pócsi Mária”. Csakhogy – három a magyar igazság, és negyedik igazságra várni . . . Mi is ért-hetjük mindnyájan, amit Ady megértett: „Úgy kívánja a pócsi Mária, / Maradjak meg ma-gamhoz érdemesnek”.

SZÖLLŐSI ZOLTÁN

Vasadi Péter versei

Csapdák

R. Gy.-nek

*Fölszínre hív a félrevert
harang. Oránként egyet
üt csak, mégis
kötélhágcsót fűznek össze-
ritka hangjai.
S a megfűjt lisztként
szétporló halak között
lebegek fölfelé.*

*A tintamély ízelt
csapdáival alul marad,
de fönt is csapda vár:
halak helyett a tiszta
tett, mely eseménytelen,
de örökké áll és úgy
susog, mint egy
nyírfa vadon.*

Most

*Most mérik meg
milyen mély a verem
mit habozásom
lombbal lefödött.
Most írják össze
nevetésemet. Most
lép elém valaki
s rámmutat:
míg sírtak, rőfögött.
Most értem meg:
a kő, a vér, maroknyi
rozsma, öleléseim*

*mind érthetetlenek.
Most látom csak,
a végtelennek kell
mozdulnia, mielőtt
moccanok. Most bánja
bűnét bronzkorona és
ólomkehely. Most
már tudom: meggyónható
a naplemente. Most
áldozik a surranás.
A félelem. A seb.*

SZÉLJEGYZETEK EGY VITAIRATHOZ

A kultúra szerkezetének és működésének, intézményrendszerének és tartalmának a vizsgálata bepillantást enged az adott kor, az illető társadalom politikai, szociológiai és tudati viszonyaiba is. Másképp fogalmazva: a művelődés helyzetének felmérésével megkapjuk az egész társadalom többé-kevésbé hű tükörképét.

Mindenképp dicséretes *Vitányi Iván* szociológusnak, a Művelődéskutató Intézet igazgatójának kísérlete a mai magyar kulturális élet strukturális és funkcionális viszonyainak ábrázolására. A kísérlet szót a szerző sem veheti zokon, hiszen már művének címében sejteti, hogy nem lezárt, s főleg nem kikezdzhetetlen rendszert alkotott. *Vitairat a mai magyar művelődésről*: Vitányi bevallottan is várja az ellenvéleményeket, a kritikát s főleg a másfajta koncepciók kifejtését.

A könyvnek két alapvető *formai* hibája van. Egyik az, hogy túl hosszú, a másik, hogy túl rövid. Hosszú, mert a vitairat műfaja egyszerűen nem tűr 25 ív terjedelmet, a szerző óhatatlanul elvész a részletekben, ismétli magát, kitér olyan mellékkörülményekre, amelyek nem tartoznak egy ilyen írásba. Vitányi a bevezetőben elismeri, hogy eredeti szándéka szerint egy rövidebb dolgozatban összegezte volna mondandóját a magyar művelődésről, „mindjárt kiderült azonban, hogy a szándék szétfeszíti a kisebb méretű tanulmány kereteit. Sok olyan kérdés tárgyalásába kellett belebocsátkoznom, amelyekről eddig keveset beszélünk.” Nem kellett volna! Ám ha már mégis megtette, nem a vitairat lett volna a megfelelő keret, hanem a teljes tudományos rendszer megépítése a kialakult állapotokról az elméleti következtetésekig, eseti példák helyett a magyar kultúra teljes ivének (beleértve a természettudományokat is), minden mozzanatának, fajtájának, irányzatának bemutatásával.

A szerző ugyan helytel-közzel épít egy elméleti művelődési rendszert, de ez – mint ő is utal rá – csak *előfeltevés*; s ebbe a prekonceptióba mint valami szűk zsákba igyekszik belegyömöszölni a magyar kultúra egész természetét. Nem csoda, hogy sok búzaszem melléperg... Vizsgálati módszerét ily módon nem tudjuk másnak minősíteni, mint – saját, tehát marxista terminus technicus szerint – *idealistának*, hiszen szinte minden fölvetett kérdést előzetesen felvázolt modelljéből kiindulva tárgyal, s mintegy felülről lefelé érkezik el az alapokhoz, az egyes művelődési jelenségekhez és feladatokhoz. Az első fejezetet mindjárt a kultúra fajainak, ágazatainak és formáinak meghatározásával kezdi, megállapítja, miért osztályjellegű, s csak ezután elemzi a fejlődés folyamatát, a szerves polgári (azaz a fejlett tőkés), a szervesetlen (vagyis a perifériális, köztük a közép-kelet-európai) s végül a most kialakuló szocialista modellt, majd felvázolja a kulturális élet és politika fórumait, tartalmait, intézményrendszerét, tipológiáját. Holott – logikusan – *fordítva* kellett volna levezetnie az „egyenletet”, a gyakorlattól eljutva az elvonatkoztatáshoz és a modellizáláshoz.

Távol álljon tőlünk, hogy ezzel az egész *Vitairat*-ot hamisnak vagy használhatatlannak minősítsük. Csak hiányoljuk belőle Vitányi Iván gazdag művelődésszociológusi *tapasztalatait*. Úgy érezzük, kizár bennünket a kutatás – a kérdés, a kételkedés, az állítás, az igazolás – izgalmas folyamatából, csupán következtetéseibe avat be, immár *axiómaként* kezelve őket. Pedig tanulságos lett volna megtudnunk, hogyan jutott el ezekhez az axiómákhoz – és hogyan vetett fel és el másokat.

Hogy milyen alapos és széles körű ismeretei vannak századunk, s főleg a szocialista korszak művelődéstörténetéről, az így is kiderül. Nagyjában-egészében egyetértünk osztályozási rendszerével, azzal, ahogyan különbséget tesz a kultúra ágazatai (vagyis az anyagi, a szociális és a szellemi kultúra) és fajai (azaz a tradicionális, az autonóm, a heteronóm kultúra

és az új népi-generatív) között. Felmérések alapján szabja meg az intézményes kultúrához kapcsolódó társadalmi rétegek körét és nagyságát. Teljesen ésszerűen a művelődéshez sorolja az életmód-kultúrát is. A létező mozgások nyomán kíséri figyelemmel az ötvenes, a hatvanas, majd a hetvenes évek szellemi áramlatait, s megteszi azt, amitől az ideológusok igencsak ódzkodnak: a mozgások középpontjába helyezi a *népi-urbánus* ellentétet, nem mint a szocializmusban értelmét veszített álkonfliktust, hanem mint még szükségszerűen jelenlévő és előrehajtó erőt. Amelynek majd a József Attila-éhoz vagy a Bartókéhoz hasonló szintézisben kell feloldódnia.

Vitányi egyes részmegállapításaival lehet és kell is vitatkoznunk. Szimplifikációnak hat, amikor az 1956 utáni művelődési mozgalmakról szólva azt írja, hogy az összeomlás után néhány év alatt, a hatvanas évek közepére *minden* visszaállt, amit az 1945 és 49 közötti szakaszban elértünk. Nem állt vissza sem a köznevelésben (NÉKOSZ), sem a közművelődésben (spontán önképző és amatőr mozgalmak), sem az autonóm kultúrában (szabadon és intézményesen képviselhető művészeti irányzatok és iskolák). Mindez *elérhető közelségbe* került – de nem a hatvanas évtized közepére, hanem mára.

Apróság, de nyilván nem véletlen: túl gyakran emleget egy-egy olyan frázist, s hozzá mai vonatkozásban, amilyen a kulturális forradalom vagy a forradalmi kultúra, aminek napjainkban – lévén, hogy reformkorszakban élünk s nem forradalmi változások közepette – vajmi kevés jelentése van. A szocialista művelődésbe egyként beletartozónak ítéli például a Lukács György tanítványaiból szerveződött *budapesti iskolát* (az urbánusok körében) és a Nagy László–Csoóri Sándor fémjelezte költői vonulatot (a népi ihletésű irodalomban), de csak futólag említi a művészetfelfogását, világnézetét és társadalomképét tekintve egyaránt markáns *Ezüstkor*-, *Újhold*-nemzedéket, amely közvetlen és hatásos szerepet játszott a negyvenes években, s aztán eltűnt – mert eltűntették – a személyi kultusz esztendeiben, és újra felbukkant a konszolidáció időszakában. Hatása máig érződik, jeles képviselői vannak a fiatalabbak körében, azaz az „ősök” – Rónay György, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Mándy Iván, Lengyel Balázs, Ottlik Géza és mások – kinevelték utódaikat, elég legyen itt csupán Beney Zsuzsa, Marsall László, Nádas Péter, Tandori Dezső és Vasadi Péter nevét említenünk. A tendenciák közül hiányoljuk a *keresztény szellemiségű irányzatok* (lásd Vigilia) említését. Vitányi utal ugyan rá, hogy a vallásos meggyőződés hívei a népesség körében meglehetősen sokan vannak, de úgy véli, a magyar társadalomnak mindössze egytizede él *intenzív vallásos* életet. Mi, a különböző szociológiai vizsgálatok nyomán ugyanezt az arányt legalább 20 százalékra, a hívők teljes hányadát pedig 46–48 százalékra tesszük. (Lásd erről a többi között Murányi Mihály, Tomka Miklós, Varga István felméréseit.) A szerzőnek nagyobb teret kellett volna szentelni a vallási alapon szerveződő, s újabban komoly lendületet kapott kis közösségi-önművelési tevékenységnek is.

Vitairól lévén szó, túlnyomórészt mi is ellenérveinket, kifogásainkat próbáltuk, ha nem is felsorolni, jelezni legalább. Mindez mit sem von le Vitányi Iván érdeméből, nevezetesen, hogy kétségkívül ő az első, aki tárgyilagosságra törekedve, ám mégis sajátos szemzőgből felvázolt egyfajta művelődési modellt. Nyilván másfajta megközelítés és másfajta modell is létezik. (*Gondolat*, 1983.)

B. B. A.

Király István: Intés az őrzőkhöz

Mindig meglepett, hogy egy-egy nagyobb lélegzetű, testesebb kötet megjelése után szinte nyomban napvilágot lát a róla szóló méltatás, recenzió. Még ha feltételezzük is, hogy a kritikus esztéta jó előre, még kéziratban olvasta a művet, akkor is furcsa ez a gyorsaság. Különösen így voltam Király István monumentális munkájával, amely a költői pálya 1905-től 1912-ig terjedő szakaszát feldolgozó Ady-monográfiája első két kötetének (1970) folytatása. Az 1982-ben megjelent *Intés az őrzőkhöz* újabb két kötettel gazdagítja Ady-irodalmunkat; Ady életét és költészetét az első világháború éveiben, 1914-től 1918-ig követi. Aki most e jelentős, jegyzetekkel, név-, tárgy- és versmutatókkal együtt 1350 oldalt kitevő munkával foglalkozik, nem teheti meg, hogy el ne olvassa, vagy legalábbis át ne lapozza újra a monográfia előző két könyvét. S el ne mélyedjen Király István irodalomtörténeti és tanári-oktatói tevékenységének tanulmányozásában, amely – úgy tűnik – kezdettől fogva Adyhoz kapcsolódott. Erre utalnak az 50-es, majd a későbbi években publikált írásai is. A Mikszáth Kálmán halálának negyedik évfordulójára írt cikkében megjegyzi: „Az a gyűlölet izzik már fojtottan Mikszáth arisztokrácia-bírálatában, amely Ady Endre verseiben kérlelhetetlenül vonja majd felelősségre az igaz magyarság torán tobzódó grófi senkiket” (Szabad Nép, 1950. máj. 28.) Interjúiból, vallomásaiból aztán minden kétséget kizáróan kiderül, hogy már ebben az időben is voltaképpen Ady érdekelte igazán, Mikszáth-monográfiáját is – melyért 1952-ben Kossuth-díjat kapott, s amely ma is érvényes, hasznos irodalomtörténeti kalauz – úgy tekintette, mint Adyhoz, a költő korához való közelítést, előzményt Ady teljes pályaképének megrajzolásához.

Elgondolkodtató tehát ez a sietség, mellyel egyes kritikusok, esztéták értékelési-

ket megfogalmazzák, s nem csoda, hogy ez az igyekezet többnyire szokványos ítéletekhez, sztereotip megállapításokhoz vezet. Az *Intés az őrzőkhöz* nagyon megérdemli, hogy ne a megszokott módon bánjunk vele, mert korszakos mű. Nem tekinthetjük egyszeri olvasmánynak, ismét és ismét kézbe kell vennünk, a megismerés és elemzés igényével. Összefoglaló, enciklopédikus munka, amely mindenekelőtt nem elismertetésre számít, hanem méltó befogadásra, termékeny értelemre.

Király István szemében Ady a totális összegező: a magyarság sorskérdéseitől kezdve a nemzeti lét és a világban lét dilemmáján át az egyén problematikájáig, a személyi fenyegetettség és elidegenedés drámájáig fogalmazza meg XX. századi életményeink, eszményeink és harcaink egész halmazát. Lírája, ebből következőleg, polifon líra, egyidőben fejezi ki – nemegyszer ugyanabban a versben – látszólag ellentétes gondolatok, érzések, eszmék együttesét: a közösségi ember küzdelmes bizodalját, az istenhit vigaszát és erőforrását, a személyiség kételyeit és reményeit, a társadalmi bajok osztály-konfliktusait, a politikai világlátását. Ez az egyidőben és egyszerre érzékelhető összetettség, az igennek és a nemnek ez az oppozíciós kettőssége, az emberi tudat ambivalenciájának, a mindig mindent megélő és értelmező gondolatiságnak ellentmondása azonban csak látszólagos. Nem valódi, gyökeres, hanem vélt, ideológiailag támasztott ellentmondásról van itt szó. Számunkra éppen hogy azt bizonyítja – talán a szerző szándéka ellenére is –, hogy az istenhit nem lehet válságtényező az emberi életben, az istenhit és az emberhit – akár ontológiai, akár antropológiai szempontból vizsgáljuk is – egymást erősítve, kiegészítve, egymással összefonódva jelenik meg, ha korszerűen vállalható, ha a század optimális világszemlélete és meggyőződése hatja át. A baloldaliság, a progresszivitás és az evangéliumi tanítások Adynál szerves egységben, lényegbeli szövetkezésben nyilvánul-

nak meg. Nem Isten és ember áll szemben egymással, hanem a nyitottság a zárkózottsággal, a progresszió a maradisággal, a szocialista elkötelezettség a politikai reakcióval. Modernsége emberi és költői értelemben egyaránt általános: mindazt, ami az emberi gondolkodásban előremutató, jövőbeli, s mindazt, ami a közösségi és az egyedi emberben gazdagító és kiteljesítő, magába fogadja. Poétikája azt a vonalat is őrzi s folytatja tovább, ami Balassitól jellemzi a magyar költészet egyik ívét: a deitas és a humanitas, a földi és az égi, a testi és a lelki szétválaszthatatlansága. Krisztus úgy lép föl nála, mint az univerzális lét megtestesítője, mint küzdelmeink értelme, akihez az emberi nagyság és a szabad emberi gondolat mérhető és igazítható: „Az Isten ott van valamiként; / Minden gondolatnak alján”; „A Vér tudja ő útjait, / Céljait, titkait tudja: / Éljen az Ember, Vér s a Hit”; „Járj köztünk, drága Isten-Ember, / Tavasz van, nőnek a gazok / S kevesek az igaz igazok”.

Inkább azt tagadja, ostromozza a költő, ami az emberért való eszmék és hitek torzulásába fut, eszmék és hitek elvadítását és meghamisítását eredményezi. A baloldaliság nevében is lehet embertelenségre szokni, s a vallás is lehet pusztítás eszköze vakbuzgók és militánsok kezében. Ady a tiszta képletek és a tiszta eszmények megszólaltatója; csak ezekhez érdemes, csak ezekhez kell ragaszkodnunk – hirdeti. Mindent, ami avult, korszerűtlen, hazug, ki kell vetnünk magunkból. S mindent, ami tovább vihető, értékes, holt napi szükség, meg kell őriznünk magunknak és utódainknak. A valódi ellentétek itt voltaképpen a demokrácia és antidemokrácia, a jog és jogtalanság, a szabadság és elnyomás, a nemzetköziség és provincializmus, a Krisztus-várás és Krisztus-gyalázás ellentétei, melyeket költészetében kibékíthetetlen párba állít. „A forradalmi lelkületet egy kettős alapszenvédély jellemzi – írta Sik Sándor Adyról –: egész valójával – ha szabad így mondani: a lelke bőrén – érzi a meglévő rossznak rossz voltát, egész valójával gyűlöli azt, és nem tud megszűnni harcolni ellene – és egész valójával hiszi, akarja azt az újat, amit jónak tud, ér, és életét teszi rá.”

Király Istvánnak volt mersze szembenézni korábbi Ady-képével is; az évek folyamán újabb és újabb vonásokkal egészítette ki, illetve a rárakódott feleslegességektől tisztította meg Ady-portróját. A pártelfogultságoktól mentes, a jobb- és baloldali túlzásoktól, kisajátítási törekvésektől megszabadított poétát és szellemi harcost magasztosítja fel, az egyetemes Adyt, mindenki Adyját rajzolja meg. A nemzet vateszét, akinek mai és mindenkori aktualitása nekünk és a világnak egyként tanulság, egyként örökség.

Az *Intés az őrzőkhöz* hatalmas művelődéstörténeti, pedagógiai, irodalomtörténeti, filozófiai, helyenként a modern teológia kérdéseit is érintő mű, melyet a szerző roppant szakmai, tudósi, művészi és emberi felkészültséggel alkotott meg. Nem tehetjük le végleg, újra és újra vissza kell térnünk hozzá és polemizálnunk kell vele. Megéri. (*Szépirodalmi*, 1982)

HEGYI BÉLA

Álmok Ninivéből

Czigány Györgyöt – jöllehet verseskönyvei jelentek meg – elsősorban a zenei ismeretterjesztés kivételes hatású és népszerűségű képviselői között tartottuk számon. Úgy látszik azonban, hogy neki is végig kellett járnia a „forrás”, az avantgarde iskoláját, hogy váratlan meglepetésük igazi, komoly költői teljesítménnyel rukkolhasson elő. Új könyve, az *Álmok Ninivéből* az eddigiektől eltérő, „emberközelibb” költőiséget reprezentál. Versei kohézióját olyan eszmények adják, amelyeket a magyar líra eddig is a magáénak mondhatott, de újabban mintha veszítettek volna időszerezésükből, divatjukból és közkedveltségükből.

Czigány György eddig is aforisztikusan fogalmazott, de talán kevesebb gondot fordított a képek megformálására. Új könyvének viszont uralkodó eleme a képszerűség. A költő képek sorából építi föl verseit, melyek így az érzés mozaikjait

fényképezik egymás mellé, ám nem veszi-
tenek semmit egységességükből. A részle-
teket a kiküzdött gondolatiság fogja egybe,
olyan – mondhatjuk – filozofikus elem ez,
amely az életről s általában a létről fele-
lősen gondolkodó művész sajátja. Czigány
György nem elégszik meg az állapotrajzzal,
hanem értelmezni akarja saját helyzetét és
általában az emberiség létszemléletét.

Verseinek két visszatérő eleme a „föld”
és az „idő”. Az előbbi jelképezi a megtartó
erőt és a biztonságot – többek között az el-
múlás bizonyosságának tudatát is –, az
utóbbi a kiszámíthatatlanságot és várat-
lanságot. E látszólag két minőségű érzés-
kört igyekszik egységbe forrasztani, hol
komolyan, hol cseppnyi önironiával, hol
fájdalmas nosztalgiával. Ennek példáját
találjuk a rövid, frappáns *Epilógus*-ban:

*Ledőlünk a földre
s nevetünk eleget,
mintha együtt volnánk –
s mintha volna más is,
mint az, ami éppen
eltűnik örökre.*

Vannak lírikusok, akik az elmúlás okait
fürkészve dacos szenvedéllyel ostromolják
az eget, s káromolva hívják tetemre a
számukra ismeretlen hatalmakat; vannak,
akik – mint Babits az *Esti kérdés*-ben – kér-
déseket tesznek föl a lét értelmére vonat-
kozóan, s jól tudják, hogy ezekre az ember
földi életében nem lelhet választ, s vannak
– a jelek szerint közéjük tartozik Czigány
György is –, akik tudomásul veszik a tény-
eket, s azok hálójában igyekeznek ábrá-
zolni egy olyan emberi magatartást, amely
értelemmel tölti meg azt, ami voltaképp
felfoghatatlan és értelmezhetetlen. A kötet
legszebb és legmélyebb ciklusában, a *Rév-
falusi rekviem*-ben újra álmódja apja ked-
ves alakját, aki oly életszerűen lép elénk a
szabálytalanul sorjázó versek egymásután-
jából, mintha egy Mándy-novella hőse vol-
na, aki bármikor dacolhat a kérlelhetetlen
végzettel.

Míg a költő korai lírájában a „mester-
ség” ismerete és gyakorlata játszott a ve-
zető szerepet, az *Álmok Ninivéből*-ben már
az eszközei birtokában lévő költő bizton-
ságával idézi meg a tárgyakat és gondola-
tokat. Talán épp ez a magától értetődő ter-

mészetesség a magyarázata, hogy legtöbb-
s igazán jól sikerült versét sejtelmes bal-
ladaiság szövi át, életre kelnek bennük a
természet elemei, antropomorfizálódnak a
tárgyi világ eszközei, s így telítődik min-
den az ember – a véget elfogadó ember – ér-
zésvilágának jelzésével:

*Vonulás-vonulás vak
hosszú sorokban –
mennek, megállnak,
kérdez a szél, a fák
nem féltelnek
borzongás fut a porban.
Csontok zörögnek: az ágak –
csoszogó internáltak,
fák menetelnek.*

(Révfalusi rekviem II.)

Ahhoz, hogy egy költészet természetét le-
írjuk, aligha helyes hasonlatokat segítsé-
gül hívnunk, annál kevésbé, hiszen a ha-
sonlat a költészetben is mindinkább veszít
hajdani szerepéből és jelentőségéből. Még-
is megkockáztathatjuk, hogy Czigány
György kötete az embernek olyan állapo-
tát ábrázolja, mely leginkább a Paradi-
csomból való kiűzetés fájdalmas pillanatát
idézi. Az ő lényei élményeikben, tudatuk
mélyén még a boldogság sejtelmét hordoz-
zák, s valahol vár is rájuk ugyanez a bol-
dogság, de a mostani pillanat mégis ért-
hetetlen és telve van felfoghatatlan kese-
rűségekkel. Aligha véletlen, hogy lírájának
visszatérő kifejezése a „pillanat”, mely el-
sősorban állapotot jelent, köztes helyzetet,
a *volt* pontos tudását és a *lesz* sejt-
elmét. Ebbe belefér egy egész élet, mely
„tehetetlen”, „markába szorítja” az idő, de
„szép, akár egy mozdulatlan állat”. (Ez az
utóbbi hasonlat egyébként segíthet is vala-
melyest elhelyeznünk Czigány György lí-
ráját: ott indul, ahol Pilinszky János vágott
csapást, eszmevilágára, szintetizáló törek-
véseire pedig Fodor András gyakorolt ösz-
tönző hatást.)

A szó az ő költészetében is a „jelenlét”
eszköze, de csak akkor, ha az ember min-
den kimondott ige visszhangját bensejé-
ben hitelesíti. S bár – mint mondja – a
végső, igazán nagy kérdéseinkre „megfej-
tés nincs”, ezek a tiszta szavak azért köze-
lebb segíthetnek a teljes és igaz emberi
léthez, melynek a csönd éppoly vonzó és

hitelesítő eleme, mint az, amit elmondhatunk. Nála is alapvető jelentőségű a „szerepet” eszménye, mely a hűséggel karöltve nemesíti az embert.

RÓNAY LÁSZLÓ

Nemeskürty István: Diák, írj magyar éneket

Nemeskürty István kétkötetes munkája: a *Diák, írj magyar éneket* jellegzetesen nemzeti irodalomtörténet. Nemcsak tárgya, hanem felfogása következtében is; irodalmunkat úgy szemléli és úgy mutatja be mint nemzeti kultúránk, történelmünk és létünk legfontosabb letéteményesét, amely nemcsak kifejezi a nemzet tudatát, hanem tevékeny módon közre is hatott ennek alakulásában. A magyar irodalom nagy értékei ilyen módon egyszerre mind a nemzeti szellem reprezentánsai. Ezekről az értékekről – kialakulásukról, jelentőségükről és történelmi sorsukról – akar képet adni a közel ezerlapos összefoglalás. Ahogy a rövid bevezető mondja: „Ez a könyv itt a könyörtelenül iramló idővel dacoló értékeket veszi számba irodalmunkból, a szokottnál inkább tekintve ki a társadalom történetére, írók és olvasók viszonyára. Mert olvasók nélkül írók sincsenek.”

A társadalomtörténeti megközelítés igénye Nemeskürty művében inkább a művelődéstörténeti háttér pontosabb kirajzolását jelenti. Ez a sokatmondó kép mindenképpen a vállalkozás egyik erénye, mindenképpen az olvasó hasznára van. A könyv írója érezhető érdeklődéssel gyűjtötte össze ennek a művelődéstörténeti képnek a mozaikjait: alapos ismertetést ad a magyar középkor egyházi, kolostori kultúrájáról, az Anjou- királyok udvarának lovagi életéről, a XVII. század végének politikai vitáiról, a reformkori Pest-Buda társaséletéről, vagy éppen a kiegyezést követő országos fellendülés sajtóviszonyairól. Nagy tárgyismerettel idézi fel az ábrázolt

korszakok „hétköznapi életét”, kivált az irodalmi élet köznapjait, az irodalmi sajtó harcait, a könyvkiadó munka alakulását, az írók közötti kapcsolatokat.

Mindezzel közelebb hozza a mai olvasóhoz a régmúlt idők emberét, társadalmát, művelődési helyzetét. A szerző az átlagos olvasóra gondolt, midőn nagy munkájába fogott: arra, akivel nemcsak a fontosabb adatokat kell megismertetnie, hanem aki előtt lehetőleg a múltat is meg kell elevenítenie. Ezt a szándékát mutatják irodalomtörténeti összefoglalásának „regényesített” mozzanatai. Gellért püspök legendájának ismertetését például szinte novelisztikus hangütéssel vezeti be, s hasonlóképpen „regényesített” jelenetet többet is idézhetnénk.

Az elbeszélő-leíró mozzanatok mégsem teszik mesélővé a könyv stílusát. Erről a bőven idézett irodalomtörténeti dokumentumok gondoskodnak: nemcsak a verses és prózai idézetek, hanem a tanulmányokból vett szemelvények, az oklevélszövegek, a szónoklatokból, publicisztikai művekből citált gondolatok. A felidézett történeti dokumentumok nemcsak a korábrázolás hitelességét mélyítik el, hanem hozzájárulnak a történelmi „illúzió” teljesebb felkeltéséhez is: az olvasó életszerűbben látja maga előtt a bemutatott irodalomtörténeti eseményt. Irodalmunk nagy alkotásairól, ehhez képest, halványabb képet ad: inkább a művek keletkezésének körülményeit, a bennük kifejezésre jutó eszméket, gondolatokat elemzi, mint poétikai tulajdonságaikat, esztétikai értékeiket.

Nemeskürty István olvasmányos áttekintésre törekedett, éppen ezért nagy teret adott személyes érdeklődésének, izlésének, ítéleteinek. Nem „hivatalos” irodalomtörténetet akart írni, s ezért bővebben szólt azokról – Balassiról, Zrínyiről, Petőfiről, Adyról, József Attiláról –, akikhez érezhetően vonzalmai kötik. Vannak felfedezései vagy újra-felfedezései is, például Vargha Gyula, Bíró Lajos, Erdős Renée, Szép Ernő, Terescsényi György. Ezek a személyes vonzalmak színesebbé teszik a képet, amelyet irodalmunkról adott. Máskor viszont, úgy érezzük, mostohán kezelt jelentékeny alkotó egyéniségeket, például Kemény Zsigmondot, Szabó Dezsőt, s irodalmunk katolikus vonulatáról sincs itt külön

nősebb mondanivalója. Az eddigi irodalomtörténetektől eltérően nagy figyelmet szentelt a szórakoztató irodalomnak, általában az irodalmi kultúra és az olvasóközönség találkozásának. Munkája maga is hozzá tud járulni e találkozás elmélyíté-

séhez: szándékát talán így fejezhetnénk ki, az Adytól vett címnek megfelelően: „diák, olvass több magyar éneket!” (*Gondolat*, 1983)

POMOGÁTS BÉLA

HONISMERET

A máriabesnyői kegyhely

Máriabesnyő országos híré búcsújáráhely, Gödöllő része. A Budapest-Miskolc között vonatozók csupán néhány másodpercig csodálhatják a fák lombjai közül magasba nyúló templomtornyát, akik viszont autóval haladnak arra, s pihenőként befordulnak a templomhoz vezető székelykapun, gyönyörködhetnek a ritkaságszámba menő érdekes, emeletes templomban. Az altemplomba vörösmárvány keretes ajtó vezet, a felső templomba oldalról lehet bejutni. Előtte feszület áll, rajta a keresztre feszítés eszközei: töviskoszorú, szögek, kalapács, dárda, szivacs, korbács, a kereszt tetején pedig a háromszor kukorékoló kakas ércszobra. Tavasztól őszig ezrek zarándokolnak ide vasárnaponként, de hétköznap is érkeznek kisebb búcsújáró csoportok.

A besnyői kegytemplom építésének előzményeit a helyi néphagyomány többféle változatban ismeri. Az egyik szerint gróf Grassalkovich Antal, az akkor még lakatlan Besnyő birtokosa egy alkalommal e tájon kocsikázott feleségével, s közben elragadták őket a lovak. A grófné kétségbeesésében Máriához fohászkodott, és néhány pillanat múlva a megvadult állatok lelassítottak, az életveszély elmúlt. Hálából a házaspár kápolnát emeltetett Mária tiszteletére. Természetesen nem hiányoznak a kegyhely történetéről áruklódó eredeti írásos feljegyzések sem, jóllehet a háború idején, a front átvonulásakor egy részük elpusztult. Így az első időszakról kevesebb, a múlt századról már bőségesebb az adatforrás, e században

pedig számos írás, füzetszerű kiadvány látott napvilágot a búcsújáráhelyről.

A kápolna építését 1759-ben kezdték meg a török időkben elpusztult falu templomának helyén. A terep rendezése közben a munkások egy kis, csontból faragott XIV. századi Mária-szobrot leltek, amit Grassalkovich Antal ezüsttartóba foglaltatott, felesége pedig a gödöllői kastély egyik kápolnának berendezett földszinti helyiségében helyezte el. A besnyői kápolna két év alatt készült el, s 1761-ben Nagybaldogasszony napján szentelte fel Salbeck Károly váci segédpüspök. Főoltárára a Lorettóban lévő Mária-szobor ébenfából kifaragott mása került. A nép kérésére azonban hamarosan a csontszobrot is kitétték minden Mária-ünnepen. Ezek az ünnepek egyre több embert vonzottak a környékből, akik számára különös élményt jelentett a gyalogos zarándoklással egybekötött istentisztelet.

A kápolna gondozására Grassalkovich Antal remetehajlék építését határozta el, de az odajárók folyton emelkedő száma miatt úgy döntött, hogy zárdát létesít. Az előkészületi tárgyalások után három kapucinus barát érkezett Gödöllőre, akik átmenetileg a kastélyban kaptak szállást. A gróf megállapodott velük, hogy gondoskodik ellátásukról: évi ötven öl fa, ötven akó bor, százötven köböl gabona és ezer forint járandóság ellenében mindennap misét mondanak az alapítók lelki üdvéért. A gróf a későbbiekben tetemes költséggel halastavat ásott, s másfél mázsá halat hozatott bele a Tiszából, hogy megkönnyítse a barátok böjtölését.

A kolostor 1763-ban készült el, s december 7-én fényes ünnepség közepette, az ország különböző részéről érkezett előkelő-

ségek és hatalmas tömeg jelenlétében került sor a kapucinus rend beiktatására. Az alapító tagok: P. Leonidas gvardián, P. Pulcherius és P. Coecilianus a gvardián segítői, valamint két fráter, Hiachintus és Colomanus testvérek.

A kápolna látogatóinak száma évről évre növekedett, a templom túlságosan szűkké vált, s a három szerzetes is kevésnek bizonyult a Mária-szoborhoz látogató hívók gondozásához. E körülmény a grófot a templom megnagyobbítására sarkallta. Kettős, azaz emeletes templomra gondolt. Elképzelését nem volt nehéz kivitelezni, mivel a kápolna dombon feküdt. Az építkezést Mayerhoffer János irányította, s 1771. március 17-re elkészült a kettős templom. Az altemplomban kapott helyet a grófi családi kriptá, a felső templomot pedig gyönyörű barokk berendezéssel látták el. Az építkezéssel párhuzamosan jócskán megtoldották a rendházat is, s növelték a szerzetesek számát: 1767-ben háromról hatra, 1769-ben tízre, később tizenegyre. Szükség is volt rájuk, hisz egy-egy ünnepen ezer fölött, olykor közel kétezer volt a gyónók száma. A későbbiekben, a budai kapucinus rendház felállítása után hatra, majd ötre csökkentették számukat, s a besnyőiek a jeles búcsújáró napokon a budaiaktól kaptak segítséget. A templomot 1811-ben új homlokzattal toldották meg, amelynek munkálatait Glöffer Jakab irányította.

A kapucinusok eredeti alapítású hivatásukat tekintve kolduló barátok voltak. Eleinte csak három községbe jártak kéregetni, Gödöllőre, Kerepesre és Valkóra, de idővel ez a kör kibővült. Ily módon csekély bevételhez jutottak, de nem is voltak rászorulva, hiszen az alapító bőkezűen gondoskodott róluk. Legnagyobb jövedelmük természetesen a búcsújárásokból származott. Olykor kocsiszámra szállították konyhájukra a lisztet, hüvelyeseket, baromfit stb.

A búcsújárás történetében kiemelkedő esemény volt az 1863. szeptember 5–8. között megtartott centenáris ünnepség, amelyen közel százhusz településről mintegy ötvenezer ember vett részt. A legnépesebb processzió Gödöllőről és Soroksárról érkezett. Ezekben az évtizedekben tapadt a Besnyő névhez a Mária előtag, s ilyen formában 1893-ban említik hivatalosan először. A kegyhely vonzása e században tovább erősödött, s a harmincas-negyvenes években a

búcsújárók száma elérte a százhusz-százharminc ezer főt.

A búcsújárás hagyományos formája, apákról fiakra szálló mozzanatai a falusi életmód átalakulásával párhuzamosan jelentősen megváltoztak, illetve számos elemük kihalt, már csak az idősek őrzik emlékezetükben. A gyalogos processziók száma az 1960-as évek első felében megfogyatkozott, a kegyhely látogatói egyre inkább autóbusszal, személygépkocsival érkeztek, illetve érkeznek ma is. A búcsújárás régi formáját legtovább a Gödöllő közelében fekvő Dány község lakói őrizték meg.

BENE MIHÁLY

A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei

A Régi Tiszántúli Könyvtárak 2. köteteként adták ki 1982-ben *Ojtozi Eszter* rendkívül alapos kutató munkájának gyümölcsét, mely az egykori hazai egyházi intézmény kulturális jelentőségét és értékét is híven dokumentálja.

A máriapócsi kegytemplom 1731 és 1736 között épült, s 1753-ban állt már a monostor is, a feljegyzések szerint 1749-ben telepedtek le ott az első bazilita szerzetesek. Mint a kötet említi, a történelmi Magyarországon még hét jelentősebb monostoruk volt, így Bikszád, Bukóchegy, Csernekhegy, Husztboronya, Kisberezna, Krasznibród és Misztice.

A bazilita monostor és könyvtár 1950-ig, az államosításig működött. Alapításakor a munkácsi görög katolikus püspökséghez tartozott, majd a hajdúdorogi epizkopátus felügyelete alá került. Munkács a bizánci liturgiát és az egyházi szláv szertartási nyelvet használta, Hajdúdorog pedig az ógörög nyelvet választotta. A kezdeti időszakban a Munkácshoz tartozás azt is jelentette, hogy a szerzetesek könyvtárát számos szláv nyelvű egyházi könyvvel gyarapították. A Göttesmann-katalógus csak 20 szláv nyelvű egyházi könyvről tud meg, de már akkor felté-

telezhető volt, hogy ez nem reprezentálja a hajdani könyvvállományt.

A bazilita könyvtárban 1885-ben 400 magyar, 600 latin, 150 német és 360 egyéb nyelvű könyvet őriztek, az utóbbiak között lehettek a cirillbetűs művek is. Egy részük szertartási, segédkönyv volt, így azokat a templomban tartották, bár időnként cserélődött az állomány, pontosabban bővült. Az egyházmegyei hovatartozás változása miatt a szláv nyelvű könyvek kiszorultak a használatból, könyvtárba kerültek.

Ezek az értékes kötetek 1951-ben (a többivel együtt) rövid idejű Debrecenben maradtak (29. véglegesén), majd a 70-es években újabb műveket (71 darab) kapott vissza Debrecen. További 40 kötet a Nyiregyházi Teológiai Főiskolán, 1 magánkézben, 1 db. templomi szertartáskönyv a kegytemplomban található, további 3 kötet pedig a KLTE Könyvtárában. A cirillbetűs egyházi művek Oroszországban, Ukrajnában és a Baltikumban készültek; vásárlás, bizományosi elhe-

lyezés, esetleg postai küldemény formájában jutottak a szerzetesek birtokába.

A 145 máriapócsi könyv közül 44 templomi kézikönyv volt, s a közel másfél száz mű között evangéliumi magyarázat, misekönyv, óraskönyv, kottáskönyv, szoltáros és magasztaló, valamint számos tankönyv is akadt. A máriapócsi könyvtár 2070 kötete közül 145 mű 163 darabja íródott cirill betűvel.

A baziliták teológiát, sőt profán iskolai oktatást is vállaltak; a szerzetesek Nagyszombatban, Munkácsot, a Barbareumban (Bécs), továbbá a pozsonyi, esztergomi és kassai szemináriumokban tanultak. Érdekes Ojtozi Eszter vizsgálata a máriapócsi szerzetesek etnikai megoszlása tekintetében, e szerint a rendtagok zöme ruszin, kisebb mértékben szlovák nevet viselt.

A kötet 136 oldal terjedelmű, ehhez 44 kép illusztráció csatlakozik, ami a hatalmas anyag jobb szemléltetését szolgálja.

SURÁNYI DEZSŐ

TUDOMÁNY

Josef Klima: Mezopotámia

Soha nem jutott el a szerző az ókori Mezopotámia területére. Szinte érthetetlen – gondoljunk Kőrösi Csoma Sándorra, aki gyalog kereste fel kutatásának helyszíneit. Josef Klima messziről, távolságtartással, a közvetett élmények, múzeumi tárgyak, asziriológiai kongresszusok, könyvtárnyi szakirodalom útján próbál meg történeti és kultúrtörténeti szintézist teremteni Mezopotámiáról. Talán ezért is – vagy éppen ezért – tarthat számot nagy érdeklődésre, nemcsak a történelmi témákat kedvelők, hanem a nagyközönség, az olvasni szerető emberek körében is.

Néhány fontosabb, számunkra különösen érdekes gondolat a könyvből: a sokak szemében misztikusnak tűnő sumér-problémát is felveti a szerző és a különböző feltételezé-

sek felsorolása után megállapítja: „A kérdés továbbra is nyitott... A Mezopotámiába látogatók, majd a régészeti feltárások sorát egy meglepően korai évszám jelzi. Benjámin spanyol rabbi már 1178-ban útleírást készít Ninivéről: „Ninivét földig lerombolták, korábbi helyén azonban épületek és erődítmények emelkednek”. Sok adatot megtudhatunk a székely rovásírás miatt bennünket különösen érdeklő ékírás keletkezéséről és változásairól. (A Kr. e. 3. évezredben, amikor piktogramákat alkalmaztak, számuk elérte a kétezret.) A szépirodalom első képviselője, a Gilgames-eposz és a Biblia között konkrét párhuzamok fedezhetők fel, például a világ és az ember teremtéséről, a vízőnőről, stb. A mezopotámiai vallás fő istenháromsága An, Enlil és Enki mellett a Kr. e. 3. évezred után az egyik későbbi korból fennmaradt jegyzékben már két és félezer isten szerepel és velük együtt számontartják a bölcs és gonosz démonok sokaságát, me-

lyeken ráolvasással, jövőmondással, mágiikus szertartásokkal próbálnak felülkerekedni.

Túlvilági elképzeléseik, temetési szokásaik leírása mind hozzájárul ahhoz, hogy – ha megközelítően is – teljes képet kapjunk a mezopotámiaiak világfelfogásáról. Az emberi történelem eddig ismert legrégebb, agyagtáblákra írt törvényeiből megtudhatjuk, mit tartalmaztak az első rendeletek, amelyek az emberi együttélés ókorában is alapvetőnek mutatkoztak a rend megteremtéséhez. Nyilvánvalóan érzékelhető a reformokból egy-egy uralkodó jellegzetes személyisége és lemérhető a gazdasági, társadalmi változás mértéke. A művészettel foglalkozó fejezetben talán több színes képre lett volna szükség ahhoz, hogy még pontosabb fogalmat alkothasson az olvasó a

mezopotámiai kultúra legmaradandóbb alkotásairól, a csodálatos szobrokról, melyek festett szemükkel mintha az időtlenségbe, az örökkévalóságba tekintenének. Ma éppúgy jelentésük van számunkra, éppúgy megbor zadunk „nézésüktől”, aránytalanságukban is fellelhető harmóniájuktól, mint születésük idején. Megdöbben a mai kor civilizált emberét, hogy több ezer évvel ezelőtt már léteztek levéltárak és könyvtárak, szótárak és enciklopédiák, és újra felvetődik a kérdés: vajon egyértelmű-e, folyamatos-e a fejlődés a történelem, a kultúrtörténet során? (A Dávid Antal professzor emlékének ajánlott magyar-csehszlovák közös kiadású könyvet *Agh András* fordította.) (*Gondolat*, 1983)

V. T.

ZENE

Brockhaus–Riemann: Zenei lexikon I.

Az eredeti német lexikon alighanem méltán világhírű: címszavai többnyire a kutatás legújabb eredményeinek összefoglalását adják, tömör, jól tájékoztató formában, mindenre kiterjedő alapossggal, igen gondos műjegyzékekkel és irodalommal kísérve.

Amikor a Zeneműkiadó illetékesei arra vállalkoztak, hogy megveszik a német kiadás licencét és azt a magyar nyelvterület igényeinek megfelelő módon adaptálják, igen nagy fába vágják a fejszéjüket. Már a fordítás maga, majd a lefordított címszavak egységesítése is nagy körültekintést igényel, s még nehezebb, felelősebb ezeknek magyar kiegészítése. A megfelelő felkészültségű, kellő ismeretekkel rendelkező szakembergárda a jelek szerint rendelkezésre állt, s bár a magyar zenetörténeti kutatások nem minden évszázadra és jelenségre terjeszkednek

ki egyforma intenzitással, mégis azt mondhatjuk, a fejlődés legfontosabb csomópontjait ma már megfelelően látjuk, s a leglényegesebb alkotókat is ismerjük.

A Brockhaus-Riemann átültetése és kiegészítése – az első kötet alapján legalábbis – mégsem sikerült maradéktalanul. Sajnos, nincsenek kellő arányban a címszavak, s ez olykor komoly értékelési zavarok forrása. Hadd említsünk ennek érzékeltetésére egyetlen példát. A múlt században tevékenykedő, nem túlságosan jelentős zeneszerzőzenetanár, Allaga Géza nagyobb terjedelmet, alaposabb méltatást kapott, mint Alban Berg. Nem az ellen van s lehet figyelmünk, hogy a magyar zenetörténet ismeretanyaga megfelelő értékelésben és leírásban részesült, hanem hogy nem láthatjuk zenénk és művészeink európai környezetét, s nem tudhatjuk, milyen mértékben nyerrünk teret a világ zenei életében. A lexikonok egyik alapvető jellegzetessége, hogy terjedelmükkel is tájékoztatnak. Ha Csire Jó-

zsef zeneszerző-karmesterről ugyanannyit olvashatunk, mint Wilhelm Furtwänglerről, az egyfelől elmélyült kutatómunkáról árulkodik, másfelől viszont olyan aránytézisről, ami rontja a lexikon hitelét és információinak pontosságát. Ha Csajkovszkij – a terjedelem sugallatában – kisebb zeneszerzőnek mutatkozik Erkel Ferencnél, akkor ez olyan kérdéseket vet föl, amelyeket érzésünk szerint a lexikon következő köte-

teiben kellő határozottsággal még meg lehet válaszolni.

Néhány kiegészítés kitűnően sikerült – mindenekelőtt a zeneelméletiek – s ezek a címszavak is jelzik, hogy egy ilyen közös kiadásnak nemcsak a szükségszerű hátrányokkal kell számolnia, hanem jelentős előnyei is vannak, mert új energiákat szabadíthat föl a hazai zenetudományban. (*Zeneműkiadó, 1983*)

R. L.

KÉPZŐMŰVÉSZET

Két könyv

JOSÉ ORTEGA Y GASSET: GOYA. Hogy mi mindenről szólhat egy művészeti könyv, melyet egy magát a műfajban laikusnak minősítő szerző vet papírra? Nos, mindenekelőtt természetesen Goyáról, a Goya szó jelentéséről. Ne hamarkodjunk el az ítéletet: Ortega esszéből az is kiderül, hogy ez számára maximális program egy művészéletrajz megírásánál, hiszen nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy „a megfigyelő szemzőgét felcserélje a megfigyelt ember szemzőgével”. Felderíteni Goya egykori, talán még önmaga előtt is titokzatos *én-jét*, az alkotó személyiség tendenciáját – mindehhez szembe kellett nézni és leszámolni a Goya-legendával. A mítosz gyökeréig hatolva Ortega írása egyúttal remek történelmi és szellemi panorámát nyújt a XVIII. század végének Spanyolországáról, a népies divattól átítatott s bikaviadalokkal izgalomban tartott mindennapokról.

„Mellesleg” megismerkedhetünk Ortega személyiségfilozófiájával, szellemes és szokatlan lendülettel célratoró érvelési módszerével is. Az életút fordulatait elemezve pedig megsemmisítő kritikát gyakorol az életrajzok és más művészettörténeti megközelítések naiv-pozitivistikus „tény”-fetiszmusán. S hogy Ortega szerénysége – mindjárt az első mondatban megvallott „tudatlansága” – mennyire túlzott, azt nem

nehéz belátni a könyv olvastán, mely nemcsak Goya személyiségének hiteles vonásait rajzolja meg, hanem meggyőz a festői mesterség képben gondolkodó kézműves jellegeről is, s érzékeny műelemzéseivel rámutat Goya portréfestészetének tünékeny, jelenszerű sajátosságára.

A honi művészeti irodalomban manapság szinte ismeretlen a tudós, lábjegyzetektől hemzsegő tanulmány, monográfia és a tárgyán lelkendező, kritikátlan „népszerűsítő” irodalom műfaja közötti esszé, így Ortega műve ritka csemegének számít. (*Helikon, 1983*)

KRISTÓ NAGY ISTVÁN: EDVARD MUNCH. Vannak életművek a modern európai művészetben, melyeknek igazi jelentősége csak „késleltetve” tudatosulhat. Népszerűségük nem vetekedhet a zajos pró és kontra indulatok napvilágánál alakuló pályákéval. Picassó, Dali – egyben *sztárok* is, bőséges publicitással; a közélet nyilvánossága előtt a szüntelen „ítéltetés” változó szerencséjétől áldottan vagy gúnyoltan. A norvég Edvard Munch nem tartozott közéjük sohasem, noha hosszú élete során mindvégig a progresszió jegyében alkotott. Minderre számos nagyszabású korabeli tárlata lehetett a bizonyíték. Mégis a *Sikoly* (1893) tette – persze némiképp megkésve – világhírvé nevé; e műve a rémület és szorongás Munch által képbe transzponált életérzésének hiteles és máig eleven szimbólumává lett.

Kristó Nagy István könyve megismertet az életmű *egészével* és módosulásaival. Tudatosítanunk kell, hogy Munch művész-téreg nem vetíthető rá a *Sikoly* „árnya”; jóval gazdagabb és „kapcsolódásaiban” igen bonyolult, számos formai és szellemi változáson át alakuló pálya az övé. Mégis talán legizgalmasabb (és legmesszebb mutató) a századforduló körüli évek termése – személyes sorsa és művészi világa alakulása; a lázas

utazások korszaka, közvetlen és sikeres részvétele az akkori művészeti élet nemzetközi forgatagában. Ekkor érlelődött meg benne az *Életfriz* – e torzóban maradt monumentális képsorozat – gondolata, mely élete központi feladatává, „programjává” lett, talán a szétomlónak és alaktalannak átélt *Egész* megragadásának egyik utolsó festői kísérlete. (*Gondolat*, 1983)

ANDRÁSI GÁBOR

K Görgy Gábor: **A FÉL KUTYA MÁSIK FE-**
Ö **LE.** E cikkgyűjtemény tulajdonképpen párja az
N 1980-ban megjelent *Találkozás a fél kutyával*
Y című kötetnek. A válogatás alapját ezúttal is a
V szerző *vasárnapi tárcái* adták, amelyek éveken
J át rendszeresen a *Magyar Nemzet* hasábjain lát-
E tak napvilágot.

Görgy Gábor sosem lépi túl választott műfa-
jának klasszikus határvonalait: sohasem ír afféle
„mély publicisztikát”, mint ahogy nem válik az
ellenkező véglet, az aktivizált kritika képviselő-
jévé sem. Pedig azok a jelenségek, amelyeket
egy-egy tárcájának a középpontjába állít, köny-
nyen előadhatók lettek volna akár az egyik,
akár a másik véglet szempontjai szerint. Hiszen
kevés romantikával s némi pátosszal mindig ké-
nyelmesen lehet „szónokolni” környező vilá-
gunk *örök hibáiról*. Vagy mi sem könnyebb,
mint célba venni a felesleges hivatalok feles-
leges döntéseit, hogy végül rá lehessen mutatni
a *megoldásra*.

L Görgy nem folytat szélmalomharcot! Szeren-
Z csésén óvja ettől a nála mindig pontosan mű-
Ö ködő ironja és önirónia, s életszemléletének az

a „praktikus” vonása, amely a megélt és a meg-
élhető valóságot mindenkor alkalmasnak találja
a gondolkodásra, az értelmezésre, a hasznos tú-
nódésre. Ezért hatja át cikkeit mosoly és derű.
Ezért írhat köznapjaink folydogálásáról, gyarló
viselkedésünkről bővérű szatírákat, melyeknek
hősei közé természetesen önmagát is besorolja.
De épp ez a „besorolás” adja művészi – és állam-
polgári! – szuverenitásának egyik biztos táma-
szát, egyszersmind józan, minden ízében racio-
nális világfelfogásának aktuális érvényét. A szer-
zőt nem lehet áltatni: *nem dől be* a világ csábí-
tásainak: nem hiszi, hogy az, ami szemmel lát-
hatóan zürzavaros, az a rend volna; hogy ami
riasztóan dilettáns, az volna a korszerű mű-
vészet; hogy ami a humanizmus jelmezében mu-
tatkozik, az már maga az erkölcsi magas-
mérce...

Görgy Gábor érzékletes nyelven írt tárcáit s
a kötetét bezáró tárcanovellákat ezért olvassuk
a jelentős publicistának kijáró különös érdek-
lődéssel. (*Szépirodalmi Könyvkiadó*, 1983)

De Coll Lajos

RÉSUMÉ

Ce numéro de mai est consacré au dialogue œcuménique. A l'occasion de l'année commémorative Luther, JÓZSEF CSERHÁTI, évêque fait l'analyse de la prise de position du Vatican, des personnalités dirigeantes de l'Eglise catholique et du corps épiscopal hongrois, sur les questions de l'activité de Luther et de l'œcuménisme. ANDOR GUTHY, président du Szent István Társulat (Editions Saint Etienne) traite des bases bibliques de l'unité chrétienne. ZSUZSA UNGER rend compte du séminaire Teilhard de Chardin, organisé régulièrement depuis des années dans une communauté luthérienne de Budapest. MÁRIA PUSKELY, dans son article qui clôt la série d'études sur Saint Jean de la Croix, explique l'unité dans l'amour avec Dieu qui suit „la sombre nuit de l'âme". Dans la rubrique „dispute" GÉZA VERMES résume les débats soulevés autour de son livre: *Jésus le Juif* (Jesus the Jew) paru à Londres en 1974. Alors que FERENC GÁL, professeur à l'Académie Théologique Péter Pázmány répond aux idées du professeur Géza Vermes. Cette matière est complétée par un choix des textes de Martin Luther.

Le reportage de IMRE HEGYI: „*Notre pain quotidien*" met en relief l'importance alimentaire, symbolique et religieuse du pain, - donnant la parole entre autres à LÁSZLÓ LÉKAI, primat hongrois, à GYÖRGY MAROSÁN, politicien et à LAJOS LÉNÁRT, p.d.g. du Trust des Céréales. Dans sa revue: *L'histoire de quoi?* KÁZMÉR NAGY glane dans les périodiques hongrois de l'année passée, analysant les articles et les textes informatifs qui traitent du passé et du rôle social de l'Eglise catholique hongroise. Dans la seconde partie de l'interview fait avec MIKLÓS SZENTKUTHY - nous avons publié la première partie dans le numéro d'avril - l'écrivain médite sur sa vie, son activité, son oeuvre et sur sa parenté spirituelle avec Loukianos, Jean de Meung et Salvator Rosa. A la fin de l'interview il dit ceci: „quant à mon christianisme, depuis soixante quinze ans je suis penseur passionné, furieux frère du Saint Esprit, rempli de scolastique et du mysticisme ardent, je suis chercheur, fidèle, douteur... Combat avec l'Ange!"

INHALT

Unsere Nummer ist dem ökumenischen Dialog gewidmet. Bischof JÓZSEF CSERHÁTI berichtet über Stellungnahmen des Vatikans sowie jener von leitenden Persönlichkeiten der katholischen Kirche und des ungarischen Episkopats gelegentlich des Luther Gedenkjahres, und behandelt die Tätigkeit Luthers und Fragen des Ökumenismus. ANDOR GUTHY, Präsident der Sankt Stephan Gesellschaft schreibt über die biblischen Grundlagen der christlichen Einheit. ZSUZSA UNGER referiert über ein Teilhard Seminar das seit mehreren Jahren in einer reformierten Gemeinde läuft. MÁRIA PUSKELY beendet ihre Artikelreihe über den Heiligen Johannes vom Kreuze und behandelt diesmal die erlebte Liebesinheit mit Gott die der „dunkle Nacht der Seele" folgt. In unserer Diskussions-Spalte fasst Professor GÉZA VERMES den Disput zusammen der sich nach seinem im Jahre 1974 in London erschienenem Buch *Jesus der Jude* (Jesus the Jew) entfaltet; die Gedanken des Professors Géza Vermes beantwortet FERENC GÁL, Professor an der Theologischen Akademie Péter Pázmány. Unser Material endet mit einer Auswahl aus Schriften Martin Luthers.

Eine Reportage von **IMRE HEGYI** – betitelt *Unser tägliches Brot* – beleuchtet die ernährerische, symbolische und religiöse Bedeutung des Brotes, indem er unter anderem Kardinalprimas **LÁSZLÓ LÉKAI**, den Politiker **GYÖRGY MAROSÁN** und den Generaldirektor des Getreidetrustes **LAJOS LÉNÁRT** zum Worte kommen lässt. In seiner Zeitschriften-Schau, betitelt *Die Geschichte von was?* bespricht **KÁZMÉR NAGY** jene Artikel und Beiträge in den ungarischen Zeitschriften des vergangenen Jahres die sich mit der Vergangenheit und mit der gesellschaftlichen Rolle der ungarischen katholischen Kirche befassen. Im zweiten Teil eines Vigilia Gesprächs, geführt mit **MIKLÓS SZENTKUTHY** (der erste Teil erschien in unserer April-Nummer) spricht der namhafte Autor über sein Leben, seine literarische Tätigkeit und über seine Kontakte zur Vigilia. Er beendet seine Erklärung mit folgenden Worten: „Ich bin der brennendste, leidenschaftlichste, denkendste, für den heiligen Geist am meisten schwärmende, scholastischste und mystischste Forscher, Glaubender und Zweifler des Christentums . . . Jakobs Kampf mit dem Engel.“

CONTENTS

This issue is dedicated to the oecumenical dialogue. Bishop **JÓZSEF CSERHÁTI** gives a survey of the standpoint of the Vatican, the leading personalities of the Roman Catholic Church and of the Hungarian Episcopacy in connection with the Luther Memorial Year, his activity and the questions of oecumenism. **ANDOR GUTHY**, President of the Saint Stephan Association, writes about the biblical basis of Christian unity. **ZSUZSA UNGER** reports on the Teilhard Seminary that has been going on for years in one of the Budapest Calvinist congregations. **MÁRIA PUSKELY**, in the concluding part of her series of articles on Saint John of the Cross, describes the unity of love experienced with God, which follows the „dark night of the soul“. Our polemics column summarizes the discussions concerning the book „*Jesus the Jew*“ by **GÉZA VERMES**, published in London in 1974. **FERENC GÁL**, professor at the Péter Pázmány Academy of Theology, replies to the reflections of professor Géza Vermes. Our material is completed by a selection from the writings of Martin Luther.

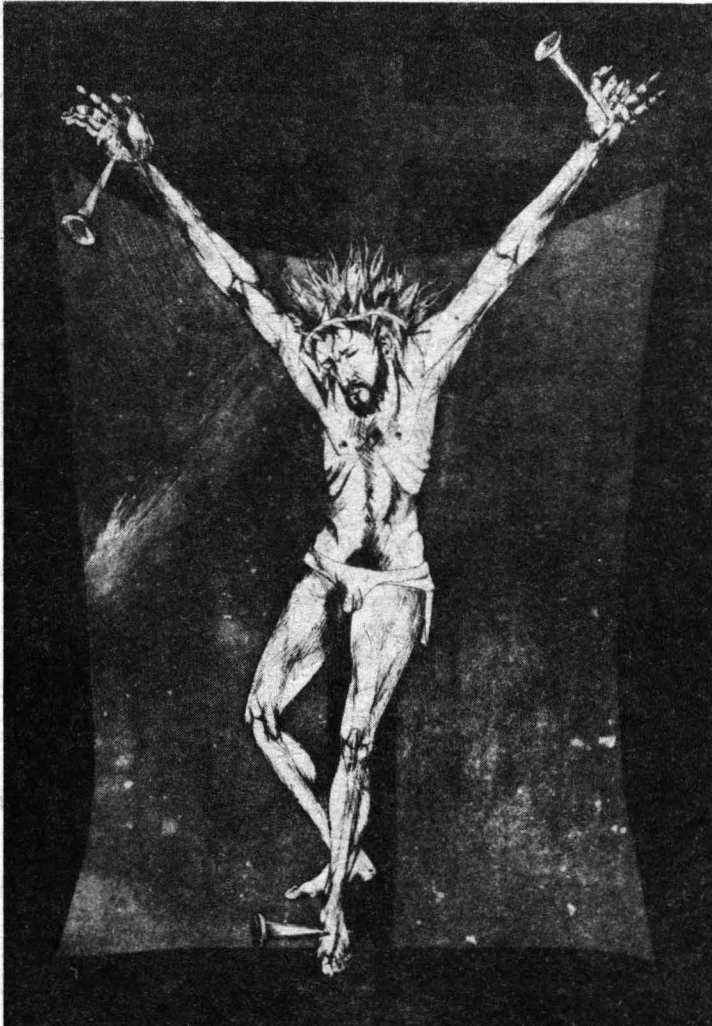
In a report on „*Our Everyday Bread*“, **IMRE HEGYI** points out the alimentary, symbolic and religious importance of bread by interviewing – among others – Cardinal Primate **LÁSZLÓ LÉKAI**, **GYÖRGY MAROSÁN**, politician and **LAJOS LÉNÁRT**, the General Director of the Corn Trust. In his survey, „*The History of What?*“, **KÁZMÉR NAGY**, gleaning among Hungarian periodicals of the past year, reviews the articles and communications dealing with the past of the Hungarian Catholic Church and with her social role. In the second part of our interview with the writer **MIKLÓS SZENTKUTHY**, – the first part appeared in our April issue – deals with his life and work and with his relations with Vigilia. In conclusion of the interview he said: „For 75 years, I have been the most ardent, passionate, reasoning researcher, the most eager devotee of the Holy Ghost, the most scholastic and mystic researcher of Christianity, its believer and its sceptic . . . the struggle of Jacob with the Angel.“

SOMMARIO

Questo numero è dedicato al dialogo ecumenico. Il vescovo **JÓZSEF CSERHÁTI** espone, in occasione dell'anno commemorativo di Lutero, la presa di posizione del Vaticano, delle personalità dirigenti della Chiesa cattolica e dell'Episcopato ungherese in merito all'opera del riformatore ed alle questioni riguardanti l'ecumenismo. **ANDOR GUTHY**, presidente dell'Associazione di Santo Stefano, parla delle basi bibliche dell'unità cristiana. **ZSUZSA UNGER** riferisce del seminario Teilhard, in corso già da anni in una congregazione riformata di Budapest. **MARIA PUSKELY**, nell'ultima parte della serie di articoli sugli insegnamenti di San Giovanni della Croce, parla dell'unità di amore vissuta con Dio dopo „l'oscura notte dell'anima“. Nella rubrica „Disputa“ il professor **GÉZA VERMES** riassume i dibattiti

sorti sul libro „*Gesù l'ebreo*” (Jesus the Jew) apparso a Londra nel 1974, e le sue idee vengono confutate da FERENC GÁL, professore all'Accademia di Teologia „Pázmány Péter”. Il tema è completato da una scelta di scritti di Lutero.

L'intervista di IMRE HEGYI „*Il nostro pane quotidiano*” chiarisce l'importanza alimentare, simbolica e religiosa del pane, tra l'altro con le risposte del cardinale primate LÁSZLÓ LÉKAI, del politico GYÖRGY MAROSÁN e del direttore generale del Trust Cereali, LAJOS LÉNÁRT. Nella rassegna „*La storia di che cosa?*” KÁZMÉR NAGY spigola, nelle pubblicazioni ungheresi dell'anno scorso, gli articoli e le informazioni sul passato e sulla funzione sociale della Chiesa cattolica ungherese. Nella seconda parte dell'intervista con lo scrittore MIKLÓS SZENTKUTHY (la prima apparve nel numero di aprile) egli parla della sua vita, del suo lavoro e del suo rapporto con Vigilia. Alla fine dice: „Io sono il più ardente, il più appassionato, il più pensatore, il più scolastico ed il più mistico studioso, fedele, e scettico della cristianità, da settantacinque anni ormai... È la lotta di Giacobbe coll'angelo.”

XANTUS GÉZA
MEGFESZÍTETT

XANTUS GÉZA KÉPEIHEZ

A romániai magyar grafika fiatal művelői jó-szerével alig ismertek hazánkban. Holott csak *Xantus Géza* szűkebb pátriájában, Csíkszere-dán olyan művészek teremtettek és teremte-nek hagyományt mint Nagy István (festő), Nagy Imre (festő, grafikus), Beczásy Antal (festő, grafikus), Adorjáni Endre (szobrász).

Beczásy Antal egyúttal Xantus Géza taní-tómestere is. Talán ez az oka annak, hogy Xantus grafikáiban felfedezhető bizonyos – el-sősorban a kompozícióban jelentkező – *festői* elem. Am a művész szemlélete és munkamód-szere alapvetően *grafikai*, azaz karakterisztiku-san és határozottan *nem színes*. Ez a kvali-tás adja meg grafikáinak *műfaji hitelességét*. Mestere hatásának köszönhető valószínűleg tematikai sokoldalúsága is.

Kompozíciós módszerének alapvető vonása a sűrítés és tömörítés (*Csíksomlyói koncert*, 1982; *Körhinta*, 1983), az eltérő, billentett ten-gelyű térsíkok egyidejű alkalmazása (*Megfeszít-tett*). Ehhez kapcsolódik – szerencsésen – (megszüntette az egyszerű sík-manipuláció veszélyét) a képfelület egészének kompozíció-ja, az a rendező elv, amely egyetlen pillantás-ban fogja össze a sokrétűen és áttételesen megélt világot, nehogy – Pilinszky János sza-vaival élve – a jelenség eltakarja a valóságot.

Figyelemreméltó a drámai elem súlya. A *Megfeszített* arcán a szenvedésen és fájdalomon túl ott látható a béke, a hazatalálás érzetének vonása is. A dráma szemünk előtt szublimáló-dik szomorúsággá. A megtört, meggyötört test kitérve, kinyújtott karjával mintha hiábava-lóan szárnyalna a Lélek után. A korpuszt rö-ggítő szegek nem is szegek már, pusztá *kellékek* a szenvedés misztériumában, elveszítik min-den brutalitásukat. Elgondolkozhatunk végül azon, hogy mi az az érzelem, amit e grafikák szemlélése kelt bennünk. Én azt hiszem, hogy a megszenvedettség öröme.

Xantus Géza útja e pontról művészileg és technikailag még sokfelé vezethet. Fiatal mű-vészről van szó. Első önálló tárlatára 1981-ben, Calarasiban került sor. Méltán tarthat igényt arra, hogy műveit és pályáját figyelemmel és szeretettel szemléljük.

Szente György

XANTUS GÉZA
CSÍKSOMLYÓI KONCERT

XANTUS GÉZA
KÖRHINTA

Haza és nagyvilág

**SÍK SÁNDOR ÉS A
MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI
TÁRSASÁG**

(1984. februári számunk)

Örömmel és érdeklődéssel olvastam februári számunkban Vargha Kálmán tanulságos cikkét. De ha már pontosak akarunk lenni, akkor legyünk pontosak. Sík Sándor akadémiai székfoglalójának tárgya „A magyar költők isten-élménye” volt. Alapos elméleti bevezetés után Kőlcseyig dolgozta ki tárgyát. Mindezt onnan is tudom, mert én céduláztam ki neki az anyagot. De meg is jelent „A kettős végtelen” c. válogatásban (Ecclesia, 1969; I. 211–261.). Nyilván ennek folytatására célzott az 1954-es beszélgetésben. „Vörösmarty isten-élménye” és „József Attila isten-élménye” megjelent a Vigiliában (1947, 1949). (Persze ez nem jelenti azt, hogy József Attila isten-élményéről ne lehetne még sok újat mondani; kitűnő forrás ehhez Csögl János könyve: „Tedd magad igaz emberré”, Szent István Társulat, 1981.)

Mikor volt a székfoglaló? Ezt a birtokomban levő adatokból sajnos nem tudom megállapítani, de Pesten könnyű utánanézni. Rónay György az említett válogatás bevezetőjében (25. o.) 1948-at ír. 1946 mindenképp túl korainak tűnik. Végül csak mellékesen: a „Gárdonyi, Ady, Prohászka” megjelenése éve 1929 (nem 28), a „Zrinyi Miklós”-é 1941 (nem 40).

Kardos Klára
Klagenfurt

A BUDAPESTER RUNDSCHAU című, a fővárosban megjelenő német nyelvű lap február 27-i száma közli *Mustó Péter* jezsuita pap élménybeszámolóját Nicaraguáról, mely a Vigilia februári számában látott napvilágot.

A MAGYAR HÍREK, a Magyarok Világszövetségének lapja idei első számában – a magyar folyóiratok között tallózva – részletesen ismerteti a Vigilia 1983. októberi és novemberi számában megjelent kétrészes tanulmányt, Mészáros István *Sík Sándor és a magyar cserkészpedagógia* c. írását.

COSIMA WAGNER NAPLÓJA

A fakósárga fényképen, mely a kötetet borítja a zeneszerző látható s a nála huszonnégy évvel fiatalabb, reá *feltekinő* második felesége, Liszt Ferenc lánya: Cosima. Ha van különös, *drámai* életút; ha az emberi sorsot irányíthatja *végzet*, mely nem tűri az ellentmondást és nem ismeri a véletlen „hatalmát”, úgy Cosima Liszt életében ez biztosan kitapintható. Születés, barátság, szerelem, házasság, szülés, válás: élet; mind, mind az *életmű* fényében, Richard Wagner és a művek szolgálatában nyer végső értelmet. „Ha valaki teljességgel erkölcsös ember, az annyit jelent, hogy teljességgel feláldozza magát.” Alkotás és élet ellentétének és egységének páratlanul érdekes dokumentuma e napló, mely egyébként Wagner halálának centenáriumán látott napvilágot.

Meg kell említenünk, hogy e vaskos kötet – vaskossága ellenére – csupán *töredék*, az összes anyagnak alig több mint tizedrésze. A kötet szerkesztője *Kroó György* úgy igyekezett elvégezni a válogatás hálátlan munkáját, hogy a „lényeg”: a zeneszerzőre, életére és műveire vonatkozó legfontosabb adatok, érdekes mozzanatok valamint Wagner értékes gondolatai, erkölcsi, művészi vívódásának dokumentumértékű feljegyzései megmaradjanak a töredékes magyar nyelvű kiadásban is. A kötethez fontos függelék kapcsolódik, a fordítás *Ham-burger Klára* munkája. (Gondolat, 1983)

v. l.

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-933, 177-246. Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala, árúsítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Bp. V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Bp. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 23,- USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 20,- Ft. Előfizetés: negyedévre 60,- Ft, félévre 120,- Ft, egy évre 240,- Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042-6024. Szedte a Szent István Társulat. Készíti: Pannon Nyomda, Veszprém. 1152/84. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató.